

Radovan
Brlečić

Sim pa tam

po Prigorju i falačecu
k njemu pridržječega
Hrvatskog zagorja

Cijena: 60,00 kn

ISBN 978-953-6540-63-1

9 788953 615406 >31

Radovan Brlečić

SIM PA TAM

po Prigorju i falačecu

k njemu pridržečega Hrvatskog zagorja

Mala biblioteka „DRAGUTIN DOMJANIĆ“, knjiga 76.

Radovan Brlečić:
SIM PA TAM po Prigorju i falačecu
k njemu pridržčega Hrvatskog zagorja

Nakladnik:
Pučko otvoreno učilište Sv. Ivan Zelina

Za nakladnika:
Ivica Kukovačec

Urednik:
Ivo Kalinski

Lektura - korektura:
Stjepan Dragija

Autor crteža:
Vladimir Lerš

Autori fotografija:
Višnja Ivić (str. 156.)
Tomislav Šarec (naslovnica, str. 115., 147., 149. i 174.)
Radovan Brlečić

Računalni slog: POU Sv. Ivan Zelina
Tisak: Tiskara Zelina d.d.
Naklada: 500 kom

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem: 000903023.

ISBN 978-953-6540-63-1

Radovan Brlečić

SIM PA TAM

**po Prigorju
i falačecu k njemu pridržječega
Hrvatskoga zagorja**

ili

**Zapis o potepanju
Prigorjem i Zagorjem**

Sv. Ivan Zelina, travanj 2015.

*Za sjećanje na
mog didu Štefa,
tetu Božu i ujaka Valčija*

ČITATELJU

Iako mi nije bila namjera napisati bedeker, ovaj će vam putopis gdjekad nalikovati kakvom turističkom vodiču (uostalom i bedekeri su neka vrsta putopisa). Zato će svakome od vas koji želite upoznati Prigorje i Hrvatsko zagorje ne samo sjedeći u fotelji, biti i putopisno štivo i možebitan turistički vodič.

Rođeni sam Zagrebec (kako za nas kažu u Prigorju), ne samo zato što sam rođen u Petrovoj¹, već i što sam živio u Zagrebu, a stjecajem okolnosti i kojekuda diljem domovine. Tako sam dio djetinjstva proživio u Hrvatskom zagorju, a gotovo polovicu života u Prigorju i njima se nalandrao toliko, da bih mogao napisati putopis, a da se ni ne maknem od svog pisaćeg stola. Naravno da neću na takav način zlorabiti vašu pažnju, već ću za potrebe ovog putopisanja poći iznova meni znanim, ali i nekim novim putima. No, to ne znači da poneki opisi u njemu nisu plod sjećanja s nekih ranijih landranja.

Namjera mi je da, utaboren kod kuće u Svetom Ivanu Zelini, odlandram svaki put u neki drugi dio Prigorja i Zagorja. Zapisi s tih potepanja, ali i sjećanja s onih ranijih što su zakopani po pregradcima moje duše (a koje ću pretražiti, kako bih i za njih našao mjesto u putopisu), ovaj će putopis pomalo odmaknuti od standardne forme uobičajene za takvo djelo. Stoga će ono biti zapis o putovanju i kroz sadašnjost i kroz prošlost. Bit će to priča o viđenom i doživljenom, ponešto i o neviđenom, o jednom dijelu Lijepe Naše,

¹ Petrova: rođilište u Zagrebu, nazvano tako jer se nalazi u Petrovoj ulici

toliko punom ljepota da je jedan od njegovih kutaka nadahnuo i pisca za riječi hrvatske himne.

Kaleidoskop utisaka, razmišljanja i sjećanja o kraju kojim se, eto, potepam gotovo čitav život.

GDJE JE TO?

Naravno da ste čuli i za Prigorje i za Hrvatsko zagorje. No znadete li doista gdje se nalaze, odnosno gdje točno počinju, a gdje završavaju ta dva čarobna kutka Lijepe Naše i odakle im imena? Iako mi je riječ kutak poslužila kao metafora, čarobno Hrvatsko zagorje doslovno i jest kutak Lijepe Naše, smješteno u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, sasvim u kutu. Okruženo je s dvije strane državnom granicom prema Sloveniji, dok se Prigorje, ništa manje čarobno, nastavlja južno na njega. Njihova zemljopisna i povijesna povezanost, istovjetni krajobraz u kojem ne previsoke šumovite gore smjenjuju pitomi *bregi i bregeki*, a njih prostrane riječne doline, te isti govor ali pun različitosti, daju mi slobodu da landranje tim prostorom promatram kao landranje jednim krajem. A on se prostire između rijeke Drave na sjeveru i Save na jugu te između obronaka Kalnika i Moslavine na istoku i rijeke Sutle i Žumberka na zapadu. Na Prigorje i Hrvatsko zagorje dijeli ga Medvednica ili Zagrebačka gora.

Predio sa sjeverne strane Zagrebačke gore ili iza nje, dakle onaj za gorom, zove se Zagorje, dok je predio s njezine južne strane, odnosno pri gori, Prigorje. No, kako to obično biva, jednostavno na prvi pogled najčešće i nije tako jednostavno, pa je tako u toj igri riječi pri gori i za gorom, upleteno još nekoliko gora. A one se, nadovezujući jedna na drugu, pružaju Zagorjem od istoka prema zapadu. Redom su to Kuna gora, Strahinjčica i Ivanščica. Zbog njih razlikujemo južno Hrvatsko zagorje koje leži za Zagrebačkom gorom i sjeverno Hrvatsko zagorje koje leži za onim lancem gora. No, tu su još Maceljska i Ravna gora odvojene od tog lanca dolinom rijeke Bednje.

Ni s Prigorjem stvar nije posve jednostavna. U toponimiji, Prigorje je kraj pod Zagrebačkom gorom. Na njegovom istočnom djelu su Sesvete - gradsko naselje, pa kraj oko njih ponekad nazivamo sesvetsko Prigorje, a na sjeveroistoku je Grad Sveti Ivan Zelina i oko njega zelinsko Prigorje.

Prigorjem kao općim nazivom često imenujemo i druge krajeve pri kakvoj gori. Tako je pri Kalničkoj gori kalničko prigorje, pri Samoborskom gorju, samoborsko prigorje, a pri Plešivičkoj gori plešivičko prigorje.

Sva ta Prigorja i prigorja i Hrvatsko zagorje meni su zbog svog reljefa, povijesti, narječja kojim se u njima govori, zapravo jedan kraj Lijepe Naše, koji samo pripada različitim lokalnim zajednicama. Hrvatsko zagorje većim dijelom Krapinsko-zagorskoj županiji, a manjim Varaždinskoj; zelinsko Prigorje, samoborsko prigorje i plešivičko prigorje Zagrebačkoj županiji i dijelom Gradu Zagrebu, a kalničko prigorje Varaždinskoj i Koprivničko-križevačkoj županiji.

U ovom će putopisu najviše biti riječ o landranju zelinskim Prigorjem, danas mojem srcu najbližem, zatim pomalo kalničkim i samoborskim prigorjem, te onim dijelovima Hrvatskog zagorja koji u mojim sjećanjima imaju posebno mjesto.

Kako je za pisanje jednostavnije, a i djeluje nekako prisnije, u putopisu ću ih zvati jednostavno Prigorje, prigorje i Zagorje. Još ću ih gdje gdje zvati i zajedničkim imenom prigorsko-zagorski, odnosno zagorsko-prigorski kraj, zavisno od toga govorim li o landranju zelinskim Prigorjem ili Zagorjem.

ZAŠTO?

Možda se pitate zašto sam naumio pisati putopis o kraju koji mi je pred kućnim pragom, kada putopisci uglavnom pišu o putovanjima dalekim, više-manje nepoznatim krajevima?

Zbog nostalgije. Jer Prigorje, u kojem živim i Zagorje, kojem se kroz čitav život vraćam, polako i neumitno prestaju biti onakav kraj kakvoga nosim u sjećanju. A još više onakav kakvog su vidjeli i doživjeli Brezovački, Tkalčević, Glavina, Gjalski, Domjanić, Krleža, Matoš, Szabo, Begović, Štefanija Bernas Belušić, Krklec, Anđela Horvat...! Kraj prepun srednjovjekovnih burgova, klasicističkih ladanjskih dvoraca, romaničkih, gotičkih i baroknih crkava i kapelica! „Prema gustoći spomenika graditeljstva ono je jedno od najbogatijih

spomeničkih područja u Hrvatskoj i Jugoslaviji“.² Istina, autor ovdje misli na Zagorje, a ne i na Prigorje. No, u tome razlike među njima gotovo da i nema, osim u raskoši. Kraj je to, kojemu su zaštitni znak spomenici povijesti, bregi i gorice i koji zaslužuje nebrojeno mnogo spomenaka svake vrste, pa tako i onih u obliku putopisanja. Svećenik Veber Tkalčević - filolog, književnik, pedagog i sam putopisac, kaže: „Raspikućstvo je pjevati o lijepoj našoj domovini, a ne poznavati je.“

Prigorje i Zagorje je kraj u kojem se govori lijepim i milozvučnim narječjem. Nažalost, taj u stihovima pisan i u pjesmama opjevani govor, naš *kaj!* koji je još ne tako davno bio službeni jezik dobrog dijela Hrvatske, izgubio je utrku sa standardnim hrvatskim jezikom.

Pomalo romantik u duši, vjerujem da je misija svakog čovjeka njegovanje svoje domaće kulture, jer ju tako čuvamo od zaborava, kako bi nas *vazda* i *zanavieke* podsjećala tko smo i *kaj* smo. Držim, da kao zagriženi kajkavac (koji sada, za razliku od doba adolescencije, sve češće i bez ustezanja upotrebljava *kaj* u govoru i pisanju) mogu na ovaj način pridonijeti toj misiji putopisom o kraju za koji želim vjerovati kako je upravo on srce kajkavskoga jezika.

No, nije samo nostalgija u pitanju. Tradicija, običaji i nadasve lijepa priroda, naprosto mame čovjeka na landranje bregima i dolima, gorama i uskim klancima - sutinama, poljskim i šumskim stazama, asfaltnim cestama i prašnjavim kolskim putima. Na drndanje starim željezničkim prugama i jurnjavu suvremenim autocestama.

A od potepanja nekim krajem do odluke za pisanje o viđenom i doživljenom na takvom landranju, mali je korak.

No postoji i jedan mnogo manje prozaičan razlog zbog kojeg sam se upustio u pisanje putopisa baš o Prigorju i Zagorju. *Fehtajući novce* za tiskanje upravo dovršenog putopisa o Istri, u kojoj sam također proveo dio života i njome se nalandrao i koju baš kao Prigorje i Zagorje nosim u srcu, (pa ovim putopisom na neki način uspostavljam i ravnotežu), dobio sam odgovor u obliku pitanja: „*Pa zakaj nisi napisal putopis o našem kraju?*“ Novac je stigao, a dogovor je dogovor.

2 Obad Šćitaroci, Mladen. 1991. *Perivoji i dvorci Hrvatskog zagorja*. Školska knjiga. Zagreb.

Eto, ti su me razlozi, ne nužno poredani tim redom, natjerali da se opet prihvatim pisanja putopisa. Ovaj put o kraju u kojem sam proveo jedan dio djetinjstva, a onda mu se ponovo vratio nakon življenja i landranja kojekuda.

Svoja ću putopisanja započeti Svetim Ivanom. A onda ću landrajući malo *sim*-malo *tam*, iz njega sve dalje i dalje, kroz javu i uspomene. Zbog takvog plana, ali i zemljopisnog položaja Zeline, često ću pri odlascima i povratcima morati dijelom po istim putima. Da bih u opisima izbjegao ponavljanje, ali i stvorio što intrigantniju priču, zapisi gdjekad ne slijede kronološki red putovanja.

Kako rekoh, landrat ću malo *sim*-malo *tam*, a to znači da nemam unaprijed utvrđeni plan, ali i da neću, kako je to u putopisanju uobičajeno, krenuti i neprekidno *hoditi* sve dok ne prelandram sav kraj o kojem namjeravam pisati.

JOŠ MALO O KAJKAVŠTINI

Kajkavština je jedno od narječja hrvatskog jezika. Stalno ili povremeno kajkavski govori 31% Hrvata. S obzirom na izgovor staroslavenskog jata mogu se razlučiti inačice kajkavskog narječja. Ona u kojoj se *jat* izgovara kao standardno srednje *e*, isto kao u štokavskom govoru, iako taj glas nije isti, u dugom slogu, pod dugim akcentima i nenaglašenom dužinom diftongom *ie*; u kajkavaca ikavaca (kut Sava-Sutla). Područje na kojem se govori kajkavski je veliko, i po površini koju zauzima i po gustoći naseljenosti i daleko je šire od onog koje zauzimaju Prigorje i Zagorje. Omeđeno državnom granicom sa Slovenijom, od tromeđe Hrvatske, Slovenije i Mađarske do Čabra u Gorskom kotaru, te granicom s Mađarskom od tromeđe do Bilogore, time da se u pojedinim dijelovima Mađarske uz granicu također govori kajkavski. Na istoku kajkavski govor doseže gotovo do izvan Bjelovara, a na jugoistoku do Jasenovca. Na južnoj strani granica kajkavštine je iza Petrinje i Karlovca. Kajkavski se govori i u oazama u Banatu, Rumunjskoj, duboko u Mađarskoj, Gradišću i drugdje.

Na tom velikom prostoru je 15 dijalekata kajkavskog narječja, no gotovo da i svako selo ima svoj govor. Pa je tako upitno-odnosna zamjenica *kaj*

u urbanim sredinama, dok u ruralnim ima svoje inačice. U zelinskom Prigorju i široj okolici on je *koj*, u Moslavini *ke(j)*, u Zagorju također *koj*, *ke* ili *ka*, a osebujni bednjaski govor, da i ne spominjemo!

Kako sam odrastao u Zagrebu i Zlatar Bistrici, a živim u Svetom Ivanu Zelini, moj je kajkavski zapravo *zmešancija* srednjozagorskog i gornjolonjskog dijalekta uz primjesu međimurskog i donjosutlaskog poradi porijekla roditelja moje supruge Ivanke. A kako držim da se u Zagrebu govori zagrebačkim, zapravo nekim urbanim kajkavskim, osebujnom podvarijantnom srednjozagorskog dijalekta, možete si zamisliti kakvom ja zapravo *zmešanom* kajkavštinom govorim. Spomenuo sam to kako biste imali razumijevanja naidete li u tekstu na kakvu riječ napisanu kajkavštinom, a čini vam se da ne pripada ni jednom od „službenih“ kajkavskih dijalekata.

ZELENI BREGI ZELINE

Sveti Ivan Zelina, prigorska metropola

*Po dolu i gaju,
Po dragomu kraju,
Od kojeg mi lepšega ni.*

Dragutin Domjanić, Kaj

„Na glavnom državnom drumu što spaja centrum Hrvatske grad Zagreb, sa periferijom domovine naše Varaždinom, leži ubavo i najveće prigorsko mjesto Sv. Ivan Zelina. Cesta, na kojoj leži mjesto Sv. Ivan Zelina, jest jedan od najstarijih, a i najvažnijih u pogledu cestovnog prometa ukoliko još danas taj, uz željezničke komunikacije opstati može. Kad se cestom dižeš od Zeline donje, ne ćeš gotovo opaziti mjesta - doli vršak od tornja - dok ne dođeš tik ispod njega. Ali zato ćeš oči pasti po lijepoj nizini, naziv Blažev dol, sa bujnim sjenokošama, po kojima lagano puze potok Zelina. A zaustavit će ti se oči i na krasnoj panorami Psarjevačke gore, sa njezinim vinorodnim brežuljcima, na koje se nastavlja Sv. Ivanska gora ispod koje se, na jednom od njenih obronaka, smjestio Sv. Ivan na Zelini. Samo mjesto pružilo se gotovo u daljinu od 2 klm., te se od početka svoga do glavnog trga znatno diže, a odavde sve do svršetka svoga spušta.“ Tako je ravnajući učitelj Stjepko Debeljak zapisao koncem školske godine 1909./10. u spomenicu niže pučke škole u Svetom Ivanu Zelini.

I.

Da postoji mjesto Sveti Ivan Zelina, znao sam već kao dijete, dakle davno prije nego sam se 1982. godine s obitelji skrasio u Diklićevoj, ulici na brijegu povrh središnjeg zelinskog trga. Doduše, tada se mjesto zvalo jednostavno Zelina. 50-ih godina prošlog stoljeća izbrisan je prvi dio njezinog zamalo tisućljeće starog imena. Nova, narodna vlast, kao svaka koja je na vlast došla revolucijom, vjerovala je da jedan dio prošlosti treba naprosto izbrisati iz memorije naroda, valjda u ime nekakvog boljeg sutra. Pa je tako Sveti Ivan Zelina, uz još niz mjesta diljem domovine, dekretom promijenila nepodobno ime. A saznao sam za nju tako što je moj pokojni deda, zagrebački šnajder Štef Brlečić (kojeg sam iz nikada razjašnjenog razloga zvao dida), volio kao svaki pravi Zagorac gucnuti kupicu *vinčeka*.

Dida Štef proputovao je svijeta. U doba velike migracije Zagoraca koja se zbivala između sredine XIX. i sredine XX. stoljeća, kada je iz Zagorja iselilo preko 150 tisuća stanovnika, otišao je trbuhom za kruhom u SAD-e. Hedonist u duši, u bijelom se svijetu brzo naviknuo piti dobra vina. Stoga, otkako se 1912. godine vratio iz Amerike, nije više mario za noju, direktor, kiseliš što je uspijevaao po bregima Zagorja. A kako kao Zagorac nije mogao bez onih ukupnih kiselina karakterističnih za vina sjeverozapadne Hrvatske, najviše

mu je pasala kraljevina. Cijenio je onu sa zagrebačkog Bukovca (brijega nad Maksimirom, nekada prepunog vinograda) i onu iz zelinskih *gorica*. Istina, imbrina, je rasla i po njegovim zagorskim bregima, samo Zagorci su tada u istom trsju sadili više različitih sorti. Tko zna iz kojih razloga u trsju su zajedno rasli i graševina, i noja, i štajerska belina i imbrina i sve se skupa bralo čim su se prvi čvorci, a bome i pokoji jalni susjed, okomili na vinograd.

Po demižon kraljevine na Bukovac dida i ja odlazili smo zajedno. Popentrali bismo se u Vlaškoj (u kojoj smo živjeli) na jedanaesticu i vozili se do tada predzadnje stanice na uglu Maksimirske i Svetica. Od nje smo pješačili do bukovačkih vinograda kojih danas više nema.

S dobavom zelinske kraljevine bilo je drugačije. Ona je bila dio mjesečnog *fasunga* naše velike obitelji i stizala bi autobusom iz Zeline redovito jednom u mjesecu. Tog bismo se dana odšetal i od nadbiskupskih palača (to je onaj blok kuća između Bauerove i Ratkajevog prolaza, kojeg je dao sagraditi biskup Bauer), na početak Vlaške ili kako smo ju zvali „stara Vlaška“, gdje je tada bilo autobusno polazište za Zelinu i preuzeli demižon vina kojeg je poslao netko iz Nespeša, vinorodnog područja nadomak Zeline.

Usprkos kraljevini u kojoj su uživali svi odrasli u obitelji Brlečić, demižon zagorskog kiseliša ipak je dva-tri puta godišnje, redovito za Božić i Uskrs, stizao u Vlašku skupa s košarom u kojoj je bio tusti puran ili šunka. Donosila ih je iz Martinščine, sela u Zagorju, *teca* Jana, didina sestra. Našlo se u toj njezinoj košari (prekrivenoj snježnobijelim izvezenim rupcem koji je mirisao na gorsku vodu) i *diganjka od orehof i tenke gibanice* i pomno probranih *grozdov brine i nekaj kravskoga cecka*.

Da, umalo da nisam zaboravio. Krajem ljeta, na velikom stolu koji je služio i za krojenje i za zajedničko nedjeljno blagovanje, redovito se našlo i vino iz Jaske. Mladi *črljeni* portugizec.

U Zelinu sam došao prvi put kao mladić, krajem 60-ih godina prošlog stoljeća s dečkima i curama iz „Marathona“, hokejaškog kluba sa zagrebačke Trešnjevke. Došli smo odigrati utakmicu hokeja na travi, samo što se tada i u Zelini i u Zagrebu umjesto na travi hokej igrao na lešu. Usput smo se okupali u zelinskim bazenima. I po jednom i po drugom, mislim i po hokeju i po bazenima, Zelina je tada bila nadaleko poznata. Tako su hokej i bazeni

uz kraljevinu bili njezin brend, kako bi se danas to reklo. Poslije sam jedno vrijeme često navraćao u Zelinu na kupanje ili kroz nju putovao na studij u Varaždin, a onda sam se s obitelji tu zauvijek skrasio. Da se u Zelini nisam skrasio baš sasvim slučajno, već dobrim dijelom i zato jer sam podsvjesno oduvijek želio imati kuću na nekom *bregu*, otkrila mi je supruga Ivanka naše druge ili treće zime u Zelini. Dok sam gundao što moram po ne znam koji put u tom tjednu čistiti prilaz zameten snijegom, kako bismo autom uopće mogli na posao, Ivanka mi je doviknula s prozora: „*Kaj se buniš, pa štel si kuću na bregu!*“ Eeee, to su bile zime!

PUT VRTAČA

Na sjeveroistočnom dijelu Svetog Ivana Zeline jedan je breg što ga zovemo Vrtače, prepun malih vinograda. Da se svojom sjevernom stranom nije naslonio na nešto viši i posve šumovit, nalikovao bi iz daljine kakvom usamljenom stošcu. Na vrhu mu kapelica Svetog Duha, a oko nje u krug raspoređeni vinogradi i *kleti*. Do Vrtača se može automobilom gradskim ulicama, ali i kroz jedno od dva prigradska naselja; Gornju Topličicu ili Kalinje smještenih na dvije strane podnožja. No, ja ću od Severovina u Vrtače pješice, *poprek* kako kažemo po domaći. „*Ne volim ići putovima, kojim svatko i svašta hoda: i čovjek i stado i zmija i crv i mrav, već ja tražim putove i staze i diskretne stazice kojim domaći i to sasvim domaći ljudi hodaju*“, zapisao je Horvat pred sto godina u svojim „Istarskim putima“. Želio bih da svaki put kojim ću krenuti radi ovog putopisanja, bude onakav o kakvom piše Horvat, pa možda još i tajanstven i neistražen. Takvih se danas teško može naći i tamo u Istri i tu u prigorsko-zagorskom kraju kojim od pamtivijeka ljudi hode. Istraživali su ga Iliri, Rimljani, Slaveni, Tatari, Turci, prohodali hodočasnici putujući u svoja svetišta. Zato ni ovaj, kojim hodimo Nero i ja (iako njime prolaze samo domaći i to rijetko), nije ni skriven ni diskretan, a kamoli tajanstven i neistražen. Jednostavno je zaboravljen.

Početak mogeg landranja prigorsko-zagorskim krajem za potrebe putopisanja slučajno se poklopio s početkom vinogradarske godine, koja počinje 22. dana prvog mjeseca u godini na dan sv. Vinka, dok bi snijeg po zakonima prirode još trebao prekrivati prigorske i zagorske brege. Običaj je

da na blagdan sv. Vinka đakona, zaštitnika vinogradara i vinara, vinograda i vina, vinogradar prvi put u novoj godini zađe u svoj vinograd. U pučkim vinogradarskim običajima sjeverozapadne Hrvatske oduvijek postoji pet zapovjednih blagdana koje su u novije doba preuzeli gotovo svi vinogradari i vinari Lijepe Naše, pa se sada posvuda razliježu prigodne vinske *popevke* na Vincekovo, ali i za ostale blagdane: sv. Jurja (23. travnja), sv. Ivana Krstitelja (24. lipnja), sv. Mihovila (29. rujna) i sv. Martina (11. studenog).

Zaputio sam se dakle tog Vincekova 2014. godine od svoje kuće put Vrtača zajedno s Nerom, crnim labradorom niz strminu Severovina, ispresijecanu zapuštenim poljskim putima. Bilo je to nekoliko dana prije onog obilnog snijega i leda koji je te zime držao grad prvo zatrpan visokim snježnim nanosima, a onda i okovan poledicom. Tlo na padini pomalo močvarno. Razlog tome su izvori iz kojih se niz padinu u kišnom i snježnom periodu slijevaju pravi potočići. Neuobičajeno toplo vrijeme, što traje od početka zime, natjeralo je prve žute cvjetice jaglaca da prije reda sramežljivo provire na zaklonjenim i osunčanim mjestima zapuštene livade, pokraj koje je isto tako zapušteni vinograd.

Preživjele trsove, tko zna kada posljednji put obrezane i povezane (čije se dugačke rozge vuku po sasušenoj travi i isprepliću s divljim ružama, što su zbog izostanka mraza još osute jarko crvenim šipkom), okružiše i nadvisiše grmovi bazge, lijeske i gloga. Usred tog gustiša mlaka, a uz nju gomila kamenja. Zamusani sivi kamen, temelj neke davno porušene drvene kleti, odavno je izgubio svoju vapnenačku bjelinu. Uokolo te pustoši - pustoš.

Tek tu i tamo zasijane njive naviruju se između neposjećene kukuruzovine obojane mrtvim bojama kasne jeseni. Sasušene stabljike usamljeno strše u zrak kao u nekoj apokaliptičkoj slici. Zaobilazimo ih birajući put po ledini kako nam se masna i teška ilovača ne bi lijepila za noge.

A ledina posuta tek niklim maslačkom, grmolikim dračom dugačkog nazubljenog lista iz čije sredine proviruje čvrsto stisnuti pupoljak. Nalik je glavici kakve divovske *gumbašnice*, koji će, potraje li toplo vrijeme, ranije nego je uobičajeno, prvo osuti ledinu morem žutih cvjetova. Oni će se zatim, kao u kakvoj čiribu-čiriba dječjoj čaroliji, pretvoriti u bijele čipkaste loptice nalik *lampašima*. Kada sazriju, uokolo će ih raznijeti vjetar ili na svom krznu neka

od šumskih životinja kojih su ovi bregi prepuni zbog vode i dobrih skloništa u gustišima. Bezbrojno mnogo sjemena, kao kakav padobranski desant, spustit će se na zemlju i zaklonjeni vlatima trave dočekati iduće proljeće i početak nove i vječite mijene. Od posve mladih listova maslačka, *regača*, *rešetke*, kojeg ponegdje u Zagorju zovu *regrat*, a štokavski poljski radič, spravlja se izvrsna salata. U kombinaciji s tvrdo kuhanim jajima i kuhanim krumpirom, začinjena bučnim uljem i jabučnim octom, pravi je blagdan za nepce. A one pupoljke marinirane maslinovim uljem u Istri serviraju kao prilog ovčjem siru. Iz vlastitog iskustva znam da su puno bolji od čuvenih kapara, cvjetnih pupoljaka jedne vrste divlje ruže koja raste na Mediteranu.

Sidemo u jarak do zadnjih gradskih kuća na toj strani. Uspon na sljedeći brijeg koji pruža drugačiju, pitomiju sliku, neće bit nimalo lagan. Jest da mu je uzbrdica kraća od one nizbrdice kojom smo se Nero i ja upravo spustili, ali je strmina veća. Tako je to s tim našim bregima. Jednima su padine blage i položene, a drugima kao da se strmoglavljuju. I što je strmina veća, to je i veća mogućnost da su na njoj zasađene gorice. Pa je tako i na ovoj. S vrha na kojem stoji zidana klet, spustio se niz strminu vinograd što gleda na zapad. Krenemo između dva reda prema vrhu. A na njemu postrojene vikendice. Uokolo još vinograda. Poneki završi prije jarka *trnacom*, poneki gustišem, šumarkom ili istom onakvom pustopoljinom po kakvoj smo se Nero i ja spustili u jarak. Do jarka je stigao i potočić što izvire nedaleko moje kuće na mjestu gdje se susreću dva druga brijega. I po njima su razasuti minijaturni vinogradi, a po vrhovima razbacane vikendice što ih opet smjenjuju zapuštene livade i stari trnaci sa stablima jabuka, krušaka i oraha. Visoka i razgranata stabla, puna sasušanih grana, čiji plodovi ujesen ostaju uglavnom neobrani. Gdjegdje među njima novi mladi voćnjak, niskih, uredno obrezanih stabala ili uzorana njiva. Nero grabi ispred mene. Tjera ga, usprkos godinama, njegov retriverski duh. Digao je usput fazana što se šćućurio pod jednim trsom i istjerao strašljivog, usnulog zeca iz usamljenog grma lješnjaka, pa ponosno laje zbog svog podviga. Zastanem na vrhu da odahnem. Iako nije vikend, iz jedne od vikendica na vrhu brega dopire glazba, iz dvorišta druge zalaje pas. Na prozorima treće vjetri se posteljina. Na zadnjoj u nizu lagani vjetrić povija preko krovova pramenove dima. Ove su vikendice, kao i većina po Hrvatskoj, sagrađene u zlatnim godinama socijalizma. Potrošačka pošast uvezena iz zemalja morskog kapitalizma bez ikakvih društvenih potresa, jer je narodna vlast, za razliku od

drugih vlasti ideološki sličnih zemalja, blagonaklono gledala na tu groznicu, podupirući ju obilno povoljnim kreditima. Postojanje jedne na djedovini i poneke na moru, pored stana u gradu (koji je bio u društvenom vlasništvu) ili obiteljske kuće, bilo je stvar prestiža. Takva su se ulaganja sada višestruko isplatila. Stanovi u gradovima su ostali djeci, a umirovljeni roditelji preselili su se na ladanje.

S vrha brega pogled na Vrtače. Između njih i brega na koji sam se upravo popeo, uska udolina kojom teče potok Topličica. Njega uvijek moraš prijeći kreneš li iz Svetog Ivana na istok. Uz potok, duž cestice kojom se dolazi u udolinu, selo Gornja Topličica. Stisnuli su ju bregi s jedne i druge strane.

Još sam na bregu iznad sela. Lijevo, u maloj udolini na okupu nekoliko kuća. Stare, dugačke prizemnice s ulaznim vratima na sredini pročelja. Preko njih na drugoj strani potoka kroz vinograde, mimo više od stoljeća starih naherenih *kleti* i novovjekih vikendica s *pilnicama*, vodi puteljak do kapelice Svetog Duha. *Kleti*, tradicionalne kućice u vinogradu, obično građene od hrastovih *plajнки*, opjevani su simbol prigorsko-zagorskih gorica. U njima se prešalo grožđe i čuvala vinogradarske potreštine, ali i „*V kleti mora luka črlenca i suhoga sira navieke biti, da se more bole piti*“, dok se vino čuvalo *pri hiži* u *pilnici*. Jer pilnica je većim dijelom bila pod zemljom, s ulazom izvana do kojeg su vodile strme stepenice često natkrite maštovitom strehom.

No, novo je potrošačko i tehnološko doba odavno zašlo među *trsje* i tradicionalne vrijednosti i običaji polagano odlaze u zaborav. Pa vikendice (da su barem kuće kada već nisu kućice, ali nisu, već su mahom kućerine) zaposjednuše glavice i dolove *bregov*, otimajući prigorsko-zagorskom krajoliku možda i njegove posljednje oaze.

Spustim se niz breg gotovo na kraju sela i tražim puteljak što vodi do Vrtača. Nađem ga negdje na sredini sela. U gornjem, starijem dijelu sela ima još starih drvenih napuštenih *hiž*, *naherenih štagljov*, *praznih kocov*, građениh na *hrvatski vugel* u kojem se za razliku od njemačkog vugla *plajнке* u kutovima vežu čeono. Tu se, uvučeno u uski tjeskobni klanac oduvijek živjelo, skriveno bregima i udaljeno od putova. U polju na početku sela nailazilo se, ne tako davno, na ostatke iz rimskog doba. Možda su tu uz potok koji se ni za najjačih zima ne zamrzne, doista nekad davno bile antičke terme.

Hrvatski vugel

Vrtače, kapela Sv. Duha

Dok se uspinjem među vinogradima, zbunjuje me i žalosti i prenapučenost brega, i urbanistički i arhitektonski nered što vlada među vikendicama, naročito oko njegovog vrha.

Iako su se stare kleti, tradicionalno prizemne, posve izgubile među zidanim katnicama, lako je u tom neredu uočiti kako su one bile postavljane smisleno u odnosu na prostor, uz potpuno poštivanje i vizure krajobraza i prostora oko kapelice na vrhu. A ona nije stara, građena je 1910. godine na mjestu starije, stradale u potresu 1880. godine. Zato i nema uobičajenu spomeničku vrijednost. No, zajedno s malim vinogradima, kletima pa i onim nesretnim katnicama oko sebe, na neki je način simbol prigorskog muža odgovornog za klet i gorice; bogobojažnog, društvenog, odanog svojem *grunteku*. Ispred kapelice dvije stare lipe čije krošnje nadvite nad velikim grubo tesanim stolom i klupama, pružaju hlad okupljenima o blagdanu Duhova, kada je u kapelici tradicionalno sveta misa. Njihova debela stabla i guste grane zaklanjaju mi pogled na breg s kojeg sam sišao, selo pod njim kojim sam prošao i onaj hrbat što povezuje Vrtače s bregom koji ih nadvisuje. Pogled na istok otkriva mi još *goric po bregima* i Kalnik u daljini, a na jug dolinu kojom teče Lonja i brege s kojima završava Prigorje. Dalje ću hrptom k onom bregu koji na sjeveru nadvisuje Vrtače i vinogradima što se spuštaju niz padinu od šume na njegovom vrhu.

Krenem lijevo do cestice što se sa stražnje strane kapelice uspela iz Zeline i vodi dalje hrptom među vinogradima, kletima i vikendicama do šume. Prođem kakvih pedesetak metara kroz njezinu sjenu. Desno od puta šuma se nastavila penjati uz breg, prelazeći s jednog na drugi, penjući se sve više i šireći se sve dalje nepreglednim zelenim morem Zagrebačke gore. Tu, na početku šuma zaklanja gorice od prodora hladnog sjeverca s druge strane puta, što su se spustile niz dol sve do Topličice. Nakon pedesetak metara evo me na osunčanoj strani. Prva uz put, na malom proplanku je Zdenkova kućica - ni raskošna vikendica, ni starinska klet. Škrto i nisko zimsko sunce uprlo pod strehu nad malom terasom, taman toliko da ugodno grije pa se može na njoj sjediti, s pogledom na trsje posvuda uokolo, tanku crtu Lonje u dolini, brege nad njom i iza njih u daljini na jedva naziruće obrise prekosavskih planina. Između Lonje i bregima zaklonjene Save, prigorska i posavska mjesta: Novo Mesto, Krečaves, Rakovec, Vrbovec, Ivanić Grad.

Kada se svi okupe, narezat ćemo špek, kobase i luk, prezalogajiti i spustiti se *med* trse. Zdenko će zaliti jedan trs vinom i nakititi ga kobasama te odrezati nekoliko rozgi, a onda svi zajedno izmoliti da nam i *k ovom letu trseki dobro rodiju*. Rozge će završiti u staklenki s vodom. Kako će potjerati, takva će biti vinogradarska godina.

Posvuda uokolo ista ili slična slika. Netko je negdje zajuškao, odnekud se čuje harmonika i skladni stihovi vinske popevke „*Kumek moj dragi daj si ga spi/ zutra nas ne bu daj se ga vži*“, negdje su oko trsa zaplesali rajtek, stari zelinski ples. Po kletima i vikendicama pjevat će se do duboko u noć, ponegdje i do jutra slaveći Vincekovo.

Pitate se možda, zašto sam svoje putopisanje započeo pričom o goricama i vinu? Odgovor bi mogao ispasti složen upustim li se sada u pisanje traktata o vinu i životu, pa ću ga zato posve pojednostaviti. Zbog reljefa i još ponečega, eto zato! U Prigorju i Zagorju trsje se uobičajeno uzgaja po bregima. A tko nije čuo za zagorske i prigorske brege? Opjevane u pjesmi, opisivane u prozi, risane na staklu ili platnu, zabilježene na celuloidnoj traci ili ovjekovječene objektivom fotoaparata. Iako se imenica breg i brdo odnose na isti zemljopisni pojam, jednom izrečen u standardu, a drugi put na narječju, meni su breg i brdo ipak dva različita pojma. Tako su bregi samo prigorska ili zagorska brda, pitoma, valovita; onakva kakvim ih rišu u maniri naive, gotovo uvijek s padinama nakićenim goricama, ponekad kakvim trnecem, njivom zasijanom kukuruzom, dok im vrhove kruni šuma. A brda kojih ima posvuda drugdje, mogu biti i strma, i visoka, i pitoma, i niska, šumovita ili prekrivena livadama.

Bregi i gorice s kletima po njima, jedan su od simbola prigorsko-zagorskog kraja u kojem od trsja samo poneki žive, ali gotovo svi žive za trsje. Zato su trsje i vino u Prigorju i Zagorju *odnaviek* zapravo odraz svakodnevice.

Pa čime započeti priču o nekom kraju nego s onim po čemu je prepoznatljiv?

Tako je i sa Zelinom što buja na svom bregu među vinogradima, okružena drugim bregima. „Zeleni bregi Zeline“, svojevremeno ime smotre kajkavskog pjesništva u Zelini, koje sam posudio za naslov, tako slikovito i rječito dočarava zelinski krajobraz.

Nekadašnje trgovište danas ima atribut grada iako je još istinski ruralno područje koje je krajem 90-ih godina prošlog stoljeća nosilo epitet „vinska metropola“. Iako su taj intrigantni enološki slogan, kojim se željelo privući turiste, ubrzo pokopali sami Zelinčani istovremeno s tek utemeljenim Vinskim domom, Zelina je sa svojim vinogorjem i prvim vinskim cestama kroz njega u kontinentalnom dijelu Hrvatske, ostala jedno od središta vinogradarstva i vinarstva ne samo prigorsko-zagorskog kraja.

Ilirsko pleme Jasi, prastanovnici ovih prostora, pouzdano se zna, nisu poznavali vinovu lozu i proizvodnju vina. Za okrjepu i dobro zabavljanje proizvodili su pivo i medovinu. Lozu su u ovaj bogomdani vinski kraj donijeli stari Rimljani, možda dok su gradili cestu koja je prolazila pored pitomih i osunčanih bregov nedaleko Zeline.

O razvoju vinogradarstva uz antičke ceste koje su prolazile prostorom današnjeg Prigorja i Zagorja, govore ostaci posuđa i oruđa, iskopanih u Vinagori kod Krapine, Loboru, Petrijancima. Slaveni, kasniji doseljenici, prihvatili su i nastavili uzgojem i širenjem vinogradarstva. Ono se razvija oko gradskih središta, feudalnih gospodarstava, crkvenih posjeda, samostana. Značajnu ulogu u razvoju vinogradarstva imalo je kršćanstvo koje vino koristi u crkvenim obredima. Ubrzo je vino postalo uobičajeno piće svih slojeva puka, ali i sredstvo za plaćanje poreza i daća. Tako se vinom ili moštom plaćala *gornica*, naknada za zakup vinograda. A *gornica* možda dolazi od riječi *gorice*, uobičajenog naziva za *trsje* na bregu.

Zelinsko vinogorje spada u prigorsko-bilogorsku podregiju, jednu od sedam, koliko ih ima u regiji kontinentalna Hrvatska. Karakteristika zelinskog vinogorja je tradicionalna rascjepkanost vinograda na stotine malih parcela u vlasništvu sitnih posjednika, sadnja miješanih sortimenata i proizvodnja uglavnom za vlastite potrebe. Preporučane i dopuštene sorte koje se danas pretežno uzgajaju po zelinskim bregima su osim već tradicionalnih: kraljevine, graševine, štajerske beline, frankovke, moslavca i rizlinzi: chardonnay, sauvignon, traminci, pinoti, zwaigelt, kerner, cabernet sauvignon; sorte koje se tek odnedavno i sve više sade po zelinskim vinogradima.

Autohtona kraljevina, *imbrina*, *brina*; nekada kraljica vinograda i podruma na zelinskim bregima, dobila je ime po kralju. U povelji kralja

Gornje Orešje, gorice

Emerika, ili kajkavski Imbre, iz 1201. godine, spominju se kašinski vinogradi, pa je sorta grožđa koje je uspijevalo u njima i vino od nje, nazvano kraljevina, imbrina, brina.

„Kraljevina Zelina“, županijska marka vina, kvalitetno je bijelo suho vino, žutozelenkaste boje, srednje alkoholno i kiselkasto. Izvrsno se sljubljuje s masnim jelima i pečenim mesom. Mnogima je najužasnija s mineralnom vodom; kombinacija koju pod nazivom gemišt danas poznaju svi krajevi Hrvatske. *„Malo ima stvari potrebnih u našem ljudskom životu koje su opjevane kao vino. Molimo, doduše, ‘kruh naš svagdanji’, ali malo ima pjesama posvećenih kruhu. A i onda kada se kaže ‘kruh svagdanji’, misli se općenito na hranu. S vinom nije tako. Ono je objekt mnogih želja, subjekt koji donosi radost, veselje i osjećaj ugođe. Ne kaže uzalud Sveto pismo obraćajući se Bogu, ‘Ti daješ da niče trava i bilje na korist čovjeka, da izvede kruh iz zemlje i vino što razveseljuje srce čovječje.’“* Napisao je to Istrijan Josip Bratulić, filolog i akademik u recenziji knjige pjesama jednog zelinskog pjesnika naturščika. Ja bih toj misli dodao parafrazu prve rečenice: *„I malo je stvari potrebnih u našem ljudskom životu u kojima je sadržano toliko tradicije i regula kao u vinskim običajima.“* Tako je i s gemištom, čijeg se pijenja užasavaju mnogi vinoljupci. Ali gemišt nije puka kombinacija vina i mineralne vode, već mješavina u omjeru dva dijela vina i jedan dio vode, na način da se voda ulijeva u vino, a ne obrnuto. Svaka druga kombinacija je za pijance, kažu istinski ljubitelji gemišta.

U Zelini se od 1968. godine redovito održava „Izložba vina kontinentalne Hrvatske“. No izložba ima zapravo puno dulju prošlost, jer je prva održana još daleke 1859. Filoksera i ratovi razlog su što ne postoji kontinuitet u izlaganjima u prvih sto devet godina.

PO ZELINSKOM PLACU I OKO NJEGA

Ulica Stjepana Diklića je u Severovinama. U predjelu grada nazvanom tako, jer se tu hladni severec, kozoderec za dugih jesenskih i zimskih dana zavlači do kostiju, a za proljetnih i ljetnih ugodno hladi. Tek je odnedavno imenovana ulicom. Prije je bila puteljak što iz Ulice Josipa Bocaka vodi u polja između moje i susjedove kuće. I Diklić i Bocak bili su zaslužni muževi

Svetog Ivana. Prvi; K. u. K.³ časnik, koji je 1912. godine inicirao izgradnju zelinskog vodovoda, što još i danas napaja dio grada. Drugi; geolog, sveučilišni profesor, istraživao je izvore tople vode u podzemlju Zeline i zahvaljujući tom istraživanju, ona je kasnih 50-ih dobila svoje nadaleko čuvene bazene. Bocakova ulica, dugačka preko kilometar, počinje u samom središtu grada tik pod vrhom zelinskog brega, na pomalo nakošenom trgu i preko Severovina vodi do Čekcov, nekad zaseoka iznad Grada. Taj središnji gradski trg u žargonu zovemo Plac. Dio starih kuća oko njega stradao je krajem Drugog rata pa Plac svoj današnji izgled duguje zamislama tek diplomiranog arhitekta Vjenceslava Richtera. Rođeni Zelinčan, kasnije poznati i priznati arhitekt, kipar, slikar, scenograf, kojemu je povjerena izrada idejnog rješenja oblikovanja starog Placa početkom 50-ih godina prošlog stoljeća. Plac nikada nije do kraja oblikovan po Richterovoj zamisli, a da bi dobio današnji izgled, trebalo je proći dvadeset godina.

Na istočnoj strani Plac zatvara crkva sv. Ivana Krstitelja čiji je toranj, baš kao i ploha trga ispred crkve, malo nagnut. Nije doduše kos kao onaj u Pisi, pa stoga po tome nije ni znan, ali zato je crkva znana kao vrijedan i zaštićen spomenik kulture. Prvi se put spominje još 1200. godine u ispravi već spominjanog hrvatsko-ugarskog kralja Emerika. Nažalost, izgled crkve datira iz daleko mlađeg doba, jer je crkva u XVIII. stoljeću preoblikovana. Izvorni je tek zvonik kojega krase elementi gotike: četiri bifore šiljastih lukova, visok šiljasti krov sa četiri mala isto tako šiljasta tornjića na svakom uglu. Visoko gore, pod krovom i četiri su ure, na koje malo tko u ovo doba kojekakvih gadgeta još gleda. Kao da otkucavaju neko prošlo vrijeme, dok posvuda ispod njih sadašnjost ubrzano teče. Unutrašnjost crkve više-manje je zadržala elemente baroka, po kojem su znane mnoge crkve i kapelice Prigorja i Zagorja. Malo ispod crkve vodi glavna gradska ulica, dio važne prometnice Zagreb- Varaždin. Odmah uz nju zgrada je Gradskog poglavarstva. Zanimljiva građevina sagrađena prema Richterovoj zamisli u obliku isječka kakvog velikog kruga čije je prizemlje izvedeno kao loggeta – uzdužni nadsvođeni prolaz što ga tvori niz stupova koji nose kat. To je graditeljsko rješenje iz davnih dana kakvo uglavnom ne susrećemo u kontinentalnom dijelu zemlje.

3 K.u.K. u Austro-Ugarskoj Monarhiji: carski i kraljevski

Sv. Ivan Zelina, župna crkva

Na južnoj strani Placa je dvokatnica „stara Zelinka“. U doba socijalizma projektirao ju je Stjepan Planić, jedan od naših najvažnijih i najutjecajnijih arhitekata XX. stoljeća. Prvobitna namjena zgrade bila je zadružni dom.

Svako veće selo po Prigorju i Zagorju, a tako je i u drugim dijelovima Lijepe Naše, ima prepoznatljivu i dominirajuću zgradu, zamišljenu kao glavno mjesto okupljanja i druženja, sagrađenu 50-ih godina prošlog stoljeća dobrovoljnim radom mještana. To su ti znani zadružni domovi. Tek su škole, farofi i kurije u ponekima od njih bile veće. Kada su u godinama koje su dolazile u naše domove ušli televizori, a zatim se narod počeo masovno vozikati svojim automobilima, smisao zadružnih domova se pomalo gubi i oni mijenjaju namjenu. Tako je u naš zelinski uselio prvi pogon Modne industrije „Zelinke“, nekadašnjeg ponosa Prigorja, a danas je njemu Muzej Sveti Ivan Zelina s bogatim i raznolikim fundusom od prapovijesti do današnjih dana. Sredinom prvog desetljeća ovog stoljeća u prizemlju je, prigodno proklamiranoj politici razvoja kraja, otvoren Vinski dom. No, ubrzo se u prostor tek otvorenog doma uselila banka.

Ispred nje i zgrade poglavarstva mali je njegovani park, lijep primjer pejzažne arhitekture sa spomenikom pjesniku Dragutinu Domjaniću. O tom prigorskom mužu jedan je njegov biograf zapisao: *„Pisac koji je prvi u hrvatskoj književnosti cjelovitije i umjetnički zrelije ostvario melodioznost i ritmičnost kajkavskog dijalektnog izraza.“* Poprsje pjesnika u bronci izradio je pred koju godinu akademski kipar Ivan Grošinić, još jedan od velikih zelinskih muževa i rođeni Zelinčan. Majstor Grošinić obnovio je kip bana Jelačića pri njegovom ponovnom postavljanju na zagrebački glavni trg. U parku je i spomenik palim borcima. U jeku „preispitivanja“ novije hrvatske povijesti bilo je zagovornika koji su se zalagali da se taj spomenik preseli na neko drugo mjesto. Ne ulazeći u umjetničku vrijednost brončanog partizana, vjerojatno serijski lijevanog za potrebe mnogih trgova ondašnje nam domovine, teško se oteti dojmu kako bi taj čin bio svojevrsni kulturološki genocid.

Nasuprot zgradi Gradskog poglavarstva, ali s druge strane glavne gradske ulice - moderno zdanje, lijep primjerak arhitekture druge polovice XX. stoljeća, čije me izlomljeno krovništvo uvijek iznova podsjeća na prigorske brege. I ono ima onakav, konkavni oblik (kao zgrada Poglavarstva), kakav je oblikujući Plac zamislio Vjenceslav Richter, a posebni joj čar daje mala denivelirana

pjaceta, namijenjena pješacima. To zdanje sagrađeno je 70-ih godina prošlog stoljeća kao robna kuća lokalnog Trgovačkog poduzeća „Trudbenik“. Kad je poduzeće u pretvorbi propalo, a zahvaljujući vizionarskom arhitektonskom rješenju zgrade, nekadašnju dobro opskrbljenu trgovinu (u kojoj su na povratku s mora preostale dinare trošili mađarski i čehoslovački turisti kupujući ono što im je kod kuće bilo nedostupno), nadaleko čuveni restoran „Prešu“ i kuglanu bilo je bezbolno preurediti i prenamijeniti. Preuređeni su u mali i moderan trgovački centar s nizom različitih sadržaja koji su središtu Svetog Ivana dali toliko potrebno, a istovremeno toliko nedostatno obilježje grada. Među njima je i već kulturna Gradska kavana.

Povrh Placa, na samom vrhu brijega, česta slika za gotovo svako mjesto u Prigorju ili Zagorju: zajedno jedno do drugog osnovna škola, *farof* i groblje. Tu je i dječji vrtić. Uz njih je krajem prošlog stoljeća sagrađena i srednja škola, pa dobar dio zelinske mladeži više ne putuje na nastavak školovanja u Zagreb ili neko drugo mjesto nadomak Svetog Ivana.

Uokolo Placa sačuvano je nekoliko vrijednih kuća starih zelinskih obitelji čija su pročelja, ukrašena štukaturama, odavno načeta zubom vremena. Prva u smjeru Zagreba dugačka je prizemnica obitelji Pažić, koja krije veliki vinski podrum u kojem su *lagvi* odavno presušili. Malo niže prizemnica obitelji Heffler, donedavno skladnog, ornamentom ukrašenog i zrcalno podijeljenog pročelja. Lijevo prostor stanovanja, desno apoteka i u njoj stari gospodin Heffler, markantna figura u crnoj kuti. A onda se arhitekt grubo našalio i desnoj strani stare dame nataknuo novi krov, otvorio nebulozni izlog, a tajnoviti starinski interijer apoteke preuređio u tijesno samoposluživanje.

Volim taj nahereni trg, vječito prepun parkiranih automobila što po cijeli dan čekaju da im se vlasnici autobusom vrate s posla u Zagrebu i odvezu u okolna sela. Sjednem na terasu Gradske kavane na onoj pjaceti, prelistam novine i gledam muving na trgu. Djecu što tuda prolaze na putu za školu, putnike što čekaju autobus, kupce što praznih ruku užurbano ulaze u jedan od šest dućana, a izlaze punih šarenih vrećica ili kupuju fast food, igrače što žure u kladionicu po sreću, ožalošćene na putu prema groblju.

Iza zgrade Gradskog poglavarstva, na nešto nižem zaravnatom dijelu brijega, a s pogledom na dolinu kojom teče rječica Lonja, zgrada je Pučkog

otvorenog učilišta, institucije koja je četrdeset i više godina organizator dvaju značajnih godišnjih događanja: Recitala suvremenog kajkavskog pjesništva „Dragutin Domjanić“ i Smotre dječjeg kajkavskog pjesništva „Dragutin Domjanić“, priredbi kojima se kajkavština kroz pjesnički izričaj nastoji očuvati i njegovati.

Početak je svibnja. U uredu ravnatelja Učilišta sjedimo trojica: ravnatelj Ivica Kukovačec, dr. sc. Ivo Kalinski: pisac, jezikoslovac, urednik nakladničke djelatnosti Učilišta i predsjednik tročlanog ocjenjivačkog suda Recitala i Smotre; i ja. Njih dvojica od ranog jutra rade pripremu za tisak zbirke „Plava čkomina“, u kojoj će biti objavljeno 59 pjesama koje je odabrao ocjenjivački sud kao najuspješnije između četiristo trinaest prispjelih na natječaj za ovogodišnji 33. recital, a ja sam navratio na kavu prije današnjeg landranja. Iz kafića u susjedstvu naručujemo komplet „doktorskog“. Njegovo pijenje gotovo je postao ritual koji će vjerojatno ući u legendu Učilišta. Komplet, jer je za dvojicu (a zašto je doktorski zaključite sami), čine dva lavova, dvije kave i dvije vode, no kako smo jutros trojica, naručili smo jedan i pol „doktorski“.

Tradicionalno, krajem svibnja održan je prvi od ona dva događanja, „Kaj v Zelini“. Od jednodnevne priredbe, Recitala suvremene kajkavske poezije, koji je rođen daleke 1970. godine, recital se prometnuo u trodnevnu svetkovinu poezije.

Ostavljam Ivicu i doktora u poslu, a ja ću desno glavnom ulicom koja se kao županijska cesta popela iz pravca Zagreba dugačkim, blagim usponom do Placa, prešla ga u nekoliko koraka, obgrlivši onaj uzor od parka i gotovo se strmoglavila na drugu stranu prema Varaždinu. Provezem se pored zgrade stare osnovne škole, sagrađene kao opća pučka škola. Nekad velebnog, a danas oronulog pročelja izlomljenog pod tupim kutom umjesto pod pravim. To stoga, jer je škola sagrađena tako da joj je pročelje većim dijelom okrenuto glavnoj ulici, a manjim uličici što je od nje produžila gotovo ravno. Sljeme krova krasi šarmantni drveni tornjić koji joj s dva reda gusto nanizanih velikih *obloka*, daje izgled palače. Iza zavoja kod „špiгла“ još je s obje strane ulice natiskano nešto starih zelinskih *hiž*, a onda ih smijeni niz novijih i pokoja posve nova. I te stare zapravo nisu odveć stare za mjesto koje je prema pisanim izvorima staro gotovo čitav milenij. Razlog je tomu između ostalog i osveta. 4. svibnja 1842. godine izgorjele su gotovo sve zelinske kuće. Požar su podmetnuli vojnici koji su dan

Sv. Ivan Zelina, tornjić sa zvonom na staroj školi; godina označava početak gradnje

Sv. Ivan Zelina, najuže prigorsko pročelje

prije stigli u mjesto s namjerom da prenoće, a u vrijeme dok su muškarci bili na radu u vinogradima i poljima „...žene su se zabavljale sa soldatima i napijale ih vinom pa je došlo do koje česa. Ali kad su se vratili muži s posla, zadjela se svađa, tučnjava do krvi, koju je uspio zapovjednik vojske primiriti“, opisuje učitelj Stjepan Canki. Drugi dan, ljutiti su vojnici na odlasku podmetnuli požar koji je, raspirivan jakim olujnim vjetrom, u tili čas zahvatio čitavo mjesto.

U zavoju kod „špigla“ između dvije uličice neobična kućica minijaturnog pročelja kao iz kakve bajke o patuljcima. Zdesna joj je uličica, jedna od nekoliko u Gradu, u kojoj se još može osjetiti duh stare Zeline. Sasvim primjereno takvom okruženju, između dvije novije stisnule se tri stare kuće. Dugačka prizemnica u kojoj je Galerija Sveti Ivan Zelina, kraćom stranom okrenuta ulici, kao da se skriva, ne dajući naslutiti da je u njoj doslovno sijelo umjetnosti i jedno od kulturnih mjesta likovnjaka u Hrvatskoj.

Sedam mjeseci kasnije, na Martinje, Galerija bilježi dvadesetu godišnjicu svog postojanja. Od ranog popodneva pristižu gosti. Sjedim s Vilkom Žiljakom, rođenim Zelinčanom, osnivačem i vlasnikom Galerije, u pilnici pod boltama, okruženi vinotekom. Nabadamo špek i sir, pijuckamo prošlogodišnju kraljevinu i ovogodišnji mošt od jabuka za kojeg Vilko kaže kako je dobar kod bubrežnih kamenaca i pričamo o svemu. O vinima od grožđa i jabuka, o moru i jedrenju, o uspješnoj djeci i unucima, o mladim danima u kojima je kao student imao bend. Svaki čas uđe netko od gostiju, treba nešto od Vilka ili se naprosto došao pozdraviti. Riječ po riječ i priča krene o Galeriji. U proteklih dvadeset godina u njoj je izlagao respektabilan broj umjetnika, njih tristotinjak kroz samostalne ili skupne izložbe. Izlagali su u njoj priznati i poznati kao: Lacković, Murtić, Rabuzin, Večenaj, Arbanas, Požaić, Posarić, Vujanović i mnogi drugi, uključujući i domaće Dragiju i Crneca. Među svima i Vilku najdraži Albert Kinert i Nada Žiljak - tast i supruga. Poseban čar Galeriji daju nastupi naših mladih, tek diplomiranih ili još neafirmiranih slikara, grafičara, keramičara, dizajnera, ali i onih iz inozemstva: Kine, Mađarske, Austrije, Njemačke. Mnogima je to bilo prvo predstavljanje u javnosti. Dok izvikane galerije autorima otvaraju svoja vrata po utvrđenom redu, često prestrogom, zelinska galerija omogućuje svima i znanim i neznanim, pa i onim po mnogo čemu kontroverznim, da izlože svoja djela. Tako je u njoj izlagao i konceptualni umjetnik Vladimir Dodig

Trokut. Zelina svakako nije grad, ako po ničem drugom, a ono po veličini, u kojem bi galerija s uobičajenom izlagačkom politikom ispunjavala svoj razlog postojanja. No koncepcija Galerije Žiljak omogućuje da ona živi, jer živa je samo takva galerija u kojoj se izlaže, ali naravno ako u nju zalaze posjetitelji. Umjetnik dovodi posjetitelje, a oni su njegova rodbina, prijatelji, znanci, štovatelji. Galerija je istovremeno i mjesto druženja i okupljanja. Dolaze u nju ambasadori, političari, gospodarstvenici, umjetnici, obični ljudi. Mnogi od onih koji su prošli kroz nju, pod drugim okolnostima vjerojatno nikada ne bi došli u Zelinu. Zato mi se, dok slušam Vilka, čini kako ova Galerija zapravo ima širi značaj za naš grad kao zajednicu, od uobičajenog značaja nekog galerijskog prostora. Zato bi ju nesumnjivo trebalo mnogostruko iskoristiti. Dakako i Vilko kao osoba pridonosi kultu Galerije. Sveučilišni profesor, doktor znanosti, grafičar zajedno s Miroslavom Šutejom autor kune, hrvatskog novca, bavi se umjetnošću. Pokazuje mi holografije izložene na jednom zidu: trodimenzionalne slike izrađene fotografskim postupkom o kojem podučava svoje studente. Hologram, slika izrađena postupkom holografije, promatran iz različitih kutova pruža različite prizore snimljenog objekta. Vinoteka, smještena na tri zida *pilnice*, jednim dijelom sadrži vina domaćih vinara čije su etikete preslike kuna u različitim apoenima, a drugim vina iz svih dijelova svijeta koje su donijeli umjetnici, posjetitelji i sam Vilko i njegova supruga sa svojih putovanja. Posvuda slike, skulpture, knjige; fundus kakvim se tek rijetki mogu podičiti. U dvije prostorije Galerije trenutačno je izložba slika supruge Nade, akademske slikarice.

NIZ BREG PREMA VARAŽDINU

U dnu brega glavna ulica presijeca usku udolinu, preskoči potok Topličicu koji njome teče put Lonje, pa se stade uspinjati na sljedeće, nešto niže brdo od onog koji nosi župnu crkvu i najstariji dio Zeline. Tu, u udolini između dva brega, bili su nekad oni poznati zelinski bazeni. Čudna je priča o njima. Kada su sagrađeni 50-ih godina prošlog stoljeća dobrim dijelom dobrovoljnim radom Zelinčana, u Zagrebu je postojao tek jedan bazen, onaj na Šalati. Istina, i uokolo po Zagorju postojala su mjesta u kojima su bili bazeni: Stubičke, Tuheljske, Krapinske, Atomske, Sutinske i Šemničke

toplice. No, to su prvenstveno bile toplice - lječilišta za reumatske i ine bolesti, dok su zelinski bazeni bili kupalište, iako je i u njima voda bila termalna, a kažu i ljekovita. Stoga su zelinski bazeni generacijama mladih Zelinčana pa i Zagrepčana ispunjavali djetinjstvo i mladost. 80-ih godina prošlog stoljeća u vrijeme održavanja Univerzijade, međunarodnih sportskih studentskih igara, kojima je domaćin bio Zagreb i gradovi oko njega, Zelina je imala priliku birati između domaćinstva plivačima ili košarkašima. Domaćinstvo je podrazumijevalo izgradnju o trošak organizatora Univerzijade: ili zatvorenog olimpijskog bazena, jer su zelinski bili otvoreni, ili sportske dvorane. Općinske su vlasti izabrale sportsku dvoranu, što je iz današnjeg kuta gledanja možda bio pogrešan odabir. Zatvoreni bazen riješio bi pitanje cjelogodišnjeg korištenja kupališta, no ovako je to ostalo za neka druga vremena. Pokušaj gradskih vlasti da početkom ovog stoljeća riješi pitanje bazena, neslavno je propao; meni se čini ponajviše radi megalomanskog projekta. Tako sada zelinski bazeni stoje napušteni i zapušteni, a dijelom i porušeni i čekaju neko bolje sutra.

Popevši se na Prodanec, pored jednog od još tri preostala veća industrijska pogona u Gradu, a prije nego krenem nizbrdicom na njegovu drugu stranu, u retrovizoru mi se nakratko pojavi karakteristični motiv Zeline – zvonik i crkva sv. Ivana Krstitelja. Iako ću puno dulje moći uživati u njihovom skaldu i ljepoti vozeći iz druga dva glavna pravca koji vode u Sveti Ivan Zelinu, letimičan pogled s Prodanca nekako mi je najupečatljiviji. Ima jedan kroki, meni osobito drag, na kojem se na simboličan način stapaju zvonik, crkva, zelenilo što ih okružuje i breg na kojem stoje. Smatram kako ga je autor očito naslikao prema pogledu s Prodanca.

Od mjesta gdje je cesta prešla preko Prodanca pa sve do kraja Hra-stja, prigradskog naselja, u kojem cesta nakon kojih tri kilometra gotovo ravne crte, zavine dugačkim zavojem ulijevo, smjenjuju se naselja Pretoki, Berislavec i Črečan. U tih je nekoliko kilometara slika gotovo jednolična: neprekinuti niz kuća i okućnica s obje strane ceste natiskanih gusto jedna do druge. S lijeve i desne strane odvajaju se seoske uličice i putovi što vode u mjesta iza njih: Kalinje, Šulinec, Donje i Gornje Orešje, Polonje. Oko četrdesetak sela razmještenih u krugu čiji je polumjer deset i više kilometara, čine danas Grad Sveti Ivan Zelinu.

A onda se iza dugačke lijeve okuke u Hrastju otvara jedna posve drugačija, gotovo očaravajuća panorama. Nestalo je onog i raznolikog i monotonog niza kuća i okućnica. Cesta što je od Placa dovde putovala dolinom između bregova ne dajući im da se spoje, zašla je u prostranu dolinu, obojenu u dvije nijanse zelene. Onom tamnijom od livada i po njima usamljenih grmova, a svjetlijom od jesenas zasijanih polja. U tom moru zelenila pokoja nježnosmeđa mrlja proljetos zasijane njive. Dolinu sa svih strana okružuju bregi. Tek zasijane padine onih zdesna, obojene nježnosmeđe i ukrašene pokojom zelenom livadom ili žitnom njivom, a vrhovi bijeli od akacije u cvatu. Padine onih slijeva više zelene no smeđe, od gorica rasutih po njima i šuma što se spustiše s gore koja ih nadvisuje.

Na bregu slijeva koji je najdalje zašao u dolinu, stoji crkva i dominira čitavim krajobrazom i snagom i skladom. K njoj ću jednog od sljedećih dana. Pod crkvom, Komin i s njim spojen Dubovec Bisaški, posljednje naselje u Gradu na toj strani.

Na Plac ću se vratiti uličicama što vrludaju desno od ceste kojom prolazim. No, prije ću lijevo u Berislavec, naselje na bregu, koji me svakog jutra dočeka uokviren prozorom moje kuhinje. „*Dobro jutro*“, kažem mu dok ispijam jutarnju kavu. Vrh mu šiljat, sa sjevera obrastao šumom, strši usamljen nad kupastim bregima uokolo, kao da ne pripada krajobrazu. Drugom, izduženom i nižom stranom s koje me gledaju Donja Topličica i Mokrički Breg, spušta se u dolinu s Lonjom i izgubi se desno negdje među livadama i poljima. U jesenskim jutrima, kada magla pritisne dolinu ispod Severovina, vrh mu strši kao kakav usamljeni otok nad mliječnobijelim morem.

Želim se s tog brega diviti zelenim bregima Zeline i Zelinske gore. Zato sam i skrenuo u Berislavec netom prije nego se cesta stala penjati na Prodanec. Selo počinje zajedno s cesticom što je odmah od glavne ceste krenula uzbrdo. Uska i vijugava časkom me dovede pod onaj šiljati vrh, ostavi me pod njim i krene hrptom brijega nizbrdo na drugu stranu. Ispred mene u daljini uzdigla se Zelinska gora kao da je narisana. Iako i sam živim na bregu pod njom, ne mogu ju vidjeti cijelu, kakva mi se odavde nudi. Zeleni pojas između svijetloplavog svoda i bijelih zelinskih kuća razasutih po padinama bregov, što se veru gorom od podnožja. U središtu te slike, uobičajene panorame svakog mjesta na bregu, jedan je prepoznatljiv breg i jedan je prepoznatljiv toranj. „*Da, slikovita Zelina*

Sv. Ivan Zelina, breg v megli

ima zapravo akropolski smještaj.“⁴ Desno Prezid i nad njime Kladešćica, lijevo Zagrad i Zelinska glava, toponimi poznatih odredišta na Zelinskoj gori.

Sveti Ivan Zelina, zeleni bregi Zeline i njezina gora, od Svetog Duha u Vrtačama desno, do Psarjevačke gore, kojoj ću uskoro u pohode, lijevo, u jednom pogledu. U drugom, suprotnom - Lonja. Teče nizinom između Zelinske gore i onih bregov kojima Prigorje završava. Koliko je samo miline u tom belvederu, bella visti s brega nad Berislavcem, što nudi pogled s kraja na kraj Prigorja.

Zelinsku i Psarjevačku goru uzalud ćete tražiti na kartama. Brege nad i okolo Zeline, visoke i strme u odnosu na ostali krajobraz, ponegdje gotovo neprohodne, što pripadaju najistočnijem dijelu Zagrebačke gore, samo domaći i oni koji njima hode zovu Zelinskom i Psarjevačkom gorom.

Ponovo sam na onoj državnoj cesti. Kojih tridesetak metara dalje od skretanja za Berislavec, odvojak desno odvest će me u Kalinje, nekad selo plemenitaša. Stjecanje plemićkog naslova zbog nekih zasluga bilo je tokom povijesti uobičajeno na ovim našim prostorima, pa tako i u Prigorju i u Zagorju. Naslov se stjecao kraljevskom darovnicom ili izdavanjem grbovnice. U prvom slučaju uz naslov su dobivali i plemićku nekretninu, dok je u drugom plemić imao samo pravo na naslov. Nekadašnji okrug Sveti Ivan Zelina imao je preko sto plemićkih obitelji. Je li ih u Kalinju bilo više ili manje nego drugdje u okrugu, za ovu je priču nebitno. Danas u Kalinju kao i drugdje nema više plemenitih; žive tek potomci pl. Sergovicha, Poldrugacha, Zerecza i ostalih plemenitaških obitelji. Kao dokaz jednog vremena ostade tek poneka veća drvena kuća. Takvih kuća ima posvuda po prigorsko-zagorskom kraju. Iako uglavnom ruševne i napuštene, tom se neprocjenjivom blagu naše prošlosti još nazire stari šarm.

Zanimljiva je priča o istragama koje je naložila carica Marija Terezija kako bi se utvrdila zakonitost plemstva okruga Zeline i Moravča. Istragu je od 1770. do 1774. godine provodila Zagrebačka županija. Istragom je trebalo utvrditi kojih je obitelji plemstvo zakonito, jer je carica plemiće grbovnjake i jednoselce oslobodila plaćanja kraljevskog poreza. Priča je danas zanimljiva iz dva razloga. Prvo, što je nakon istrage, koja nikada nije dovršena, ostao popis

4 Horvat, Anđela. 1971. *In monte Zelinensi*. Časopis Kaj. Zagreb.

plemstva okruga Zeline i Moravča. Drugo, jer govori kako se i ondašnja država suočavala sa sličnim problemima koje danas muče i ovu našu.

Prve kuće nakon skretanja slijeva sklonile su se pod Prodanec i još pripadaju Pretokima. One nešto dalje, zavučene pod Vrtače pripadaju Kalinju. Preko ulice gledaju na dolinu što se uvukla među brege. Zbog svoje otvorenosti prema toj dolini Kalinje mi ne djeluje tjeskobno kao Gornja Topličica, već prozračno, a moram priznati i mnogo urednije. Već sam zašao daleko u razvučeno selo. Bregi s druge strane doline posve su ga zgurali k onima što su mi slijeva, i eto me u uskom klancu. Među zidanima i pokoja stara drvena kuća. Kraj sela zavukao se sasvim pod Zelinsku goru. A ona, prepriječila se kao kakav zid koji sili ulicu da se od zadnje kuće krene uspinjati gorom kao blatnjavi šumski put.

Prije nego što me glavna seoska ulica vrati na županijsku cestu, skrenem desno i još jednom desno pa uzbrdo preko padine što se spustila od vrha Vrtača. Na njezinoj drugoj strani po drugi put danas prijeđem preko potoka Topličice, skrenem lijevo i kod kipa svetog Antuna vratim se na županijsku cestu. Od tuda eto me časkom ponovo na Placu.

PA NA DRUGU STRANU PREMA ZAGREBU

Na drugoj strani Grada, suprotnoj od Vrtača, još je jedan zelinski vinorodni položaj. Njegovi se vinogradi popeli po brežuljcima oko Psarjeva do Nespeša, mjesta do kojega se i iz Zeline i iz Zagreba najbrže i najjednostavnije stiže preko Donje Zeline županijskom cestom koja od Sesveta preko Svetog Ivana Zeline putuje za Varaždin kroz više-manje usku dolinu. Nju su s jedne strane stisnuli prisojni obronci Zagrebačke gore, a s druge niski brežuljci nalik kakvom valu koji je doplovio iz prostrane doline rijeke Save.

Krenem s Placa tom glavnom i najstarijom prigorskom prometnicom, koja je to ostala i poslije izgradnje autoceste A 4 od Zagreba do Goričana, jer su uz nju nanizana sva veća mjesta ovog dijela Prigorja: Komin, obje Zeline, Belovar, Soblinec, Popovec, Sesvete.

Topla zima i rano proljeće natjerali su u cvat već početkom travnja šljive, jabuke i trešnje, a i šume su po bregima prolistale ranije. Već za Uskrs slapovi nježnoplave glicinije ponegdje su ukrašavali sjenice i plotove.

Danas mi, duž puta kojim se vozim promiču grmovi jorgovana, spirije i božura u cvatu. Njihove plave, bijele, ljubičaste cvjetove smjenjuju nježnozeleni listovi nedavno ocvale forzicije, što prva među njima cvate, osuvši se prije nego što prolista s bezbrojno mnogo žutih cvjetova najavljujući da je zimi došao kraj. Desno, bregi Psarjevačke gore. Uzdižu se pitomo duž doline lirske imena Blaževdol i prate me zajedno s blaževdolskom dolinom i rječicom Zelinom sve do prvih kuća u Donjoj Zelini. Blaževdol se zove i selo na pola puta do Donje Zeline, a odmah do njega, uz cestu što vodi na zapad, i prve su kuće sela Donjeg Psarjeva koje je zajedno s dolinom krenulo dublje prema Psarjevačkoj gori.

U XVIII. stoljeću u Blaževdolu je bio dvorac obitelji Patačić. Kroničari su zabilježili kako je veliko imanje oko Donje Zeline davalo godišnje oko 100 vozova sijena. Iako je dolina plodna i obiluje vodom, ipak joj njive danas zamenila pustopoljina i uz cestu betonske hale trgovačkih i proizvodnih pogona.

Pred Donjom Zelinom moja se cesta sasvim približi bregima. Nakon što preskoči rječicu Zelinu, produži ravno kroz mjesto prema Zagrebu dok ću ja desno s druge strane bregov, natrag prema sjeveru.

Breg s kojega kurija obitelji Domjanić gleda na cestu za Zagreb, ostao mi je slijeva. „*Naš Karlek*“ kako mu tepaju Zelinčani, nije rođen na tom bregu, već u kuriji na imanju svoje majke u nedalekom Adamovcu. Kurije u Adamovcu više nema. U ovoj, sagrađenoj na početku prošlog stoljeća na mjestu stare drvene i danas žive potomci Domjanića i to joj je *živlejne* sačuvalo *živlejne*.

A na bregu zdesna, onog što sam ga upravo obišao, Baračevina. Imanje i kurija obitelji Barač. Stara je kurija sačuvana i obnovljena nakon godina zaborava, pa mi se, dok sam ju malo prije pohodio, učini kako se sretno smiješi provirujući iza čvrsto zabravljenih vratiju ograde. Tu je nad rijekom Zelinom, među goricama i trnacima rasutim Psarjevačkom gorom, živio do smrti 1938. godine Antun Barač, kemičar, ornitolog i pčelar. Bio je ravnatelj najveće tvornice petroleja u Austro-Ugarskoj Monarhiji, one u Rijeci; zapravo prve rafinerije nafte na tlu Hrvatske.

Rođen u susjednom Paukovcu, vratio se s obitelji rodnom kraju 1922. godine nakon što su mu kao Hrvat talijanske vlasti zabranile rad u Rijeci.

Kroz Donju Zelinu, što mi je nakon skretanja ostala za leđima, gotovo svakodnevno samo projurim na putu za Zagreb ili na povratku iz njega. U toj svakodnevici djeluje mi pomalo otužno onako razvučena dolinom, duž vječno prometne ceste, bez pravog središta mjesta, zbog čega joj je crkva ostala po strani, u polju. Na prvi pogled Donja Zelina ne odaje da je zapravo jako staro naselje, kojem se župna crkva svetog Nikole biskupa spominje već 1320. godine. U njoj je punih 40 godina, od 1845. godine do smrti, službovao kao župnik Dragutin Stražimir. Taj veliki prigorski muž, rođen je kraj Ludbrega, a stjecajem okolnosti umro daleko od svoje župe, u Pragu na povratku s liječenja u Karlovym Varyma. Svojim svjetovnim djelovanjem na području vinogradarstva zadužio je čitav prigorski kraj, a i šire. Napisao je knjigu „Vinogradar“, namijenjenu malom vinogradaru kao priručnik za rad u vinogradu i podrumu. Prvo je to cjelovito djelo o vinogradarstvu i vinarstvu napisano u Hrvatskoj. Knjiga je izdana 1870. godine u Varaždinu i prvenstveno namijenjena za vinorodna područja Prigorja, Zagorja, Slavonije i Srijema. „Stražimir je svojim ‘Vinogradarom’ pridonio u velikoj mjeri unapređenju vinogradarstva i vinarstva u Hrvatskoj i upozorio na potrebu daljnjeg sustavnog istraživačkog i stručnog rada“.⁵ Kao vinogradar i vinar osvojio je na izložbi u Beču 1866. godine brončanu medalju za svoju graševinu. Bilo je to prvo međunarodno priznanje s područja vinarstva zelinskog kraja. Njegov odavno zaboravljeni grob pronađen je nedavno na jednom praškom groblju.

Cesta sada vijuga među kućama, između ta dva brega s ove strane više-manje obraslih šumom. Krajobraz ničim ne odaje da sam na putu prema najboljim položajima zelinskog vinogorja. Tek pred ulazom u mjesto Nespeš otvori mi se ponovo pogled na Psarjevačku goru, sada ravno ispred mene. Tamo, od Gornjeg Psarjeva sasvim desno do Blaškovca i lijevo od Nespeša, padine joj zaposjeli vinogradi. Bregom iznad centra mjesta, u kojem su nekadašnji zadružni dom i škola, dominira kurija Nespeš s velikim podrumom i vinogradom oko nje. I ona obnovljena, sja starim sjajem.

5 Premužić, prof. dr. Dubravka; Miljković, prof. dr. Ivo. 1992. *122. godine od izlaska Stražimirova „Vinogradara“*. Matica hrvatska Ogranak Sveti Ivan Zelina – Hrvatska gospodarska komora – Hrvatsko agronomsko društvo – Sekcija za vinogradarstvo i vinarstvo HAD-a

DO OMILJA I KRČA

U centru Nespeša krenem lijevo potočnom dolinom po cesti što je preko Psarjevačke gore stigla iz Zeline kroz Biškupec, Donje i Gornje Psarjevo. Njome ću dalje kroz Hrnjanec do Blaškovca. Gorice su ovdje posvuda po padinama i desno i lijevo od ceste, i ispred i iza mene. Slika koja razgaljuje dušu, miluje oko, doziva stihove. No, na bregima koji su mi sada zdesna, nešto se ne uklapa u tu sliku, u svekoliku idilu vjekovne simbioze teške prigorske ilovače i vinove loze. Nisam umah shvatio što, a onda mi sine. Kuće! Razbacane su posvuda bez reda. Uspinju se uz padine pitomih bregov, zasjele im vrhove, usitnile vinograde. A onda i šumarci! Ugurali se među gorice odasvud, krađuci trsju zemlju i sunce, narušavajući onu savršenu sliku ploha zasađenih lozom u strogim geometrijskim redovima.

Iza trsjem prošaranih bregov mrka pozadina - još neprolistala šumovita gora. Desno od ceste i udoline, koje me vode na zapad, duboko u goru zavukle se Donja i Gornja Drenova. K svakoj vodi odvojak što vrluda među bregima nakićenim goricama, sve manje zaobljenim, a sve više strmim, kako odvojak zalazi dublje u goru.

Iznad Donje Drenove je kurija Omilje. Za Zelinu je Omilje bilo ono što je za Samobor bio nekad dvorac Livadić.

Požunski kanonik, Grgur Majcen od Omilja, koji je s bratom naslijedio kuriju, u prvoj polovici XVI. stoljeća osnovao je na bečkom sveučilištu zakladu za pomoć studentima iz naših krajeva. U Omilju su se kasnije za preporoda okupljali ilirci, a Stanko Vraz je pisao svoje „Đulabije“ u raskoši njegovih soba i tišini krajolika. Osim Vjenceslava Richtera, u kuriji je 1896. godine rođena slikarica Anka Krizmanić. Studirala je slikarstvo u Dresdenu, a osnove je kao djevojčica počela učiti u Zagrebu zajedno s budućim velikanima Uzelcem, Gecanom i Iblerom.

Uputih se kuriji u pohode. Odvojak za Donju Drenovu je poslije onog za Gornju. Zađem među brege, u početku još razmaknute, i krenem kroz selo lagano uzbrdo potočnom dolinom kakvih dva kilometra. Desno uz potok pod cestom, mali ribnjak. Što se više penjem, to su mi bregi zdesna i slijeva sve bliži. Sa zadnjom kućom završi i asfaltni put i blagi uspon. Pod bregom sam,

na čijem je vrhu usamljena kurija. Dalje mi valja makadamom. Strmina kojom se penjem ne da pogledu lijevo, a niti da ga dignem s puta. Usredotočen na vožnju, tek krajičkom oka pogledavam na brege zdesna. Još su prošarani vinogradima. Oštar lijevi zavoj! Tik uz put stoji kapelica okrenuta dolini iz koje sam stigao. Nakon zavoja zadnji su metri uspona i konačno mogu po prvi put gledati kuriju. Usnula oronula starica na zaravnatom vrhu brega tik do ruba padine! Pravokutna katnica jednostavnog pročelja, krasi ju tek masivni kameni dovratnik oko ulaza, okrenuta jugozapadu, kao da je srasla s bregom. Sagrađena je 1822. godine u maniri klasicizma. Fascinira me i položaj i pogled i okolina. „*Sve dalje i dalje/leže brda sama /Kano lijepa modra/svilena marama*“. Možda je Vraz te stihove napisao sjedeći zanesen u hladu kakva drveta, ili se pogledu divio s nekog od prozora kurije. Uokolo bregi s goricama, pa bregi sa šumama. Ispred kurije niži, gube se u daljini prema Savi, iza Zagrebačka gora nadohvat ruke. Jedino što čujem je tišina. Put koji me doveo na vrh brega, ostavi me sa stražnje strane. Želio bih obići oko kurije, ali ne mogu joj prići. U toku su restauratorski radovi, nadam se, jer nigdje natpisa o tome, a ograđena je i ogradom i iskopanom zemljom. Vidim, još su u početnoj fazi. Podzidavaju se temelji i radi prilaz. Uokolo nema ni žive duše. Tek parkirani auto dolje ispred kapelice i nešto razbacanog alata daju naslutiti kako je tek privremen spokoj koji je obuzeo i mene i dvorac. Odmorim na trenutak u toj divoti dušu i oko pa polagano krenem natrag.

U Blaškovcu se ponovo vratim na državnu cestu i njome ću do Soblinca. U njemu cesta produži preko raskrižja ravno u Sesvete, a ja ću desno još jednom prema gori.

I ovdje me put vodi potočnom dolinom. Za razliku dolina potoka Nespeša i Drenovščaka, kroz koje sam malo prije prošao, ova mi se čini jako prostranom. Na njezinom se drugom kraju, duboko iz njedra gore spustiše tri potoka, svaki svojom udolinom. Inače Zagrebačka gora obiluje potočnim dolinama, nastavcima mnogobrojnih rebara što se s vrha dugačkog gorskog bila strmo spuštaju njezinom sjevernom i južnom padinom.

Još se izdaleka preko polja vidi župna crkva u Kašini, do 1960. godine „glavnom gradu“ Prigorja. Stoji na bregu povrh mjesta, nalik kakvom orijentiru i pokazuje mi put kroz onu potočnu dolinu.

Na njezinom drugom kraju, tamo gdje su bregi zatvorili dolinu i u nju zašao potok Kašina, uz trasu nekadašnje srednjovjekovne Magne strate smjestila se Kašina. Među bregima koji s tri strane okružuju, 9. prosinca 1880. godine bio je epicentar potresa snage 9°, koji je nanio velike štete po čitavom Prigorju i Zagrebu.

Prema predanju, na jednom od tih bregova stajala je davno izgubljena gradina *Castrum antiquum Paganorum* - poganski grad.

Neću prijeći potok Kašinu već ostajem na njegovoj lijevoj strani. Prođem kroz Kašinu breg, spustim se s brega u Blagušu, selo u dolini istoimenog potoka. U daljini desno vrh Drenova, a ravno ispred mene nešto niži Kozelin i tik do njega Grohot.

Arheološki lokalitet na Kozelinu jako je star. Još neistraženo arheološko nalazište svjedoči o naselju iz rimskoga doba, ili čak iz doba Jasa.

Povrh Blaguše, na strmom bregu Gradišću obraslom šumom, vidi se rub malog okruglog platoa na kojemu je vrlo duboka jama ispunjena vodom. Očito ljudskih ruku djelo, nalik je onom na Prezidu. Je li to može bitna lokacija stare utvrde Blaguše iz XIII. stoljeća?

Iako se na sjeveru uzdižu oni strmi i šumoviti vrhovi, dolina pod njima djeluje pitomo, uokvirena bregima, goricama i poljima. Ispred mene među bregima Glavnica, desno preko niskog pobježja nova potočna dolina i Adamovec. Iz Adamovca preko Moravča mogu u Mariju Bistricu, a ja ću na drugu stranu ponovo na cestu Zagreb-Varaždin. Prođem mimo stare drvene kurije koja i onako ruševna plijeni pažnju. Nedaleko nje je i Krč, gdje je rođen „naš Karlek“.

Nešto dalje, s druge strane uz cestu, suvremeno kupalište s otvorenim i zatvorenim bazenima.

Adamovec
140

Adamovec, hižna numera 140

KROZ PRIGORJE DO SJEVERNOG HRVATSKOG ZAGORJA

Zagorje, poklonec

Danas ću ponovo državnom cestom Zagreb-Varaždin; ovog puta na drugu stranu prema Novom Marofu. Nakana mi je proći dijelom kalničkog prigorja, onda prijeći na drugu stranu Ivanščice u sjeverno Zagorje. Istim se putom vratiti preko Ivanščice, pa krenuti dolinom rijeke Krapine južnim Zagorjem do Konjščine iz koje će me cesta preko zadnjih obronaka Zagrebačke gore odvesti natrag u Zelinu.

II.

KALNIČKIM PRIGORJEM

Vozeći se od Komina obzor mi zatvara Kalnička gora. Kao što su mi *bregi* sinonim za prigorsko- zagorska brda, tako mi je *gora* sinonim za prigorsko- -zagorsku planinu, što i nije baš uvijek i posve točno. Iako u kajkavskom riječ gora dolazi od riječi *gore*, što znači uvis, ponegdje u Zagorju, kao u kraju oko rijeke Sutle, ima drugačije značenje i naziv je za šumu.

Pri kraju sam one zelenosmeđe doline u koju sam zašao čim sam se spustio niz Prodanec. Ovdje se bregi i slijeva i zdesna ponovo približiše cesti i slika prostrane doline ostane tek odraz u retrovizoru. Skrenem desno, prijeđem mostićem preko Lonje; više nalik kakvom potoku no rijeci, i još se više približim bregima. Na kraju kratkog puta nekoliko kuća i stari grad Bisag. Još pri silasku s glavne ceste ugledam mu kulu što nadvisuje kuće i proviruje zaklonjena drvećem. Ne znam što ću vidjeti kada stignem do grada, no iz ove udaljenosti slika obećava. A kad sam mu prišao, spoznam da je od nekad snažnog i utvrđenog grada ostala tek kulisa. Iza gotovo urušenih kula povezanih isto tako urušenim dijelovima bedema, nema gotovo ničega. Gomila kamena,

ostaci obrambenog jarka ispunjeni vodom u kojoj se zrcali ruina i pogled niz onu zelenosmeđu dolinu kojom jure automobili i lijeno teče Lonja koja kao da još štiti prilaz gradu s druge strane.

A još samo pred osamdeset i dvije godine (što je to u životu utvrđenog grada?), putopisac je obilazeći Bisag zapisao *„Prošli smo iz jednih odaja u druge, velike, prazne, puste, nafarbane secesionističkim ornamentima, s mutnim neizglačanim parketima, pocrnjelim, nekad bijelim lakiranim hrastovim vratima i prozorima, mjestimice oguljenih plafona. Zjapi praznina, gdje su prije bile zacijelo meissenske peći. Balkon nad ulazom visi razdrt, a kapela bez svetaca, bez svijećnjaka, bez škropionice, s prašnim oltarom i gustim mrežama paučine, što se uvukla u drvene otvore, gdje su nekad stajale svete slike....“* –A gdje su vam slike i uređaji s oltara? –Prodali smo ih nedavno, veli seljak .-Pitali smo župnika, da li to možemo, pa je on rekao neka prodamo, ako nam dobro plate.“⁶

Ništa se više od toga danas ne vidi. Nigdje ni žive duše. Nemam koga pitati gdje je grob onog Francuza Corberona, malteškog viteza čije su kosti jedini stanovnik napuštenog grada. S druge strane „kulise“ srušeni zid otkriva unutrašnjost kapelice u središnjem dijelu. Još su joj zidovi oslikani. Rado bih ju поближе razgledao, ali se bojim zaći u nju. Dio zida za koji sam se uhvatio, kako bih se lakše popeo, odmah se urušio. Ne ostaje mi drugo nego da iz sigurne udaljenosti fotkam ostatke fresaka na njezinom zidu. Gradove poput ovog restauriraju, vraćaju ih u život ili im barem ostatke sačuvaju od daljnjeg propadanja. No, u ovom je gradu život umro zauvijek. Stajat će mrtav i zaboravljen dok se posve ne uruši i nestane.

Prođem mimo nekoliko novijih kuća sagrađenih gotovo uz same zidine grada, što upravo bode u oči i začas me evo na državnoj cesti.

Od Bisaga krajobraz se neprestano mijenjao. Prvo se s vrhova okolnih bregov šume spustiše do podnožja, a onda ih oko Brezničkog Huma opet zamijene vinogradi, njive i zaseoci. U kalničkom sam prigorju. A onda prije Pake, šumovitog klanca kojim s obronaka Kalnika teče potok što se također zove Paka i tu se ulijeva u Lonju, pristiglu drugim klancem iz Zagorja, bregi postanu sve viši i strmiji. Šume ponovo sve do podnožja obgrle padine dajući krajobrazu gorski izgled. U mjestimice uskom i sjenovitom klancu, pomalo

6 Begović, Milan. *Sablasti u dvorcu*.

Grad Bisag, mrtvi grad

Grad Bisag, kapelica; počivalište viteza Corberona

tjeskobnom, selo istog imena s nekoliko kuća, razbacanih uglavnom duž ceste pod lijevim bregom. U klanac se usporedno s cestom i Lonjom ugurala još i autocesta što je od Komina neprestano tu negdje. Na mjestima ju graditelji podigoše visoko na noge pa se pod tim betonskim čudovištem osjećam sićušno i izgubljeno. A zapravo, otkada je sagrađena, klanac mi djeluje manje tjeskobno.

Na izlazu iz klanca autocesta i cesta se razdvoje. Zavije autocesta u luku na suprotnu stranu, a moja se stara cesta krene uspinjati na breg tipično kajkavskog, pomalo šaljivog imena - Cifrekov breg. Na vrhu se pogled ponovo pruža na pitomiji krajobraz. Zaobljeni bregi slijeva, istina viši i strmiji od onih prije Pake, kao da su sišli s Rabuzinovih slika. Tu mi je Ivanščica već nadohvat ruke. Uzdigla se iznad njih kao kakva kazališna kulisa, mrka i pomalo prijeteća pozadina živopisnoj šarenoj sceni što je čine bregi, gorice, njive zasijane kukuruzom, putovi i zaseoci. Na onom, što se najviše popeo uz tamnu pozadinu, iznad sela Podrute - veliki križ. Spomenik je to poginulim članovima međunarodne mirovne misije, čiji su helikopter u Domovinskom ratu oborili avioni bivše JNA-e. Ispred mene dolina, pa ponovo breg. Duž doline i na bregu smjestio se Novi Marof, raskrsnica putova, rodno mjesto Ivana Rabuzina, slikara naive i Mirka Račkog, slikara iz doba moderne.

Na kružnom sam toku prije ulaza u Marof. Desno, put za Varaždinske Toplice, Ludbreg i Križevce, a lijevo za Zagorje. Njime se može odavde na drugi kraj Zagorja i još dalje do Zagreba, ili na suprotnu stranu preko Krapine u Sloveniju. Onim ravno ću ja u centar Marofa. Tamo na trenutak zastanem na vrhu uzbrdice, a cesta produži dalje u sljedeću dolinu, onu kojom teče Bednja. Prijeđe preko rijeke, uvuče se među brege i stade se uspinjati na Varaždin breg. S druge će se strane spusti u prostranu i plodnu dravsku dolinu na čijem bližem rubu leži stari kraljevski grad Varaždin.

Lijevo od mjesta gdje sam stao - suvremeno, gotovo gradsko središte, desno ostaci starog perivoja ogradom odvojenog od ceste. Malo dalje uzdižu se pitomi bregi Topličke gore, a u daljini strmi Kalnik. Na suprotnoj strani, ništa manje strmi, zadnji obronci Ivanščice. Gdje su li se samo izgubili pitomi prigorski i zagorski bregi od maloprije?

Okrenut leđima perivoju, gledam prema zamišljenoj granici Prigorja i Zagorja. Preko nje iznad sela Topličice, nad izvorom Lonje, obrasli šumom,

ostaci su *terdog* grada Grebengrada. Vlasnici, grofovi Erdödy napustili su ga u XVIII. stoljeću nakon što su sagradili reprezentativan dvorac kojeg okružuju ostaci nekad bajnog perivoja iza kojih leđa.

Prijeđem preko ceste i zađem među samonikla stabla hrasta kitnjaka i graba te crnogorice što skrivaju dobro očuvani četverokutni, jednokatni dvorac s unutrašnjim dvorištem kojeg okružuje trijem s arkadama. Već dugo novomaroški dvorac ima drugu namjenu. Kupljen je još 1923. godine za Zemaljsko lječilište za slabunjavu djecu, a danas je u njemu opća bolnica i to ga je spasilo od zle sudbine najvećeg broja zagorsko-prigorskih dvoraca i kurija. Do dvorca kao da ne dopire izvanjski svijet iz kojeg sjenovitim alejama stižu pacijenti, posjetitelji i poneki automobil dovozeći bolesnika, remeteći tako sliku i idilu prošlosti.

Danas neću dalje od Novog Marofa iza kojega, negdje oko Varaždin brega, završava Prigorje; ono kalničko. Natrag doma ću uokolo. Kroz Remetinec, Mađarevo i Podrute. U njima ću nakratko skrenuti u Belu s druge strane Ivanščice, a onda ponovo južnim Zagorjem, kroz Budinščinu i Konjščinu do Svetog Ivana Zeline. Tako ću kroz Prigorje i kalničko prigorje do oba Zagorja.

Sjedam ponovo u automobil i krenem lijevo. Pred nadvožnjakom koji je premostio željezničku prugu Zagreb-Varaždin-Kotoriba i dalje za Mađarsku, u dubokom usjeku stoji ploča što označuje kraj Novog Marofa, a odmah nakon nadvožnjaka druga mi najavljuje da počinje Remetinec.

Niz kuća protegnutih od centra Marofa duž ceste koja se od njega neprimjetno penje, prekinut je tek nadvožnjakom. Posvuda njegovano zelenilo, cvjetnjaci, atraktivne kuće i očaravajući pogled preko njih na jednu i drugu stranu.

Lijevo, pogled prema Ivanščici koja je na tom istočnom kraju razdvojena od središnjeg dijela prijevojem i dubokim klancem. Odvojeni niži dio počinje pomalo zdepastim, šumom obraslim Lubenjakom. Pod vrhom mu, 502 metra nad morem, na zaravanku stoje ruševine Grebengrada. Iza, nešto viši Čevo. Sjevernom stranom, strmom i stjenovitom bdije nad dolinom Bednje. S druge strane klanca uzdiže se središnji dio gore, strm i visok.

Desno, kao s kakvog vidikovca, pogled na živopisno mjesto Presečno što se uspelo visoko iznad rijeke Bednje na Topličku goru. Slika prepuna detalja: crkva što dominira krajobrazom, mnoštvo kuća razasutih oko nje, gorice, trnaci, oranice, pašnjaci i šumarci, puteljci i cestice; pravi kaleidoskop boja i sadržaja. Još više desno, kao neka protuteža tom šarenilu, uzdiže se tamna silueta Kalnika. Monotoniju boje razbija mu tek zastrašujuća žućkasta golet kamenoloma nad Ljubešćicom, selom na cesti za Varaždinske Toplice. Zbog kamenoloma raskršćena je šuma i otvorena utroba Ljubelja, šumovitog vrha što pripada Kalničkoj gori.

Iza jednog zavoja prvo ugledam vrh tornja, a onda i čitavu remetinečku župnu crkvu okruženu kućama. Iako je na bregu, u odnosu na dio Remetinca kojim sam do sada prošao, zapravo je pod njim, u maloj udolini. Nekada je crkva bila samostanska. Zadnji stanovnici samostana bili su franjevci. Osnivanje samostana, od kojega je ostalo malo, veže se uz pavline i templare ivanovce, koji su s jedne i druge strane Ivanščice imali posjede i po kojima je Ivanščica navodno dobila ime. Sagrađena je kao trobrodna, danas je četverobrodna. Iako je crkva kroz stoljeća pregrađivana i dograđivana, još je ostao poneki element gotike: okvir vrata i svodovi u svetištu. Lijep i skladan trg ispred crkve, očito ne tako davno uređen, izveden je na način da se vide obrisi nekadašnjih temelja onog dijela samostana koji je srušen.

Od crkve se nastavim ponovo penjati. Uska me vijugava cestica kroz vinograde i susjedni Krč odvede u Mađarevo. I ono razvučeno duž ceste baš kao i Remetinec. Samo se nastavilo na zadnje kuće u Marofu. Tek ih ploča s imenima razdvaja. Još koji kilometar vozim udolinom pod Ivanščicom meni zdesna i obronaka Kalnika slijeva, čas se uspinjući uzbrdo, čas spuštajući nizbrdo. Na vrhu jednog uspona, nakon oštrog zavoja, odvoji se desno cestica uzbrdo prema Grebengradu.

Prvo blago, a onda sve strmije nastavi se penjati među goricama i vikendicama gusto nanizanim uz nju, cjelodnevno izloženih suncu i s pogledom prema Kalniku i Topličkoj gori. Stigavši do najviše točke, nastavit ću nizbrdo na drugu stranu. Zastanem tu na trenutak da uživam u pogledu. Sasvim desno vidi se komadić ceste na Cifrekovom bregu i šleper kako se počinje spuštati niz njega vukući za sobom kolonu automobila. Da nema još jednog brega između koji ju zaklanja, mogao bih ju vidjeti čitavu, sve tamo do

Pogled na Kalnik

Marofa. Između njega i ovog na kojem stojim, u udolini leži mjesto Topličica. Ravno rasporeni Ljubelj, a sasvim lijevo šaroliko Presečno.

Prije nego što će cestica nizbrdicom na drugu stranu, ja ću za putokazom, ponovo desno. Slijeva počinje šuma, zdesna još je nekoliko vikendica. Kod zadnje i asfaltnom putu je kraj. Dalje se šumski put nastavlja penjati Lubenjakom. Krošnje drveća s jedne i druge strane puta ispreplele grane nad njim, zakrile plavo nebo pa mi se čini da vozim kakvim tunelom. Što dalje napredujem šumom, to je strmina veća, a šuma sve gušća. Iako je put prihvatljive širine, tvrd i dobro održavan, pomalo me hvata nelagoda. Desnim se rubom drži pod breg, no lijevi je nad strminom koja se mjestimično, više to naslućujem nego što vidim, gotovo okomito strmoglavljuje u onu udolinu što razdvaja Ivanščicu. Odahnem na ravnom dijelu, jer mi se čini da sam blizu cilja i sa sve većim nestrpljenjem iščekujem završetak puta.

Iza jednog desnog zavoja ispred sebe slijeva između stabala nakratko ugledam bijele ruševine Grebengrada. Već na prvi pogled fasciniraju me svojom veličinom. A onda se put iznenada doslovno strmoglavi u malu šumsku dolinu gotovo amfiteatralnog oblika s tri strane okružene bregima i četvrtom otvorenom na jug. Da sam u Istri, rekao bih da silazim na dno kakve vrtače. Nekoliko starih kuća razmješteno po obodu udoline. Nekadašnji zaselak podno Grebengrada pretvoren je u planinarsko naselje. U planinarskom domu naručim pivu. Radni je dan i jedini sam gost. Sjednem za grubo sklepani stolić ispred stare drvene hiže pokrite *škopom*, odakle se pruža pogled prema jugu na Zagrebačku goru u daljini. Okružuje me posvemašnja tišina. Čak se u njoj izgubio i žubor izvora pitke vode nedaleko mjesta na kojem sjedim. Uživam i u bela visti i u grobnoj tišini i u milovanju jesenjeg sunca i u mrzloj pivi. Sjedio bih tako satima da ne moram dalje. Do Grebengrada, udaljenog kojih tristotinjak metara uzbrdo, pješice ću. Do sada sam se, čini mi se, penjao u pravcu sjevera, a sada ću kratkim usponom prema jugozapadu. Grebengrad se prvi put spominje 1200. godine. Građen je stepenasto na strmoj padini. Prvo mu kroz granje ugledam ostatke bedema i kule. Još su monumentalni usprkos proteklim stoljećima, a onda me staza preko ostataka obrambenog prokopa dovede do ulaza. Uđem u najgornji, jasno prepoznatljivi trokutasti dio. Pod njim središnji i glavni dio u kojem su ostaci kapelice i snažne kule nasadene na živu stijenu. Podsjeti me to na zidine Boljuna u Istri, koje također kao da rastu

iz stijene. Pod stijenom treći, najniži dio zauzdao strminu što se sunovratila u podnožje Lubenjaka k izvoru Lonje.

Na povratku put mi se, kako to uvijek biva, učini kraćim, a ona strmina sada zdesna i pitomija i gostoljubivija. Pažljivo pratim kada ću do mjesta s kojeg sam prvi put ugledao Grebengrad. Zaustavim se na njemu da fotkam velebne zidine, poslije Medvedgrada najvećeg *trdog* grada u Zagorju i Prigorju.

Spustim se istim putom do glavne ceste, skrenem desno i prođem pokraj ploče s natpisom mjesta prigodna imena Topličica, u kojem su izvori termalne vode. Vidio sam ju malo prije, odozgo pod Grebengradom, izduženu i stisnutu bregima. Odmah na ulazu, uz cestu s lijeve strane zaklonjena zelenilom, dva su velika otvorena bazena koja rade od svibnja do rujna. Do njih nekoliko velikih pravokutnih rupa poredanih jedna iza druge. Cesta se ponovno penje uz breg pa sistem onih pravilnih rupa gledam pod sobom, što mi omogućuje da jasno razaberem kako su neke od njih ispunjene vodom. To je uzgajalište ribljeg mlađa.

Cesta se polagano smiruje prelazeći u ravnicu, no i dalje zavija čas desno prema Ivanščici, čas lijevo prema Kalniku, sve se više udaljujući od njih kako zalazi u sve prostraniju riječnu dolinu. Željeznička pruga što sam ju prešao već tri-četiri puta, ostavljajući je čas desno-čas lijevo, slijedi me još od onog nadvožnjaka pred Remetincem.

PREKO IVANŠČICE I NATRAG ISTIM PUTOM

Središte Podruta, okupljeno oko crkve, zavuklo se pod brege lijevo od ceste kojom vozim. Jutros sam prošao s njihove druge, prigorske strane. Uskim šumovitim klancem kroz njih se u Paku probija Lonja. Na drugoj, desnoj strani razdvojena Ivanščica. Desno Lubenjak i Čevo, a lijevo njezin središnji i zapadni dio. Između, naoko opet pitomi bregi. Preko njih ću u sjeverno Hrvatsko zagorje koje se tu kod Podruta najviše približilo Prigorju. Cesta odmah krene uzbrdo. Usponi i nizbrdice do sada dugački, postaju sve kraći, kao da plovim sve uzburkanijim morem. Istovremeno se cesta neprestano penje. Vidik se proširuje. Polja kukuruza i vinograde sve više smjenjuje šuma. Pitomi bregi poprimaju gorski izgled. Ispred mene Ivanščica sve je bliža, a iza mene Kalnik

se sve više udaljuje. A onda se cesta stade lagano i neprekidno spuštati. Prešao sam preko Ivanščice. Na drugoj me strani šuma potpuno okruži. Bregi slijeva i zdesna stisnuli cestu kao da ju tjeraju da uđe u sve dublji i strmiji klanac. Čitavim putem nisam sreo ni žive duše. Tek sam na onim poljima kukuruza u daljini vidio crveno čudovište kako siječe i odmah melje požutjele stabljike kukuruza. Ako još postoji (a iskreno rečeno više ne postoji) uistinu nedirnuta priroda, onda je to ovdje. Dokaz o nepostojanju nedirnete prirode odmah se pojavi u obliku dvojice koji utovaruju trupce na traktorsku prikolicu. Uskoro se mimoidem i s kombijem koji putuje u suprotnom smjeru.

Na izlazu iz klanca - Bela. Ulazim u selo koje mi se, pod dojmom krajobraza kojim sam od Podruta prošao, čini kao da je na kraju svijeta. Nekoliko kuća stisnuto pod bregom na lijevoj strani. Na potoku koji se s njega spušta, uzgajalište pastrva. Desno putokaz i šumska staza za Pustu Belu, ruševinu srednjovjekovne utvrde zarasle u šumu i šipražje. Ona je s ove strane nadzirala i čuvala prolaz preko prijevoja i izlaz iz klanca, sasvim primjerenog imena Belski dol. Na izlazu iz sela kapelica i pogled na brege koji okružuju prostranu i plodnu bednjansku dolinu. Negdje u daljini nadvisuje ju čudesna Ravna gora, posljednja zagorska gora. Sa zapada ju zatvara Macelj, dok na istoku prelazi u prostranu nizinu rijeke Drave. Osim Bednje, dolinom s jednog na drugi kraj prolazi i željeznička pruga (kojom se nekada iz rudnika s ove strane Ivanščice odvozio ugljen u Varaždin) i cesta na koju se priključuje nekoliko sporednih. One preko Macelja, Strahinjčice i Ivanščice povezuju južno i sjeverno Hrvatsko zagorje.

Na rubu doline, pod Ivanščicom Bela I., kaštel nekada okružen opkopom i vodom. Sagrađen je 1605. godine nakon što su vlasnici napustili Pustu Belu koja je u XIII. stoljeću bila sjedište templara ivanovaca. Da su templari imali posjede na području Ivanščice, znano je iz bule Bele IV. No, materijalni dokaz njihovog djelovanja na području sjeverno od Zagrebačke gore je primjena francuske graditeljske kulture u gradnji romaničkih burgova. Nju su ivanovci prenijeli na ovo područje istovremeno kada se takva gradnja počela primjenjivati u Francuskoj. Karakteristika takve gradnje je središnja branič kula. Vidljivi tragovi takve kule su okrugli temelji u ruševinama Puste Bele. O templarima u Pustoj Beli postoji i legenda. Prema njoj templari su u

Wasserburg Bela I.

burgu skrivali Rikarda Lavljeg Srca, kada se taj engleski kralj vraćao iz Svete zemlje kako bi vratio preoteto prijestolje.

Obnovljena, ali prazna Bela I. pripada prvoj spomeničkoj kategoriji. S dvije okrugle kule, dugačkog pročelja okrenutog prema dolini Bednje, više nalikuje kakvom dvorcu no obrambenom burgu, za razliku od manjeg i zbijenog Wasserburga Konjščine, koji mu leži gotovo nasuprot s druge strane Ivanščice.

Između Bele I. i ruševina Puste Bele, na bregu lijevo od sela, barokni dvorac Bela II. iz XVIII. stoljeća, zaklonjen gustim raslinjem i ograđen žičanom ogradom. Jedan od vlasnika obje Bele bio je i ilirac Metel Ožegović, pa su se u njegovo vrijeme u njima okupljali ilirci na koncertima i večerima poezije. Posljednje počivalište mu je u onoj kapelici uz cestu, na izlasku iz sela, tik do ostataka perivoja koji okružuju Belu II.

Mogao bih od Bele nastaviti desno dolinom put Varaždina iz kojega sam začas doma, no privlače me južne padine Ivanščice. Zato ću natrag u Podrute, prijeći dio puta zajedno s rijekom Krapinom koja izvire nedaleko pod obroncima Ivanščice.

U Budinščini ostavljam rijeku Krapinu, prugu i cestu da putuju dalje na zapad, a ja ću opet prema Ivanščici. Na raskršću dvije ceste tvore oblik slova V. Prva vodi do Zajezde, ona do nje za Belec. Oba su sela na osunčanim bregima pod Ivanščicom, ovdje opet posve pitomim, raštrkana među vinogradima i poljima.

Krenem onom prema Zajezdi. Iako mi obzor zatvara ne odveć daleka Ivanščica, svejednako je širok i prostran, a čitav krajobraz pastoralan. Kao da još čuva duh starih idiličnih vremena, usprkos tome što je danas prošaran mnogobrojnim asfaltnim putovima koji mu zalaze u sve kutke. Njima potomci zagorskih *kumeka*, umjesto pješice ili zaprežnim kolima, sada putuju traktorima i automobilima. Kad sam kao dijete krajem 50-ih godina prošlog stoljeća dolazio u Zlatar Bistricu, koja je kakvih petnaestak kilometra zapadnije, Zajezda je prema njoj bila egzotično selo u dalekoj zagorskoj zabiti do kojega se pješačilo od kolodvora u Budinščini. Na jednom bregu na ulazu u selo, jednokatni barokni dvorac kojega je dala sagraditi obitelj Patačić, kada su oko 1740. godine napustili nedaleki srednjovjekovni burg Milengrad. Na

sljedećem bregu, koji kilometar dalje, župna crkva, farof i groblje nešto dalje. Uz ogradu što opasuje nekad očito gotičku crkvu, pod starom lipom zapušteni spomenik podignut 1935. godine u čast stote obljetnice himne Lijepa Naša. Uz spomenik u obliku klupe, stari zdenac. Odmorište za putnika namjernika, na kojem odavno nije nitko zastao da se napije gorske vode i predahne u hladu lipe.

Po bregima lijevo i desno raštrkani zaseoci Zajezde. Usprkos činjenici da sam na selu, na pašnjacima nema krava, u jarku uz cestu ne plivaju race, pustom se cestom ne gegaju guske, niti se njome ne prešetavaju *čuče i čučeki*. Kao da se u ovom tehnološkom vremenu izgubila i posljednja slika tipičnog zagorskog sela iako je krajobraz, narušen ponekom neprimjerenom novogradnjom, stoljećima uglavnom isti. A on valovit kao more, obojen zlatnožutim bojama rane jeseni, još prošaran tamnozelenim oazama, lagano se preko gorica, pašnjaka i njiva penje šumom hrasta i bukve sve do najvišeg vrha Ivanščice, 1061 metar nad morem. Iza Zajezde cesta završava. Dalje poljski, šumski i planinarski puti vode do hrpta gore i njime na njezin istočni i zapadni kraj ili na drugu sjevernu stranu. Zlatnožuta boja jeseni polako osvaja krajobraz.

Stojim na bregu iznad Zajezde i gledam spram Ivanščice tu krasotu. Istočnije od mene, predaleko da ga vidim, Grebengrad. Poslije njega, ali na sjevernoj strani Ivanščice Pusta Bela. Lijevo od mene visoko gore pod najvišim dijelom ruševine Milengrada, nešto zapadnije i niže je Belec grad. Između njih u dolini Šćrbinec i Konjščina, a još zapadnije Oštrc grad. Iznad klanca kojim teče Rieka, na krajnjem zapadu 27 kilometara duge Ivanščice, s ove strane zaklonjen njezinim drugim po visini vrhom - Pusti Lobar. Što zbog daleke burne prošlosti, što zbog postojanosti, u svemu tomu me zadivljuje i istovremeno zapanjuje taj sistem burgova, tih *terdih* kamenih gradova razmještenih po visovima Ivanščice. Eto, prohujalo je nad njihovim bedemima i kulama gotovo devet stoljeća. Počeli su propadati nakon što su ih vlasnici napustili, najčešće zbog potresa, jer je zagorsko-prigorski kraj seizmički vrlo nestabilan, a poneki zbog požara, ali nijednoga nikada nije osvojio neprijatelj. A onda se okrenem prema dolini u kojoj su im pandani, barokni i klasicistički dvorci i kurije nanizani nad rijekom Krapinom poput kakve biserne ogrlice. Od Šaulovca, Bele I. i Bele II. u dolini s druge strane Ivanščice, preko onih

pod njezinim istočnim krajem u Novom Marofu i Zajezi, i dalje u Selnici, Šćrbincu, Hrašćini, Konjšćini, Zlatar Bistrici, Mariji Bistrici, Loboru, Lovrečanu, Poznanovcu, Bedekovčini; do onih na zapadnoj strani u Bračku i Mirkovcu. Lagodan život ladanja u njima u udobnim i ugodnim, često i vrlo raskošnim zdanjima zidanih ciglom, protuteža je ranijem životu u gori, među hladnim kamenim zidinama u stalnoj opasnosti od napada neprijatelja. Nisam dovoljno visoko da bih odavde obuhvatio pogledom sve te predivne dvorce, osim ovog u Zajezi. Zamislim se nad toliko neprocjenjive spomeničke baštine ostavljene propadanju i zaboravu, na jednom tako relativno malom prostoru i padne mi na pamet pomisao. Ivanovci, nekadašnji gospodari svega na Očuri, kako se nekada Ivanščica zvala, dobili su ime po sv. Ivanu Krstitelju. A Ivan je ime hebrejskog porijekla i znači *Bog se smilovao*. Nije li se Bog doista smilovao tom sirotinjskom ivanečkom kraju pa mu podario svu tu krasotu i bogatstvo kulturne baštine!

Vratim se natrag na raskršće u Budinščini kako bih nastavio put prema Konjšćini. Minem zapušteni dvorac u Selnici, a onda i onaj u Šćrbincu, vjerojatno najstariji među svim dvorcima poredanim iznad doline Krapine. Stoji na mjestu nekadašnjeg srednjovjekovnog grada, građenog od kamena kao i svi oni. Na starost mu upućuju gotički dovratnici i zazidane puškarnice. Dobro je očuvan, jer i danas u njemu žive potomci vlasnika iz 1653. godine.

Cesta sve manje zavija, prođe pored odvojka za Hrašćinu, još se više udalji od obronaka Ivanščice i eto me začas u Konjšćini, a iz nje preko bregov - i doma sam.

U JUŽNO HRVATSKO ZAGORJE PREKO ZAGREBA

Zlatar, župna crkva

Slajući u putopisanju zapise, ne po kronološkom redu, već prema tome koliko su dubok trag u mojoj duši ostavila mjesta i predjeli koja sam obišao, nakon landranja Zelinom i njenom okolicom, prvo ću do Lobora i Zlatar Bistrice. Uz ta mjesta vežu me nostalgija i posebno drage uspomene. Za putovanje do njih odabrao sam nešto dulji put i ne baš uobičajeni pravac, sve u namjeri da u jednom mahu obiđem što više čarobnih predjela prigorsko-zagorskog kraja.

III.

KROZ PRIGORJE...

Iz Prigorja u Zagorje preko Zagrebačke gore vodi nekoliko dobrih, asfaltiranih putova i bezbroj staza i stazica, znanih onima koji se potepaju tom gorom. Zagrebačka gora, koju često u žargonu zovemo i Sljeme po njezinom najvišem vrhu na 1033 metra, pruža se u svom središnjem i zapadnom dijelu u dužini od 42 kilometra. Jednostavnog je oblika s dvije jasno izražene padine i bilom.

S jedne i druge strane po obroncima nanizano je kao na kakvu nisku, niz starih sela i zaselaka. Oni s njezine južne strane odavno su interpolirani u grad Zagreb što se gramzivo širi, zauzimajući sve više i dalje brege i visove gore od kojih su neki zašli u samo tkivo Grada.

Zemljopisno gledano, ta sela i naselja baš kao i Zagreb smatramo dijelom Prigorja. Zagrebačku županiju koja okružuje Grad Zagreb najvećim dijelom i tvore Prigorja: zelinsko, samoborsko, jaskansko, a upravno središte

županije je, gle nonsensa - u Zagrebu, koji je posebna lokalna samupravna zajednica.

Već sam daleko odmaknuo Dubravom, dugim zagrebačkim predgrađem što se prvotno rastegnulo duž prometnice Zagreb-Varaždin od Maksimira do Sesveta, pretvorivši ju u glavnu ulicu. Nekada je centar Dubrave, kao središnje mjesto okupljanja i događanja bio na njezinom početku, kod tramvajskog okretišta, starog placa i kina nedaleko njega. Danas je koji kilometar dalje, kod stambenih košnica, izgrađenih u maniri socijalističke izgradnje što okružuju i nadvisuju novu tržnicu. Tu ću skrenuti desno, proći pored tih nezgrapnih nebodera i dugačkih zgradurina prema obroncima Zagrebačke gore.

U mojem djetinjstvu tuda je prolazila uskotračna pruga pionirske željeznice, sagrađena 1948. godine radnim akcijama omladine. Bila je dugačka 6 kilometara i imala je četiri postaje. Služila je za prijevoz materijala za gradnju Pionirskog i Studentskog grada i povezivala podsljemenska sela koja gravitiraju Dubravi. Ukinuta je nakon šest godina, jer je bila nerentabilna. Inače je tih poslijeratnih godina u zemljama socijalizma bilo moderno graditi takve „pionirske pruge i gradove“ pa je u Zagrebu, zapravo u Prigorju sagrađena još jedna takva pruga, ona na rubu parka Maksimira.

Do Markuševca, nekadašnjeg sela pod Zagrebačkom gorom, put me gotovo vodi nekadašnjom trasom pruge. Znatiželja i sjećanja na dane djetinjstva natjeraju me da ju slijedim. Odmah iza tržnice stoji sačuvana zgrada početne postaje; napuštena i ograđena kamena kućica. Nedaleko nje, preko nekadašnjeg korita potoka Trnave, željeznički most kojim nitko više ne prolazi. Lijevo od granešinske crkve na bregu u staroj hrastovoj šumi Pionirski grad, danas Grad mladih. Skrenem lijevo prema ulazu. Uz cestu ispod njega, odmah do granešinskog groblja u ograđenom prostoru sportskih terena izložena živopisno obojena lokomotiva.

Crkva u Granešini sagrađena je prema projektu Hermana Bolléa, na mjestu stare stradale u onom velikom potresu. Dalje se uz cestu zaredala nekadašnja sela Oporovec, Degidovec, Dankovec. U Čučerju sam već visoko pod Zagrebačkom gorom i tu cesta završava. Čučerje je zagrebačko prigradsko

Čučerje, župna crkva

naselje koje je, uz nedaleku Planinu Donju, najviše zašlo u goru. Ne moram istim putem natrag. Cesta lijevo odvest će me u Kašinu.

Moram preko brega nad Čučerjem, pa niz dugu strminu do Vugrovca. Oko mene pravi gorski krajobraz. U Vugrovcu Donjem ponovo sam u nizini. Njom ću koji kilometar prema onoj državnoj cesti Zagreb-Varaždin, a onda na raskršću lijevo ponovo prema gori i eto me još jednom u Kašini. Prođem ju s jednog na drugi kraj i zađem u dubok sjenovit klanac kojim iz suprotnog pravca teče potok Kašina.

Dalje ću onom davno izgubljenom Magnom stratom, uređenom za banovanja bana Ivana Mažuranića 1878./79. godine kako bi se Zagorje i Posavina povezali modernom, tvrdom cestom. Još ju i danas zovu „cesta bana Mažuranića“. Bregoviti pitomi krajolik odjednom se kao nekom čarolijom pretvorio u pomalo surov - gorski. Na trenutak zastanem kod izvora da se napijem hladne gorske vode. A onda cesta krene naglo uzbrdo serpentinama, okružena šumom što mi ne dopušta da vidim koliko sam se visoko popeo. Negdje sam putom prešao preko nevidljive granice i zašao u Zagorje. Šuma se polagano prorjeđuje i pogled mi seže do nižih vrhova što se strmoglavljaju pod cestom u duboke klance. Tu, na nekom od vrhova iznad Gornje Planine morao je stajati onaj *Castrum antiquum Paganorum* štiteći prolaz ovim srednjovjekovnim putom. Zagasita boja šume koja ovdje u gori još spava svoj zimski san, samo naglašava duboke gorske usjeke i strme padine. Da sam pri vrhu, najavi mi prva livada; nježnozeleni od tek probuđene trave, osunčani zrakama sunca što stoji u zenitu i okružena smeđim tonovima zime. Baš kao što je cesta naglo počela zavijati već na početku uspona, tako se i naglo smiri i ravna krene k vrhu prijevoja.

NA SJEVERNU STRANU ZAGREBAČKE GORE

Na Lazu sam, selu 345 metara nad morem. Klanac iza Kašine i prijevoj nad njim razdijelili su Zagrebačku goru na dva dijela. Lijevi dulji i viši s najvišim vrhom Sljemenom, desni kraći i znatno niži s najvišim vrhom Drenovom.

Poda mnom leži južno Hrvatsko zagorje. S ove je strane Zagrebačka gora strminama zašla u prostranu riječnu dolinu kojom lijeno vijuga Krapina. Na drugoj se strani doline bregi blago uzdižu k južnim padinama Ivanščice što mi zatvara obzor. Duboko u njezina njedra zavučene su mnogobrojne potočne udoline. U početku uske, lepezasto se šire na svom putu prema dolini rijeke Krapine. Lijevo se na Ivanščicu nastavljaju Strahinjčica, Macelj i Kostelska gora. S istoka dolinu Krapine i njezine pitome brege uokviruju strmiji i viši bregi što se spuštaju od Kalnika, a sa zapada Marijagoričko pobrežje.

Dragi mi i prepoznatljiv zagorski krajobraz.

Na sjevernoj padini Zagrebačke gore bilo je nekoliko srednjovjekovnih burgova, odavno izgubljenih. Ostali su tek u sjećanjima puka. Na bregima pod njom i onim s druge strane doline, razasuto dvadesetak dvoraca i tko zna koliko kurija, što ih je staro hrvatsko plemstvo gradilo za lagodan ladanjski život, oplemenjujući njima krajobraz. Isto je toliko crkava i kapelica. Većinom u maniri baroka s natruhama dalekih vremena u kojima su nastale: romanike, gotike, renesanse.

Cesta izađe iz šume. Gornja Stubica. U Gupčevom sam puntarskom kraju! Usred sela ogromna stara lipa. Ako je vjerovati predaji koja kaže da je za seljačke bune Matija Gubec pod njom okupljao nezadovoljne seljake, lipa je danas stara četiristo četrdeset jednu godinu. Od nje, kakvih sat i pol hoda uzbrdo put gore, Tepčina špica, jedan od vrhova Medvednice. Na vrhu mu nakošena gorska visoravan na kojoj se još mogu vidjeti ostaci stare gradine. Prema predaji tu je bio veliki *terdi* grad po kojem je selo Karivaroš dobilo ime. Kroz Karivaroš sam prošao spuštajući se s Laza u Gornju Stubicu.

Nedaleko od lipe na brežuljku povrh sela, klasicistički dvorac grofova Oršić. Nadograđen na srednjovjekovnu utvrdu u XVIII. stoljeću, sačuvan u cijelosti zahvaljujući činjenici da je u njemu od 70-ih godina prošlog stoljeća smješten Muzej Seljačke bune. Pod brežuljkom veličanstveni spomenik buni, rad kipara Antuna Augustinčića. Veliki brončani reljef dug 40 metara, prepun detalja, likova iz povijesti, kiparevih suvremenika pa i njegov, živopisno prikazuje bunu. U sredini reljefa statua Matije Gupca raskriljenih ruku. Desno od reljefa kip Petrice Kerempuha, pučkog šaljivca i *puntara* iz narodne predaje koji utjelovljuje duh zagorskog čovjeka.

Strahinjčica

„Ni med cvetjem ni pravice“, rekel to je fiolice/ samrdljivi terputec,/ jalnuš, twardogutec.“⁷ Pjeva Petrica o osjećajima za pravicu, duboko usađenu u srcu svakog Zagorca.

Upravo je borba za pravicu bila uzrok Seljačke bune koja je počela u noći od 27. na 28. siječnja 1573. godine napadom na Cesargrad i Stubicu. Povod pobuni bio je teror zloglasnog vlasnika stubičkog kraja Franje Tahija. Otimačina, ubojstva, silovanja, nezajažljivost u skupljanju *štibre*, natjerali su osiromašene kmetove u oružanu borbu za svoje pravice. Početa u Zagorju, buna se ubrzo proširila na Prigorje, porječje između Save i Kupe i Sloveniju, obuhvativši 60 vlastelinstava. Ugušio ju je 9. veljače u krvavoj bitki na bregu Kapelščak nedaleko odavde, podban Gašpar Alapić, koji je stigavši s konjanicima na poprište bitke, u posljednji čas preokrenuo njezin ishod. Matija Gubec je uhvaćen, sproveden u Zagreb i pogubljen javno na Markovom trgu.

Nedaleko spomenika tom događaju iz slavne i daleke prošlosti, jedan je spomenik na događaj iz bliže povijesti. I ovaj će generacije podsjećati na slavnu prošlost borbe za pravicu. Spomen-park Stubičancu Rudolfu Perešinu, vojnom pilotu podignut je u znak sjećanja na tog poginulog branitelja Domovinskog rata i borbu za neovisnu Hrvatsku. Perešin je u odlučujućim danima Domovinskog rata zrakoplovom JNA-e prebjegao iz baze u Bihaću u Klagenfurt, odakle se pridružio Hrvatskoj vojsci. U parku je postavljena statua hrabrog Perešina i originalni MIG-21, isti kakvim je prebjegao u Hrvatsku.

Još sam na bregima pod Zagrebačkom gorom. Lagano se spuštam prema Donjoj Stubici. Između nje i Gornje Stubice u Stubičkom Golubovcu, u jednom od najljepših perivoja u Zagorju, skriven od pogleda, dvorac kojeg je u XVIII. stoljeću dala sagraditi obitelj Domjanić. Od ceste do dvorca vodi kojih dvjestotinjak metara dugačka aleja. Iako i sam dvorac ima visoku, prvu spomeničku kategoriju, perivoj je onaj koji još uvijek oduzima dah. Već samo ime ogromne livade u perivoju - Vilinska poljana, govori o čarobnom krajoliku. Između krošanja starih hrastova i jasenova pogled mi odluta na potočnu dolinu, pitome brege i padinu Zagrebačke gore. Ovaj kasnobarokni dvorac i danas živi. U njemu je Arhiv Nacionalne i sveučilišne knjižnice i to će ga sačuvati još mnoga stoljeća.

⁷ Krleža, Miroslav. *Ni med cvetjem ni pravice. Balade Petrice Kerempuha.*

Donja Stubica doista je donja, jer se taj uredan i lijep gradić smjestio u udolini s tri strane okružene obroncima Zagrebačke gore. Župna crkva dograđivana i pregrađivana kroz povijest kao i većina u Zagorju, pokazuje svoju starost sačuvanim obilježjima gotike. U crkvi je grob Franje Tahija, čiji je grad Stubica stajao na bregu poviše crkve. Opustošen i razrušen za Seljačke bune pa zaboravljen, danas je predmetom arheoloških istraživanja. A tiranin Tahi nije našao vječni mir pod onom svojom nadgrobnom pločom. Za ljetnih vrućina orosi se kameni pod oko nje. Kažu potomci puntara da to Tahija oblijeva smrtni znoj zbog počinjenih zlodjela.

Pet kilometara dalje u istoj romantičnoj kotlini leže i Stubičke toplice, popularni i opjevani Stubaki, okruženi šumom. Prije ulaska u to staro kupalište prođem pored jednog novog, suvremeno uređenog - Jezerčice. Stubičke Toplice se kao kupališno mjesto spominju 1779. godine. Kupalište je dao sagraditi grof Vojković, vlasnik Stubičkih Toplica i susjednog Orosavlja. No, ljekovitost izvora vruće vode čija temperatura iznosi od 40-60°C morala je daleko ranije privlačiti ljude. Dokaza o tome barem sada nema. Prvi pisani trag o kupalištu ostavio je V. Barlé u zapisu „O zdravstvu st. Zagreba“ u kojem kaže: *„lepu hišu zidanu, za kupanje, krova prostranoga, z kamenem čistom obzidanoga, z jedum rečjum za kupanje najprikladnejšega, kakti takaj lepo i prostrano stanje vu kojem stranskem vedro i snažno i dobro služi se, prešestna leta je podignul“*.⁸ Danas Stubičke toplice imaju veliki kompleks zatvorenih, poluotvorenih i otvorenih bazena, pravi vodeni svijet. Za svoj današnji izgled toplice imaju zahvaliti i biskupu Vrhovcu koji ih je temeljito uredio. Prekrasan park u središtu mjesta nosi njegovo ime. Biskup je tada za sebe uredio dvorac Golubovec, koji je kupio od obitelji Domjanić. Prema nekima, kamen kojim je uređivan Golubovec potječe od Tahijevog burga.

Kroz stubički kraj prolazi odvojak zagorske pruge od Zaboka do Gornje Stubice. No, njime vlak više ne vozi.

Ravno, prateći smjer gore, cesta od Stubičkih Toplica vodi kroz sela i zaseoke za Bistru i dalje za Zagreb. Prije nego posve obiđe zapadni rub Medvednice, prođe ispod Kamenih svatova, dolomitne stijene nalik grupi ljudi što se uzdigla kojih 400 metara. Legendu o kamenim svatovima opjevao je Šenoa u istoimenoj pjesmi u kojoj mati, bogata mlinarica, proklinje sina

8 Szabo, Gjuro. *Kroz Hrvatsko zagorje*.

i svatove, jer je oženio siromašnu seljanku. „Ubila me strijela mahom/Ak' mi Janja bude snahom!/Kleta družbo, na toj stijeni/Kamenom se okameni!“ A onda cesta obiđe gorski rub što se nadvio nad rijekom Savom, zađe u savsku dolinu, prođe ispod ruševina Tahijevo starog Susedgrada, uđe tunelom u Podsused i već je u Zagrebu.

Iz Stubičkih Toplica još je jedna cesta krenula preko gore. Za razliku od one kojom sam ja stigao, ova prelazi Zagrebačku goru na njezinom najvišem dijelu. Uspne se pod Sljeme, susretne s onom što je preko nekadašnjih podsljemenskih sela s druge strane došla iz Zagreba pa se zajedno spuste u Šestine. Nekad prigorsko selo, danas je otmjeni dio grada. Na groblju u Šestinama pokopan je Otac Domovine Ante Starčević. Nad Šestinama s pogledom na Zagreb i dolinu Save stoje Kulmerovi dvori sagrađeni nakon što su Gregorijanci napustili nedaleki burg Medvedgrad. Zapravo, nekadašnji dvorac do temelja je srušen, a današnji mu je vjerna kopija. Šestine su, kažu, dobile ime po *šestini*, obvezi seljaka da šesti dan u tjednu rade za vlastelinstvo. Nekada su bile poznate po šestinskim praljama koje su na šestinskom potoku prale rublje bogatih građana Zagreba. Pralja više nema, ali su ostale tradicionalne šestinske ambrele - šareni crveni kišobrani koji su i danas jedan od simbola Prigorja i Zagreba.

Ja ću pak onom desnom cestom za Oroslavje. U tom, još ne tako davno industrijski snažnom mjestu, dva su dvorca. „*Ne volim razgledati Oroslavje, kad je sada onamo nahrupio tudji svijet, podigao fabrike radi jeftine nadnice, pa opet tek nova muka, a slava otšteta našem svijetu!*“, zapisao je Szabo. Kasnobarokni Oroslavje Donje vlasništvo obitelji Vojković, Oršić, Tucić te zapravo samo perivoj nekadašnjeg dvorca Oroslavje Gornje, u vlasništvu obitelji Vranyczany. Dvorac je izgorio 1949. godine nakon čega je srušen, a na njegovom mjestu izgrađena je tvornica. Uz dvorac je vezan značajan kulturno-povijesni događaj. U njemu je 1846. godine u dva navrata boravio Franz Liszt, najveći klavirski virtuoz XIX. stoljeća. Posebna spomenička vrijednost bio je perivoj dvorca. Zbog njegove ljepote uspoređivali su ga s perivojima Versaillesa. Danas je perivoj potpuno devastiran i zapušten. Ostanke mu dodatno nagrđuje tvorničko postrojenje. Kako je izgledao još početkom prošlog stoljeća, pokazuju nam stare razglednice. Francuski parterni vrt ispred dvorca i engleski perivoj iza njega! U perivoju je bio tempietto - mali hram, po jezeru su plovili čamci, a

na otočiću usred jezera bila je kućica za labudove. Od te nekadašnje divote sačuvani su tek fragmenti perivoja i barokni portal na ulazu u njega.

Iz Oroslavja, prateći odvojak one pruge za Stubicu, evo me časkom na drugoj strani doline do onih bregova koje sam gledao s Laza. Prijeđem preko Krapine i kod Zaboka izbijem na cestu što se kroz Zagorje provlači od njegovog istočnog kraja i krenem njome desno.

Gotovo odmah nakon skretanja još je jedan dvorac smješten na zadnjem od onih bregova što su krenuli prema Ivanščici, a prije udoline Krapinčice. Na strani okrenutoj cjelodnevnom sjaju sunca, s pogledom na dolinu i preko nje na Zagrebačku goru, stoji jednokatni dvorac Bračak. Sagrađen je u maniri historicizma krajem XIX. stoljeća u obliku slova L s poligonalnom dvokatnom kulom na uglu. Okružen kao i većina drugih još više-manje sačuvanim perivojem, stopljenim s okolnom šumom što se penje s bregima put gore. Dvorac je davno prenamijenjen u bolnicu, a danas se uz njega diže moderno zdanje Opće bolnice Zabok, otvorene 2008. godine.

Produžim dalje na istok s pogledom na Zagrebačku goru desno i one brege što se uspinju prema Ivanščici lijevo. U stopu me prate pruga i Krapina, što mi teče ususret.

U Gornjoj Bedekovčini iznad ceste kojom vozim, opet dvorac. Među najljepšim je baroknim dvorcima Zagorja. Sagrađila ga je između 1740. i 1750. godine kao jednokrlnu građevinu obitelj Bedeković, jedna od najstarijih plemićkih obitelji u Zagorju. Do dvorca vodi aleja kestenova. Danas je u njemu smještena socijalna ustanova za rehabilitaciju ženske mladeži. U Donjoj Bedekovčini na padini brega okrenutoj Krapini, jednokatna je kurija koju je podigla krajem XVIII. stoljeća jedna grana obitelji Bedeković.

U Bedekovčini mi središte mjesta ostaje lijevo, a ju ću obilaznom cestom ispod njega. Zdesna jedna od rijetkih tvornica koja je uspješno preživjela privatizaciju. Bedekovčina, kao i Konjščina i Oroslavje, ima više izgled industrijskog naselja nego zagorskog sela. I u njoj ima tragova one nesretne industrijalizacije s kraja XIX. stoljeća, pogubne za zagorskog čovjeka i ovaj lijepi kraj. Dakako, ona je bila temelj za sljedeću, onu iz sredine prošlog stoljeća koja je, istini za volju, podigla zagorsko-prigorski kraj kao i čitavu Hrvatsku. Samo mi se čini kako smo danas, barem što se tvornica tiče, ponovo

na početku. Pitam se, nije li sada prilika da se čitav zagorsko-prigorski kraj vrati svojim goricama, trnacima, svojoj kuruzi, prosu, ječmu, hajdini, svojim kravicama i gujcekima, svojim dvorcima i toplicama - svojem iskonu?

Preko pruge koja i dalje prolazi uz cestu, na mjestu gdje se nekada iskopavala glina za nadaleko poznatu ciglanu, sada su bajeri - ribički raj, a u ljetnim mjesecima idilična zagorska rivijera. Tu su i postrojenja jedne od rijetkih tvornica koja je u Zagorju uspješno preživjela privatizaciju.

U Poznanovcu ću skrenuti za Mače, lijevo prema Ivanščici. U trokutu kojega zatvaraju cesta što je preko Lovrečana nastavila prema nedalekoj Zlatar Bistrici, ova na koju sam upravo skrenuo putujući u Mače i gusta šuma (u kojoj sam kao dijete s otatom odlazio brati ciklame) ruševni je dvorac kasnobaroknog klasicizma. Nošen vjetrom razračunavanja s neprijateljima naroda, dvorac je odmah poslije 2. svjetskog rata potpuno devastiran. Sjećam se kako je u doba mog djetinjstva neka poljoprivredna zadruga uzgajala piliće pod klasicističkim freskama kojima su bile ukrašene prostorije prvog kata!? Prema obrascu po kojem su dvorci građeni nedaleko kakvog burga na strateškom položaju, negdje u blizini vjerojatno bi trebali biti i ostaci kakve srednjovjekovne utvrde. Možda je to onaj izgubljeni burg Cubul za koji se vjeruje da je nekada postojao u poznanovečkom kraju. Lijevo od ceste za Mače odvojak je za raštrkane zaseoke sela Kebela. Nad njima je najviši breg u tom kraju, s kojeg se mogla nadzirati udolina potoka Martinca kojom prolazi cesta za Mače. No tko zna je li utvrda u okolici Poznanovca uopće postojala i hoće li joj se ikada pronaći trag?

Nedaleko Mača, na drugoj strani od one kojom ću put Lobora, malo niže od pećine nove Sutinske toplice, zarasle u šikaru. Još do njih putnika vode besmisleni putokazi postavljeni uz cestu, iako su doživjele privatizacijsku sudbinu mnogih i sada već drugu godinu bez kupaca i izletnika čekaju, možda, neka nova i bolja vremena. A u njihovom sam se otvorenom bazenu kupao još pred koju godinu. Gledajući preko žičanih vrata zabravljenih verigama i lokotom, pitam se koliko još vode treba proteći zagorskim rijekama da shvatimo kako ostavština i prirode i predaka nije vječna i da će propasti unepovrat, ako se ne brinemo o njoj.

Prvobitno kupalište ljekovite, radioaktivne vode je u javnoj uporabi bilo od 1809. godine, stisnuto u uskom klancu, sutini po čemu je i dobilo ime.

Ivanščica

Kroz njega vodi cesta prema Krapini i Očuri i teče potok Sutina. Četverokutna kula štitila je prolaz kroz klanac.

Iz Mača sam časkom u Loboru. No, prije navratim do prijatelja i imenjaka Radovana popiti gemišt. Radek Brodarec, zagorski slavuj, najljepši glas Hrvatskog zagorja, najpoznatiji Zagorec u svijetu glazbe, zapjevao je na Festivalu kajkavske popevke u Krapini još kao dijete. Radek, njegova supruga Barbara, moja supruga Ivanka (koja mi se pridružila danas u landranju) i ja sjedimo u dnevnom boravku Brodarčevih uz kupicu dobrog vina, obnavljamo uspomene i dogovaramo susret u Puli na promociji putopisa „Istarski puti opet i iznova“, za čije nastajanje mogu zahvaliti Franji Horvatu Kišu.

„OKO LOBORA“

Lobor, mjesto pod prisojnom stranom Ivanščice, kojeg sam u djetinjstvu često pohodio, oduvijek ima posebno mjesto u mojim uspomenama i landranjima Zagorjem. Ne samo zato jer je rodno mjesto moga dide Štefa i njegovog nećaka Franje Horvata Kiša (čiji je putopis „Istarski puti“ utjecao na moj kasniji životni put), već i stoga što držim kako Lobor ima oduvijek nešto što privlači. Pitam se što? Što je to pod vrleti Ivanščice privuklo prastanovnike Lobora? Što je zadržalo rimsku četu u toj zabiti prostranog Rimskog Carstva? Što je privuklo prve kršćane da na mjestu danas skromnog svetišta Majke Božje Gorske podignu veliku i očito vrlo bogatu župu? Što je privuklo Slavene da se tu nasele već u ranoj fazi svog dolaska na ove prostore? Što je privuklo grofove Keglevice u XVII. stoljeću da u polju ispred Lobora, komunikacijski daleko od urbanih središta Krapine, Lepoglave, Varaždina ili Zagreba, podignu svoj velební dvorac? Naravno da za to postoje smisleni razlozi i poznati odgovori, no i poslije njihovog razotkrivanja ostaje još nešto. Možda oko Lobora postoji neka tajnovita, magična privlačnost. Možda je upravo ona u ožujku 1907. godine potaknula velikana hrvatske moderne A. G. Matoša da napiše kratki i nadahnuti putopis, čiji sam naslov „Oko Lobora“ za ovu priliku prisvojio.

Od svih mojih posjeta Loboru nekako mi je najviše ostao u sjećanju onaj u ljeto 1953. godine. Srpanj je pri kraju. *Janino!* Moj ujak Valči, njegov posinak Krešo i ja krenuli smo dan prije u Lobor autobusom iz Zlatar Bistrice,

do koje smo došli vlakom, ja iz Zagreba, a njih dvojica iz Varaždina. Konačno smo Krešo i ja „odrasli“ do te mjere da nas Valči vodi sa sobom u ribolov na pastrve. Te prve godine našeg *šegrtovanja* samo ćemo nositi opremu i mutiti mu *mrzlu* gorsku vodu, dok će on nizvodno od nas zaći u potok zamahujući dugačkim bambusovim štapom, kako bi što dalje niz brzak zabacio povraz na čijem se kraju koprca crvenkastosmeđa glista, sinoć iskopana na gnojštu.

Ujutro, prije odlaska iz Zlatar Bistrice, kupili smo kod Jakopca, nadaleko znanog zagorskog mesara, čitavu *štangu* tirolske salame, a od Poneka (tako su u Zlatar Bistrici zvali svog pekara Ljudevita Cahuna, inače mog drugog djeda) uzeli *štrucu* još toplog kruha, kakvog danas više nitko ne zna ispeći. Po staroj putničkoj navadi, sveprisutnoj kod svakog pravog Zagorca koja je ušla i u legendu, navalili smo na provijant i pojeli čitavu štrucu i pola štange tirolske čim smo sjeli u autobus. Kada stignemo u Lobor, ostatak tirolske objesit će ujak na *roženicu* od *štaglja* kod vujne Kiš da preko noći *dobije duhu*. Sutra će nam poslužiti kao prvorazredni mamac za pecanje potočnih rakova kojima je obilovao loborski potok.

Prespavat ćemo na štaglju u sijenu, opijeni mirisom po kojem su tih poslijeratnih godina u pretrpanim zagrebačkim tramvajima sramežljivo mirisale trudbenice, trudbenici i još pokoja preostala predratna milostiva ili gospon, štedljivo poškropljeni eau de Colognom „Pokošeno sijeno“.

Kroz otvor na krovu štaglja, što nalikuje kakvom pariškom mansardnom prozoru, smiješi se komadić zvjezdanog neba, struji gorski zrak s Ivanščice i dopiru zvukovi seoske noći: kreket žaba s potoka iza štaglja, udaljeni huk sove i tugaljivi pjev ćuka na kruški usred dvorišta. Dugo u noć ležimo budni, uzbuđeni zbog sutrašnje avanture ili možda zbog bockanja sijena kroz grubu domaću plahtu. Istkana je od konoplje što su ju žene preko ljeta u snopovima močile u potoku, nizvodno od mosta u centru Lobora, a onda ih tukle u stupama. Čekala se zima kada su konoplju prele na kolovratima u beskonačno dugačke niti od kojih se na tkalačkom stanu tkalo platno za plahte, *strožake*, *rubeninu*.

Sa zorom i prvim kukurikom goropadnog kokota sjajnog zagasitocrvenog perja, jutarnjom izmaglicom i rosom, bosonogi smo krenuli prašnjavom cestom do središta Lobora – malog, gotovo okruglog trga pred

crkvom s kojim cesta završava. Još su sinoć na trgu licitari, lončari, bačvari, užari i remenari postavili štandove koje će danas na blagdan sv. Ane obilaziti *prošćejnari* kupujući za spomen crvena licitarska srca, zavjetne figurice od voska, drvene leptire što klepeću krilima, *fučkalke*, glinene vrčeve u kojima babice i *snehe* kisele mlijeko, ispijati *gvierc* i jesti kuhane kobase. Bio je tu i *ringišpil*, vrtuljak kakvog nije bilo u zabavnom parku u Maksimiru. A ovoga nije pokretala struja, već ga je vrtjela loborska dječurlija i zauzvrat nakon odrađenog posla smjela zajahati njegove drvene konjiće.

Dalje od trga vodili su puteljci. Onaj lijevi pored groblja na bregu za Vojnovec i dalje Petrovu goru. Desni za farof na drugom bregu i iznad njega k svetištu Majke Božje Gorske. Nas trojica ćemo onim ravno što počinje između crkve sv. Ane i niske dugačke kuće koja zatvara gotovo čitavu stranu trga okrenutu k Ivanščici i u kojoj je nekada bila birtija. Prođemo duž dugačkog štaglja (nalik kakvom obrambenom zidu što čuva prostrano sjenovito dvorište) ususret potoku koji se žuboreći kamenitim koritom spustio iz gore i između litica kao kroz neka ogromna vrata zašao u dolinu u kojoj leži Lobor. Spusti se preko drvenog kola vodenice, stvori jezerce pa obgrli s druge strane ono prostrano sjenovito dvorište. I mi ćemo kroz ta vrata u vilinski svijet Zazida. Lijevo i desno uzdigne se njegove okomite i tajanstvene litice, tvoreći malu kotlinu nalik kakvoj areni u koju je potok stigao iz suprotnog pravca probijajući se uskim klancem nad kojim su nadvile strmine obrasle šumom. U njega sunce još nije doprlo, pa ulazak u sjenoviti klanac samo naglašava tajnovitost krajolika i raspiruje našu dječju maštu, ionako razbuktanu pričama o vražjoj stijeni, vilama, Pustom Loboru i Crnom Tomi Loborskom.

Sada je sredina ožujka 2014. godine. Skrenem nakon Mača lijevo na cestu koja povezuje Zlatar i Lobor i krenem uskom dolinom među pitomim bregima. Desno od mene, sakriven među vrbama, s Ivanščice hita onaj gorski potok kako bi se na drugom kraju velike i dugačke doline između nje i Medvednice, negdje iza Lovrečana ulio u Krapinu, najveću zagorsku rijeku, koja tom prostranom dolinom lijeno teče od istoka prema zapadu, a onda se kod Zaprešića ulije u Savu. Sve je tu isto kao i onog ožujka kada je Matoš obilazio loborski kraj. I razigrani potok što se posve smirio nakon mosta kod raskrižja za Mače. I Ivanščica koja je A. G. Matoša podsjećala na savojske planine, dok sam ju ja prisposodobio s istarskom Ćićarijom i Učkom i brdima oko Svetog

Petra u Šumi. I Keglevićev Lobor-grad i ruševine Babunićeva Oštrca. A onda opet, kao da ništa nije isto. Niti su „*Oblaci, teški, zabrinuti. Oblaci kao misli.*“, a zapravo bi morali biti, jer gotovo ništa manja neizvjesnost danas ne pritišće ove zagorske brege, od one koja ih je pritiskala u vrijeme kada je Matoš njima hodio. Nisu teški, crni i zabrinuti samo zato jer je poluoblačan i iznimno topao dan na kraju zime pa takav unosi vedrinu u moju dušu i u ovu opustošenu pastoralu zimskog Zagorja, što ju čine tu *falačeci* sasušenog neposječenog *kukuruzinja*, tamo *ral* nepokošene nepopasene livade, pokoji pedalj uzorane njive, zapušten trnac i *naherene* gorice. Niti se više vide ruševine Oštrca. Niti je ovog ožujka „*na planini snijeg kao aristokratski hermelin na starinskom ćurku.*“ Niti u potoku ima pastrva i potočnih rakova. Niti se kopa ugljen u zagorskim rudnicima, nekad vlasništvo kneza Hohenloha, a zatim radničke klase. Odavno su zatvorili svoja mračna okna. Da, i umjesto u ono malo preživjelih dugačkih, skromnih niskih *hiža mazanica* pokrivenih *škopom* ili crijepom biberom, naš Loborec sada živi u više ili manje raskošnim katnicama, od kojih mnoge nemaju fasadu. Baš svojstveno našem čovjeku da ulaže u visinu i širinu, a onda mu ponestane novaca da novogradnju odjene u kaput.

Kada sam skrenuo na kratku pristupnu cesticu što vodi prema Lobor-gradu, sagrađenom, kako kaže Matoš, „*u maniri Luj-Katorza*“, na pola sam puta između Zlatara i Lobora. Ivanščica još daleko, no svejedno pod Oštrcom, osamljenim, karakterističnim trokutastim vrhom, jasno razaznajem svetište Majke Božje Gorske pod kojim se stisnuo Lobor.

Iako su „*oranja*“, zašla (zajedno s kućama što uokolo nikoše) u nekad prostrani perivoj Lobor-grada, još mu se, baš kao i za Matoševog landranja, nazire velebnost. „*Oranja*“ su dijelovi rasparceliranog zemljišta koji su komad po komad kupovani od gospoštije kada je ona počela slavno propadati, ili su kasnije dobiveni od narodne vlasti, koja je kasnih 40-ih i ranih 50-ih godina prošlog stoljeća svuda po ondašnjoj Jugoslaviji nacionalizirala ili jednostavno konfiscirala imovinu klasnog neprijatelja.

Nakon što su se iz tog ogromnog četverokutnog zdanja iselile krinoline i frakovi, pa uselila ubožnica, a onda s vremenom arhaični uljuđeni pozdrav „*Kistihand, milostiva!*“ zamijenjen onim „*Zdravo, drugarice!*“, uslijedile su godine propadanja onog što je ostalo; usud koji je zadesio najveći broj vrijednih spomenika kulture razasutih Zagorjem i Prigorjem. Jer ni danas baš

Donja Batina, napušteni rudnik

kao ni onda „*Plemstva, pravog plemstva hrvatskog i rodoljubivog više nemamo, a jakog i kulturnog građanstva u oskudici trgovine i industrije još ne stvorismo. Ali zato... imamo raznih pobarunjenih novčara kao Rothschild...*“, piše Matoš.

Dok s pristupne ceste promatram dvorac i osakaćeni mu perivoj i u daljini Ivanščicu nalik kakvom bedemu o kojeg se kao valovi razbija pobrežje obojano sumornim zimskim bojama, razmišljam koliko zapravo još i danas aktualnosti ima u sto deset godina starom Matoševom loborskom solilokviju.

Mnogo godina poslije Matoševe posjete, stari je „*plemeniti i nesretni Lobor*“ počeo proživljavati svoju drugu mladost, privilegij što ga stekoše tek rijetki, njemu slični spomenici naše prošlosti. Loborgradski su dorski stupovi na ulazu, „*koketni balkon*“ nad njima i „*paradoksalan, domaći, hrvatski, drveni tornjić kapelice*“ procvali nekim novim sjajem, istina ne više onako blještavim, kakvim zrače sačuvane starine. A tko zna što bi se s plemenitim i nesretnim Loborom zbilo da je u njega onomad uselio „*Ambar, sanatorij, oblasna zgrada, bolnica ... hotel ili drugo moderno korisno čudovište? ili pak ljetna opatija Društva hrvatskih književnika*“. No ništa se nije ostvarilo od tih planova iz vremena Matoševe posjete. Vlasnik, Židov iz Varaždina koji je dvorac otkupio od grofa Oskara Keglevića, prodao ga je nakon godina propadanja zagrebačkom liječniku koji je pred Drugi rat u njemu otvorio ubožnicu. Za rata bio je u njemu logor i to baš „primjereno“, židovski. Iz ubožnice je mnogo godina kasnije prerastao u, kako se strogo službeno koči na ulazu - Dom za psihički bolesne odrasle osobe Lobor-grad. I tako je nekadašnje ladanje i dalje zapravo na neki način ostalo ladanje, istina ne više dokonoj gospodi, već onima što jesen svog života, shrvani duševnom bolešću, provode u miru ostataka starog perivoja uz žubor potoka što kroz njega teče i život znači, čekajući da ih Svevišnji pozove k sebi. A ja ću brzo put Lobora iz tog i danas, usprkos svemu, sumornog Lobor-grada. Ostavit ću taj svojevrstan hrvatski Mayerling⁹ u onom polju okruženog ostacima stoljetnog parka, da priča putniku namjerniku još jednu vječito istu ili sličnu priču o zabranjenoj i nesretnoj ljubavi. Ona je Luiza, belgijska princeza, kći kralja Leopolda II. u cvijetu mladosti udana u interesu roditelja i bečkog dvora za starca Filipa Saxa Coburga, a on je Geza pl. Matačić, naočiti K. u .K. časnik, štićenik grofa Oskara Keglevića. Dvoje je zaljubljenih

9 Mayerling: lovačka kuća Habsburgovaca, u kojoj su 1889. godine zbog zabranjene ljubavi ubijeni ili su se ubili prijestolonasljednik princ Rudolf i barunica Marija Večera

imalo utočište u Lobor-gradu, dok ih nisu otkrili. Dvorska kamarila Gezu otjera u rat, onaj Prvi, u kojem Geza pogiba, a ona se shrvana tugom, povlači u samostan i 1921. godine umre u bijedi.

Trg ispred sv. Ane u središtu sela dobio je moderno oblikovanu fontanu i oko nje kružni tok. Na mjestu one dugačke kuće već puno godina stoji novo, nikad dovršeno zdanje. A onda opet i crkva svete Ane i stari farof na brijegu i većina kuća oko trga ostali su isti, tek više oronuli. Prašnjavi bijeli put što je od trga vodio u goru sada je prekriven asfaltom. Njime se danas autom može u Golubovec, a iz njega preko Ivanščice u sjeverno Hrvatsko zagorje ili zapadnom stranom južnog Hrvatskog zagorja natrag prema Prigorju, onom brdovečkom. I k Majki Božjoj Gorskoj hodočasnik može automobilom širokom asfaltnom cestom, umjesto pješice strmim kamenitim puteljkom. Usprkos tome, Lobor je i dalje ostao usamljen na rubu južnog Hrvatskog zagorja, pritisnut Ivanščicom i kao bremenom i kao zaštitom, kao da je kilometrima udaljen od svijeta koji ga okružuje.

Ono malo oblaka otplovalo je nekuda preko Ivanščice, a sunce je još dovoljno visoko da prodre svojim škrtim zimskim zrakama u klanac, kada sam zaustavio automobil pod okomitim stijenama meni nekad tajanstvenog Zazidja. Čarobna livada iz mog djetinjstva podno visoke litice (što se spušta od šume u kojoj je skrivena kapelica sv. Antuna, koju dadoše sagraditi grofovi Keglevići kao zavjetnu) platila je danak civilizaciji, baš kao i čitav ovaj predio nekad predivne i netaknute prirode uz potok kojeg Loborci zovu Loborska Rieka. Na livadi je sagrađen veliki lovački dom pa sada on umjesto litica i zvonika kapelice dominira Zazidjem. Usamljena stijena usred kotline između puta i potoka, u dane mojeg djetinjstva zastrašujuća i velika, koju je vrag prema legendi namjerio pomaknuti, nije mi danas ni strašna ni velika. Bez straha se uspinjem na nju tražeći onaj otisak vraga kojega je ostavio dok se bezuspješno upinjao u nju ne bi li ju odgurao u Rieku i tako poplavio Lobor. Nešto dalje u predjelu Cukovec, nogometno igralište. Prije izgradnje doma i igrališta, početkom druge polovice prošlog stoljeća, čitav je slijev Loborske Rieke, prepun djevičanskih izvora, slapova i jezeraca, pretvoren u veliko crpilište zagorskog vodovoda. Nestale su zbog toga *bistrejnge*, kako su Loborci zvali svoju pastrvu i potočni rakovi po kojima je Racki potok, pritok Rieke i dobio ime. Kod njihovog ušća cesta će lijevo uz Racki potok put Golubovca, uspinjući se preko

proplanaka i bregova ostavljajući litice, strmine i klanac, a puteljak ravno još će dublje udolinom zaći u klanac što mjestimično postaje sve už i mračniji. Lijevo su se nad Riekom nadvile ruševine Pustog Lobora u kojem je stolovao strašni Tomo Crni Loborski, a onda se udolina kod pilane razdvoji. Jedan joj krak krene na drugu stranu Ivanšćice put sjevernog Hrvatskog zagorja, a drugi prema izvoru Rieke i dalje kroz goru prema ruševinama Oštrc-grada.

Pronašao sam onu osunčanu livadu uz Racki potok (što mi je ostala u sjećanju po nježnim cvjetićima žutih zlatice, crvenih makova i plavih različaka) na kojoj smo Krešo i ja hvatali skakavce nakon što je Valčiju ponestalo glista. I danas je osunčana, no slapova i jezerca pod njima više nema. U njemu su se, prema predaji, davno kupale vile, a mi mnogo kasnije lovili rakove, povlačeći po dnu potoka komadić one smrdljive tirolske salame vezan na špagi. Nema uokolo ni onih djevičanskih izvora; ostao je tek jedan jedini, onaj u Cukovcu. Zaklanjaju ga od pogleda tek prolistale grane i mladice kao da ga skrivaju, u strahu da će i njega nestati. U stijeni kameno okno skriva sasvim sićušno jezerce iz kojega teče studena gorska voda neobično punog okusa. Podmetnem sklopljene šake pod cijev iz koje navire, napijem se ispunjen nekim mirom i zanosom. Noseći obnovljena sjećanja na djetinjstvo, krenem natrag u Lobor, a onda preko Zlatara u Zlatar Bistricu. Putovanje mojom zagorskom prošlošću završit ću tamo gdje ona zapravo počinje.

KROZ ZLATAR BISTRICU

Tako ću se vratiti u Zelinu jednim od dva najkraća puta: kroz Konjščinu ili Mariju Bistricu. Mogao sam odabrati i neki drugi put za povratak: preko Ivanšćice na Varaždin, ili natrag kroz Mače, Poznanovec, Bedekovčinu za Zagreb preko Medvednice ili okolo autocestom iz Zaboka. No, namjera mi je svakako proći kroz Zlatar Bistricu za koju me vežu uspomene iz djetinjstva i kroz koju se na tom pravcu uglavnom putuje. A onda, kada sam već na tom kraju Zagorja, obići ću i Mariju Bistricu.

Dakle iz centra Lobora samo ravno u centar Zlatara.

Zlatar je danas veličinom, a i urbanizmom ladanjski gradić u kojemu čovjek poželi živjeti. Veliki trg sa župnom crkvom na sredini, zapravo je na

Lobor: Zazidje

svom početku raskršće. Na njemu se sudaraju cesta kojom sam došao iz Lobora, ona kojom ću dalje za Zlatar Bistricu i cesta koja je došla iz Belca i kojom se može obroncima Ivanščice uokolo do Budinščine. Crkva je sagrađena tek krajem XVIII. stoljeća. Do tada je Zlataru župna crkva bila ona sv. Martina u susjednoj Martinščini. Dalje od raskršća ona se cesta za Zlatar Bistricu raširila u trg, tvoreći poslovno središte gradića. S lijeve strane kuće, mahom prizemnice i jednokatnice, na prvi pogled primjerenije više kakvom predgrađu doli gradu, naslonjene jedna na drugu, djeluju sasvim gradski. Na drugoj strani mala promenada: tržnica, samoposluživanje, autobusni kolodvor i hotel koji nije preživio pretvorbu. Sajmeni je dan pa je čitav centar zakrčen automobilima. Provučem se između njih i mnoštva pješaka i već sam na putu za Zlatar Bistricu.

Kada sam 1954. godine s roditeljima doselio u Zlatar Bistricu, nije me dočekala raširenih ruku. U to se vrijeme iz Zlatar Bistrice odlazilo, a ne u nju doseljavalo, pogotovo ne netko iz grada. Kao gradsko dijete bio sam zlatarbistričkoj djeci čudan svat, *stranjski*, a zapravo izgubljeni klinac s asfalta – *Vlaškovuličanec*, koji je prva tri razreda osnovne škole pohađao na Gornjem gradu. A onda iznenada dospio u selo na pruzi Zagreb-Varaždin, dva sata vožnje od Zagreba. Da kroz Zlatar Bistricu nisu vodili hodočasnički puti za Mariju Bistricu, cesta do Zlatara, kotarskog sjedišta i da nije bilo željezničke postaje, Zlatar Bistrica bi bila *štacija „nikad za nju čuo“*, smještena između nešto manje poznatije Bedekovčine i po rudniku lignita i termoelektrani poznate Konjščine. Selo, čiji postanak ne seže u daleku povijest, sa školom koja ima samo prva četiri razreda i bez izraženog središta mjesta - kakvog minijaturnog trga s crkvom i farofom, bez groblja i bez kakve stare gradine, kurije. Reklo bi se, bez identiteta i bez povijesti. S obje strane gotovo ravne, prašnjave ceste koja se od kolodvora lagano penje uzbrdicom, razvučen po jedan red kuća. Na drugom kraju te dugačke uzbrdice, raskršće. Tu se križa ona cesta što vodi s jednog kraja Zagorja na drugi i ova kroz selo, koja preko Laza povezuje Zagreb s Marijom Bistricom. Tako Zlatar Bistrica leži u srcu zamišljenog križa čija je dulja strana okrenuta u smjeru istok-zapad, a kraća u smjeru sjever-jug, te na brešćiću koji se jednim dolom spustio u udolinu kojom teče Krapina, a drugim u udolinu što se protegnula sve do Ivanščice i kojom teče Loborska Rieka. Zato kroz Zlatar Bistricu mora proći svatko tko putuje s jednog na drugi kraj južnog Hrvatskog zagorja, bilo cestom, bilo željezničkom prugom. Zgrada

kolodvora na početku sela u nizini uz Krapinu, a na drugom kraju na vrhu brešćića raskršće i zadružni dom.

Od kolodvora do raskršća uzak brešćić se dalje širi lepezasto za cestom na istok; tamo, gdje je početak doline kojom teče Krapina i gdje se spajaju oni bregi što se kao valovi uzdižu prema Ivanščici i oni koji se spustiše sa Zagrebačke gore. A oni, više obrasli šumom no kultivirani, u prepoznatljivom zagorskom krajoliku skrivaju sela i zaseoke do kojih vode blatnjavi kolski putovi.

Prašnjavom cestom kroz selo tek ponekad prođe kakvo prometalo dižući oblak prašine. Stari rasklimani autobus sav zaobljen, dugačkog nosa što vozi u Zagreb, isto takav kamion, legendarna Praga - mali kamionet trgovačkog poduzeća, lokalni *foringaš*, bicikli. Jedan fijaker kojemu je kočijaš Mima, sitna ženica vječito s lulom u ustima (Mimom plaše djecu) i pravi pravcati taksi, dočekuju vlak iz Zagreba ili Varaždina. Tek s dolaskom proljeća u dane proštenja u Mariji Bistrici, selo će oživjeti. Prolazit će kroz njega kao kakve karavane, zaprege prepune raspjevanih hodočasnika. U lipnju i rujnu u vrijeme košnje i sušenja sijena i otave, spustit će se kosci od sela podno Ivanščice u onu dolinu Krapine, a na kraju dana selom prolaze vozovi sijena koje vuku krave.

Jedine katnice u selu od pedesetak kuća bile su one Trgovačkog poduzeća „Naprijed“, pošte, nekog dućana, gostionice „Plavog podruma“, vatrogasnog doma i zadružnog doma. Nigdje u Zlatar Bistrici vinograda, samo sjenokoše i pokoja njiva zasijana kukuruzom ili žitom. Kuća Cahunovih je odmah preko puta škole. Dugačka zidanica, s ulične strane prizemna, a s dvorišne joj tradicionalni drveni *gajnk* u visini kata, dok je u podrumu pekara.

Onako dugačka, Zlatar Bistrica je bila podijeljena na Donje i Gornje selo. Ono malo djece mojeg uzrasta vodilo je „ratove“. Klinci iz Gornjeg sela bili su intelektualno jači, a oni iz Donjeg brojniji i fizički jači. Peti i šesti razred morao sam u Zlatar koji je imao osmogodišnju školu. U sedmom sam se vratio u Zagreb, a u osmom evo me ponovo u Zlatar Bistrici, kad je i ona konačno dobila osmoljetku. I upravo ta, školska godina 1959./60. ostala mi je od svih mojih zagorskih godina u najljepšoj uspomeni.

Kao svugdje po zagorsko-prigorskom kraju i u Zlatar Bistrici se promijenila slika, pa sada djeluje još razvučenije. Niz novijih kuća počinje čim se iz pravca Zlatara popne na onaj njezin brešćić. Do raskršća na kojemu je

selo nekada završavalo, nabrojio sam ih dvadesetak sa svake strane ceste. Iza nekadašnjeg zadružnog doma sagrađena je crkva krajem prošlog stoljeća. Ne znam da li zbog položaja ili arhitekture, odviše moderne za Zagorje u kojem su crkve uglavnom stare, uopće ju ne doživljam kao sakralno zdanje. Na svom drugom kraju danas općinsko mjesto i dalje završava željezničkom prugom. Kao da mu brklja na pruzi ne dopušta da se na toj strani širi dalje u dolinu. No, zato je dobilo nekoliko bočnih ulica, ali i one završavaju prije nego zađu u dolinu s jedne ili druge strane.

Ni danas kroz nju nije prometno. Gornje selo kao da je uspavano. Dok vozim prema *štaciji*, nisam susreo niti jedan automobil, pa čak niti jednog jedinog čovjeka. Prolazim mimo nekadašnje Cahunove kuće u kojoj odavno nema više pekare i sjećanja se bude. Iz nje sam prvo ja, nakon završene osmoljetke otišao u Pulu u mornaričku školu. Za mnom su godinu dana kasnije u Pulu doselili roditelji, a za njima nakon dvije godine moja sestra i omama i otata, kako smo zvali baku i dedu Cahune. I većina je mojih prijatelja nakon osmoljetke ili nešto kasnije, potražila budućnost negdje drugdje, jer bilo je to vrijeme ponovnih napuštanja ognjišta i rastanaka sa Zagorjem, ovog puta radi odlaska u *gastarbajtere*, tako dirljivo opjevanih u „Suzi za zagorske brege.“ Jedino je ranije otišao Joža zvani Panta, moj najbolji prijatelj iz tih dana. U sedmom razredu odselio se u Kanadu. Za sredinu kakva je tih godina bila Zlatar Bistrica, bio je to događaj za pamćenje. Kao četrnaestogodišnjak sam je avionom putovao iz Zagreba preko Pariza za Toronto.

Još sam se dvije godine nakon odlaska redovito vraćao, a onda je moja veza sa Zlatar Bistricom gotovo raskinuta. Naprasito. Na isti način kako je i započela. Odveli su me neki drugi puti dalje.

Dok se sada vozim putovima svog djetinjstva, prisjećam se tih zadnjih zlatarbistričkih godina. Prvi televizor stigao je u Zlatar Bistricu krajem 50-ih. Najprikladniji prostor za smještaj televizora bio je u našoj kući, u dijelu u kojem je omama imala prije rata *špeceraj*. U njemu je prije podne održavana školska nastava, jer u školi građenoj za četiri razreda, nije bilo dovoljno mjesta.

Prije dolaska televizora jedina zabava bile su jednom tjedno kino predstave u zadružnom domu, gostovanja lutajućih iluzionista, povremene kazališne predstave amaterske družine, jednom godišnje vatrogasne zabave,

kupanje u Krapini i navijanje za nogometni klub „Ivančica“ kojega je trenirao moj očuh. Prisjetim se kako smo nedugo nakon dolaska u Zlatar Bistricu putovali onom Pragom na gostovanje k „Oštrcu“ u Zlatar. Pred kraj utakmice kamion je parkiran iza našeg gola. Nakon zadnjeg sučevog zvižduka svi smo morali brzo trčati do kamiona, kako bismo izbjegli batine domaćih navijača. Tih su godina tučnjave na nogometnim utakmicama i seoskim zabavama bile stvar prestiža u čitavom Zagorju i Prigorju.

Na pola puta između raskršća i kolodvora s desne strane, staro je raspelo i novosagrađena ulica na mjestu nekadašnjeg poljskog puta. Tu je bila nekad granica između Gornjeg i Donjeg sela. Malo niže, nekad čuvena Jakopčeva mesnica. Do nje zatvoreni pogoni u kojima je za mog življenja u Zlatar Bistrici uzgajana i klana živad kako bi ti socijalistički purani, guske i piceki, kao i nekad, završili na trpezama Evrope, kako smo tada zvali staru dobru Europu. A u nju su tada iz Zlatar Bistrice odlazile i krapinske žabe i puževi koje su skupljali svi. I guščja jetra od *šopanih guski*. I očišćeni *orehi* koje su svaku večer čitave bogovetne zime čistili po kućama. Malo dalje stoji zatvorena nekad uspješna tvornica električnih kablova za automobilsku industriju. Čudno je bilo to vrijeme moga djetinjstva. U njemu je *posel* cvjetao za razliku od biznisa danas.

Nešto niže s druge strane ceste, niska dugačka prizemnica s malim *oblokima*, jedna od rijetkih tipičnih zagorskih *hiž* u Zlatar Bistrici. Danas mi više ne izgleda ni tako niska ni tako dugačka. To je roditeljska kuća mojih prijatelja iz djetinjstva: Dolfija (s kojim sam išao u školu), njegove mlađe sestre Mire i brata Bube. S dečkima koji su ostali doma, ne viđam se često. S Mirom, koja je zarana otišla u gastarbajtere, čujem se telefonom ili e-mailom, koji danas sve više zamjenjuju pisma i kontakte in vivo, ali ju i vidim barem jednom godišnje.

Tu, u nekadašnjem Donjem selu u kojem su danas zgrada općine, policijska postaja i dvije stambene zgrade, dočeka me nešto živosti. No, ne poznajem ljude koje susrećem dok hodam od zgrade općine do kolodvora u potrazi za uspomenama i s nadom da ću vidjeti neko poznato mi lice.

U MARIJI BISTRICI

Dakle, na povratku iz Lobora, u Zlatar Bistrici nisam krenuo lijevo za Konjščinu, već produžim ravno preko željezničke pruge. Odmah iza brklje cesta prijeđe rijeku Krapinu, pa krene sredinom bistričkog polja na jugoistok, udaljujući se od Krapine. Bistričkim poljem dolina Krapine duboko se zavukla u njedra Zagrebačke gore. U kotlini koju su s dvije strane pritislili obronci Zagrebačke gore, s treće oni brezi što putuju k Ivanščici, smjestila se Marija Bistrica, najveće hrvatsko marijansko svetište.

Još se vozim dolinom. Slijeva Krapina, uokolo pašnjaci na kojima odavno ne pase nikakvo blago, niti se s njih vozovima odvozi sijeno. Desno pod bregima na rubu doline, nekadašnje vlastelinstvo i kurija. Kod prvih kuća nakon Zlatar Bistrice, table s imenima mjesta. Ono s lijeve strane ceste zove se Tugonica, a ono s desne Podgrađe. Zanimljivo, zar ne?

Kod kapelice sv. Roka negdje na sredini oba mjesta, Podgrađe silazi u nizinu, jer cesta je zašla na obronak niskog pobježja kojim brezi počinju onaj svoj valoviti uspon prema Ivanščici. Poradi toga Tugonica se s druge strane stade uspinjati od ceste. Spustim se kod kapelice niz kratku nizbrdicu i provezem kroz cijelo Podgrađe na drugi mu kraj. Tamo Mira ima prekrasnu staru drvenu kuću i uz nju još dvije male, a kroz dvorište teče potok Bistrica. Mira pola godine provede u svom drugom domu u Amsterdamu ili putuje po svijetu, a drugu polovicu godine ovdje nadomak Marije Bistrice. Danas je tu. Sjednemo na terasu popričati i popiti čaj. Pogled mi seže preko polja i livada do Marije Bistrice i obronaka Zagrebačke gore.

Od Podgrađa časkom sam na ulazu u Mariju Bistricu. Prođem pored dvorca u perivoju poviše ceste. U njemu i danas žive potomci Hellenbachovih. Dok vozim mimo, iz navike bacim pogled na znani mi dvorac, pokraj kojeg sam toliko puta prošao. Između drveća proviruje ne odveć velika, skladna prizemnica s altanom¹⁰ Minem mu perivoj i već se penjem prema centru Marije Bistrice. Na drugom kraju prostranog trga obrubljenog starim kućama, onako po gradski naslonjenih jedna na drugu, uz rub brega stoji svetište. Unutar

10 altana: balkon, izbočena terasa koju nose stupovi

prostora stoji crkva, od strane trga omeđena cintorom¹¹ kakvog ima svaka proštenjarska crkva u zagorsko-prigorskom kraju, a od dvije strane okrenuta padini brega ispovjedaonicama, župnim dvorom i zavjetnom kapelicom. Četvrta strana na kojoj je crkveni portal otvoren prema zapadu, tvori s ulazom u crkvu jedinstveni vidikovac. U taj svojevrsni trg na trgu ulazi se kroz visoki bačvasto nadstvođeni prolaz, nalik kakvom ulazu u srednjovjekovni grad. Grandiozni korpus crkve na relativno malom prostoru, razvedenost pročelja, veliki broj različitih detalja ostavlja mi dojam prenatrpanosti, gotovo kičastog i još nešto i sam ne znam što. Dok mi nije prvi put u ruke dopao putopis „Kroz Hrvatsko zagorje“ Gjüre Szabe (moram priznati da je to bilo prilično kasno, da ne kažem zakašnjelo), svakog sam puta obilazeći bistričko svetište uz duhovni mir osjetio i neki pritajeni jad kojemu nisam znao pravi uzrok. Dokučio sam mu razlog, nakon što sam pročitao što „*sentimentalni gospodin Szabo*“, kako ga je netko nazvao, misli o obnovi stare proštenjarske crkve: „*To je prvo djelo zlosretnoga protestanta g. Bollèa, koji je iz prave stare ‘zagorske biskupije’, koju nam stara risarija iz ‘Agramer Zeitunga’ prikazuje onako kako je bila još za vrijeme Ilirca opata Krizmanića, načinio onu maškeradu*“.

Maškerada je zasigurno preteška ocjena za izgled svetišta kojeg je Bollè izveo u maniri historicizma XIX. stoljeća. No, shvatio sam da bi pitomom zagorskom krajobrazu više pristajala manje *cifrasta* crkva. Istina, kod mnogih crkava i dvoraca u zagorsko-prigorskom kraju nailazimo na više ili manje uspjelu restauraciju romaničkih, baroknih, gotičkih, renesansnih izvornika; no nigdje tako drastičnu. Mene više od Bollèovog „*pročelja po šabloni njemačke renesanse i protestantske praznine*“ i suvišnog mraka u unutrašnjosti svetišta, smeta ona neprimjerena novovjeka dogradnja crkve na otvorenom i njezino održavanje. Jadni Szabo bi se okrenuo u grobu da to vidi. Upotreba estetski nespojivih građevinskih materijala: fasadna cigla, kamen, željezo, aluminij, beton, keramičke pločice, betonske ploče, plastika, nepoštivanje proporcija i održavanje tog šarenila nisu nimalo primjereni značaju svetišta o kojem je zagrebački biskup Maksimilijan Vrhovac daleke 1810. godine rekao: „*Što je Mariazell Austrijancima, što je Čestohova Poljacima, a Česima grob sv. Ivana Nepomuka, to je Hrvatima Marija Bistrica*.“

11 cintor: zid oko crkve koji zatvara crkveno dvorište

Povijest bistričkog svetišta starija je, naravno, od one nesretne Bolléove intervencije. Bistrica se spominje kao većina posjeda u zagorsko-prigorskom kraju, već početkom XIII. stoljeća, no kao župa prvi put tek 1334. godine.

Čudotvorni kip Majke Božje s Djetetom rad je nepoznatog pučkog majstora iz XV. stoljeća i ima uzbudljivu povijest. Nakon poraza bana Nikole Zrinskog u polju pod zidinama konjščinskog burga 1545. godine, kip Majke Božje koji je do tada bio čašćen u drvenoj kapelici na Vinskom vrhu, župnik je u strahu pred Turcima krišom zakopao ispod kora župne crkve. Župnik je i umro ponijevši sa sobom u grob tajnu gdje je sakrio kip, već tada na glasu kao čudotvoran. Tek je 1588. godine pronađen. Čudesna svjetlost koja je izbijala na tom mjestu poslije večernjeg andeoskog pozdravljenja, nagnala je pobožne župljane da tu kopaju, te oni iskopaju posve sačuvani kip Bogorodice. Opasnost od Turaka zaprijetila je ponovo 1650. godine. Da bi ga sačuvali, kip je skriven iza glavnog oltara. Neprekidni ratovi prekinuli su hodočašća i čudotvorni je kip pao u zaborav. Za vrijeme dok je kip bio zazidan, dva se puta u bistričkom kraju ukazala Bogorodica. No, župnik i kapelan kojima se ukazala u liku slijepe žene, tražeći da s pukom mole kako bi ponovo progledala, nisu ukazanje shvatili kao poruku za iskapanje kipa. Tako je po drugi put pronađen tek 15. srpnja 1684. godine na poticaj zagrebačkog biskupa Martina Borkovića. Drugog dana po otkriću zbilo se čudo. Prohodala je bolesna djevojčica Katarina Paulec. Glas o čudu brzo se širio cijelom Zagrebačkom biskupijom, ali i ostalim hrvatskim, slavonskim, dalmatinskim biskupijama pa i štajerskim i ugarskim. Otada crnoj Majki Božjoj Bistričkoj hodočaste mnogi. Danas se godišnje dođe Majci Božjoj Bistričkoj pokloniti i zavjetovati preko 800 tisuća vjernika.

O zagovorima crnoj Bogorodici kroz stoljeća, govore mnogobrojne zahvale po zidovima cintora i slike crtane prema knjizi o bistričkim čudesima i uslišanjima. U čudesa koja joj se pripisuju spada i događaj koji se zbio u vrijeme obnove crkve. Tada je izbio požar koji je opustošio čitavu unutrašnjost tek sagrađene crkve, dok je oltar s kipom ostao netaknut.

Na zapadnoj strani, na bregu iznad crkve na otvorenom - kalvarija, mjesto hodočašća u hodočašću. Bistrička kalvarija imala je svoju kalvariju. Do 40-ih godina prošlog stoljeća na vrhu brijega stajala su samo tri drvena križa. Nadbiskup Stepinac koji se u predraće često uspinjao na vrh kalvarije, naručio je za ratnih godina iz Carrare spomenike za svih 14 postaja. U Mariju

Marija Bistrica, cinton

Bistricu stigla su samo četiri od njih, dok su ostali stradali pri savezničkom bombardiranju željezničke kompozicije koja ih je prevozila u Hrvatsku. Kada je u 70-ima razum prevladao nad zadrtnom doktrinom socijalističkog društva na putu za komunizam, 6 hrvatskih kipara izradili su 9 preostalih postaja i potpuno završili kalvariju 1990. godine. Danas kalvarija zadivljuje monumentalnošću i kod svakog tko se njome uspinje ostavlja dojmljiv utisak.

Ne mogu proći Marijom Bistricom, a ne obići i štandove s licitarima kojih ima na svakom koraku te one rijetke s grnčarijom i lazanjskim igračkama. Lazanjske se zovu po selu Lazu gdje ih od davnina mještani izrađuju. Uvijek me iznova oduševе prava mala umjetnička djela od medenog tijesta ili pak od gline i drveta, koje izrađuju majstori starih tradicionalnih zanata Zagorja i Prigorja.

Iako je u početku bio kolač, danas je licitar zapravo ukras, prigodan darak u obliku srca, bebe, konjića, ptičice, vjenčića, gljive, potkove. Izrada licitara nastaje u XVI. i XVII. stoljeću u samostanima središnje Europe, da bi ubrzo prerasla u medicarski obrt. U hrvatske krajeve, posebno njezine središnje i nizinske, donijeli su ga krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća obrtnici koji su u potrazi, danas bi to nazvali novim tržištem, naseljavali te naše krajeve. Odnedavno je UNESCO izradu licitara u sjeverozapadnoj Hrvatskoj uvrstio na listu svjetske nematerijalne baštine.

Osim licitara, tradicionalno obojanih jarkom crvenom bojom, medicari izrađuju i fine medenjake, gvirc, svijeće i voštane zavjetne darove. Zastanem pred najljepšim, starim i živopisnim štandom prepunim kolorita, smještenom u prizemlju minijature kuće na nizbrdici kojom se od središnjeg trga stiže podno svetišta. Kupim nekoliko licitarskih srca kojima će moji unuci ukrasiti božićnu jelku, paketić medenjaka da se zasladim, svijeću da ju zapalim pod onim pozlaćenim kipom Majke Božje između crkve na otvorenom i kalvarije i ispijem čašu gvirca. Gvirc ili medovina vjerojatno je jedno od najstarijih alkoholnih pića. Ispunjen toplinom licitarskih srca, a i toplinom gvirca koji sadrži i do 14 % alkohola, nastavim kratkom nizbrdicom k mjestu gdje ću zapaliti svijeću. Visoko na pijedestalu kip Majke Božje, Kraljice Hrvata. 1935. godine s odobrenjem Vatikana čudotvorni je kip okrunjen krunom po uzoru na staru hrvatsku krunu i Marija je tako postala Kraljica Hrvata. Imam dojam da su ju dignuvši tako visoko, postavili malčice previsoko od njezinog

MEDIČAR SVJECAR

"MAHMET"

BISTRA **MEDIČAR / SVJECAR "MAHMET"** BISTRA

Marija Bistrice, licitar

puka. Radni je dan i uokolo tek nešto vjernika. Pale svijeće ili se uspinju kalvarijom.

Natrag na trg pred svetište vraćam se usponom s druge strane. Posvuda uokolo štandovi na kojima posjetiteljima nude nemaštovite uspomene izrađene od plastike i dopremljene među zagorske brege iz daleke Kine. S druge strane trga nasuprot ulazu u svetište, uvijek na istom mjestu, štand s grnčarijom i do njega onaj s proizvodima od drveta.

Umijeće izrade posuđa od pečene gline seže daleko u evoluciju ljudskog roda. Tisućljećima ništa se nije promijenilo ni u načinu izrade pehara za vino, vrčeva, zdjela, posuda za pečenje i kuhanje, a ni u njihovoj uporabi. Vješte ruke majstora lončara uvijek na isti način na lončarskom kolu oblikuju glinu. Tek joj s vremena na vrijeme formu mijenjaju. A onda, sredinom prošlog stoljeća, glineno je posuđe gotovo u potpunosti izgurano iz kuhinja naših baka. A tradicionalna jela, koja se sve više vraćaju na naše jelovnike, spremljena u suvremenom posuđu imaju drugačiji, onaj nikada dostignuti okus djetinjstva. Zanatska izrada lončarije polako izumire, ali ga na svu sreću zamjenjuje umjetnost izrade keramike.

Lazanjske igračke su priča za sebe. Pedesetak je to vrsta drvenih igračaka poput svirala, klepetaljki, tamburica, životinja (najčešće konjića), kamiona, vlakića, tački, namještaja; obojanih najčešće crvenom, plavom, bijelom i crnom bojom. Izrađuju ih muškarci ručno, a žene oslikavaju cvjetnim i geometrijskim uzorcima, pa ne postoje dvije potpuno iste. Način njihovog oblikovanja prenosio se u obiteljima po selima oko Marije Bistrice i Gornje Stubice iz generacije u generaciju i tako je sačuvan već više od dvjesto godina. Kako ih stvaraju samouki majstori, lazanjske igračke imaju obilježja naivne umjetnosti, ali i određenu didaktičku vrijednost. Stoga su i one na UNESCO-ovom popisu nematerijalne baštine.

2

3

4

8

9

10

Zagorje, pred lončarovom hižom

JOŠ K DVORCIMA I CRKVAMA

Hraščina-Trgovišče, kapela

*Svaki dan sve više i više iščezavaju
stari plemićki dvorovi,
naše stare kurije....*

K. Š. Gjalski

IV.

Dvorac je na latinskom *la curia*. U hrvatskom jeziku dvorac razlikujemo od kurije. Tako je dvorac, burg srednjovjekovno zdanje opasano zidinama i kulama, kakvo znamo iz priča o Trnoružici ili o vitezovima okruglog stola. Burgovi su građeni na isturenim položajima, obično na kakvoj gorskoj uzvisini, iako ih ima i u nizini, a služili su obrani. No, dvorci su i raskošne ladanjske ili gradske građevine oblikovane u maniri baroka ili klasicizma, u kojima je živjelo visoko plemstvo. Kurije su pak kuće, gotovo uvijek katnice kvadratnog tlocrta, najčešće s krovom na četiri vode, u kojima je živjelo uglavnom niže plemstvo, župnici, prebendari, biskupi.

Za Zagorje se često kaže kako je to zemlja 100 dvoraca. Pritom se misli na one za koje se samo zna da su bili tu negdje, njihove ruševine koje još odolijevaju zubu vremena, na one do danas dobro očuvane, te na ladanjske dvorce i kurije, više ili manje očuvane.

U već spominjanoj knjizi „Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja“, 54 je opisa samo ladanjskih dvoraca! Pribrojimo li tom broju petnaestak burgova i njihovih ruševina i sve kurije kojih je najviše i kojima se najvjerojatnije ni ne zna točan broj, uzrečica „*zemlja 100 dvoraca*“ postaje samo metafora. Bez grižnje savjesti pod isti ću superlativ smjestiti i Prigorje, pa tako u zagorsko-

Novi Marof, dvorac

prigorskom kraju brojimo mnogo više od stotinu burgova, ladanjskih dvoraca i kurija.

Gradnja ladanjskih dvoraca i kurija počela je u Zagorju i Prigorju početkom XVII. stoljeća i trajala je do konca XIX. Prije tog svojevrsnog građevinskog buma u dvorce su pregrađivane stare utvrđene kuće, a zatim i *terdi*, srednjovjekovni burgovi građeni od XII. do XVI. stoljeća za obranu prvo od Tatara, a onda i od Turaka.

Više burgova, prvenstveno njihovih ostataka iako ih ima potpuno očuvanih, nalazi se u Zagorju. Na Ivanščici ih je sedam: Pusta Bela, Bela I., Grebengrad, Milengrad, Belec, Oštrc, Pusti Lobor. No tu su još i Konjščina, Karivaroš, Gornja Stubica, Cesargrad, Krapina, Kostelgrad, Veliki i Mali Tabor, Trakošćan. Dok su u Prigorju: Paka, Čanjevo, Veliki i Mali Kalnik, Bisag, Zelingrad, Psarjevo, Sveta Helena, Medvedgrad, Susedgrad, Kerestinec, Samobor i Okić. Još se njih desetak spominje u pučkim pričama na sve tri lokacije, a kojima nisu pronađeni ostaci.

Doba baroka, XVII. i XVIII. stoljeće je vrijeme u kojem je u zagorsko-prigorskom kraju sagrađen najveći broj ladanjskih dvoraca i kurija. „*Ti su objekti dali osobito i osebujno obilježje Hrvatskom Zagorju jer nigdje u Hrvatskoj (osim oko Dubrovnika) ni u Jugoslaviji nisu tako brojni i tako gusto smješteni kao ovdje,*“ zapisao je Obad Šćitaroci.

Matoša Zagorje podsjeća na Provansu. Svojim krajolikom i spomeničkom arhitekturom podsjeća i na Toskanu. Uostalom, u Zagorje je iz Europe stigao oblik renesansnog dvorca, četverokrilna građevina s centralnim dvorištem oko kojega su razmještene prostorije povezane trijemom s arkadama, nastalog pod utjecajem toskanskih palača iz XV. stoljeća.

Postepeno propadanje dvoraca počinje izumiranjem pojedinih plemićkih loza i propašću feudalizma krajem XIX. stoljeća. No, pravi su pomor doživjeli nakon NOB-e. Zbog ideološkog razračunavanja sa starim društvenim sistemom, ta su kulturna dobra uništavana što fizički, što puštanjem da propadnu sami od sebe.

Neke od burgova, dvoraca i kurija obišao sam za dosadašnjeg landranja. Poneki još čekaju da ih obiđem, i k njima ću danas ciljano, a nekima

Ostaci terdoga Zelingrada

ću se u putopisanju samo sjetiti imena, jer me moji prigorski i zagorski puti ne vode do njih.

Osim burgova, ladanjskih dvoraca, kurija i njihovih perivoja zagorsko-prigorski je kraj prepun vrijednih djela sakralne umjetnosti crkava, kapelica i njihovog inventara, te predivnih raspela krajputaša, građenih od razdoblja romanike, gotike, baroka, do vremena klasicizma. Rasuti su po bregima kao biseri. Stvarali su ih putujući majstori: graditelji, kamenoklesari, rezbari, slikari, što su navraćali među ove naše brege kako bi tu ostavili trag za vječnost, spomen ljudskom stvaralaštvu i umijeću. Najviše ih je s obje strane Ivanščice. Najljepše su iz doba baroka: crkva Majke Božje Snježne u Belcu, Sveta tri kralja u Kominu, crkva na Trškom vrhu te samostani u Krapini, Lepoglavi i Varaždinu. Iz doba gotike: u Martinščini, Loboru, Remetincu, Lepoglavi, Klenovniku. U manjoj mjeri naići ćemo i one s tragovima romanike: kapelica u Novom Mestu, crkva u Lovrečanu.

Iako ću do kraja landranja obići gotovo sve burgove, dvorce, kurije i srednjovjekovne crkve, u nastavku putopisanja bavit ću se tek manjim brojem njih. I to više onima po Prigorju, jer držim da su nepravedno zanemareni u odnosu na one u Zagorju. Od zagorskih više ću pažnje posvetiti onima manje spominjanima i onima koji su ostavili na mene poseban dojam.

U samoj Zelini nema ni jednog dvorca; ni srednjovjekovnog, ni kakvog prpošnog baroknog ili klasicistički strogog, a nema ni kurija, osim farofa. No, zato ih ima desetak i više na području Grada i njegovoj bližoj okolini koja obiluje i vrijednim sakralnim spomenicima.

Danas ću do kapele sv. Jurja u Gornjem Psarjevu, kurije u Biškupcu i terdog Zelingrada, od kojeg ću produžiti i do Kladeščice, nekad sela na vrhu Zelinske gore, da se nagledam Zagorja s druge strane.

NA TERDOM ZELINGRADU

„Spustiv se niz zagrebačku ulicu, podješ cestom ili popriječnim putićem, i eto te u lijepom i čistom selu Biškupcu, što se u kotlini ko jato golubića bijelih smjestilo.- I kad si prošao mirno seoce, eto te začas na križanju. Lijevo put vodi

Gornje Psarjevo, kurija

u šumu i prigorska sela, dočim desnim zakrećeš u kotlinu prema gradini staroj i izvoru 'Žlebici'.“ Zapisao je to školske godine 1909./1910. Stjepko Debeljak, ravnajući učitelj pučke škole u Svetom Ivanu Zelini.

Čitavo stoljeće poslije i ja ću kroz Biškupec k Zelingradu i Kladeščici. No, neću iz Zagrebačke ulice desno odmah u Biškupec, niti ću poprijeko jednom od dvije ulice. Produžit ću koji kilometar državnom cestom ravno, do skretanja za Psarjevo. Ono Donje razvuklo se uz cestu prvo dolinom Zeline, a onda i onom što se kao kakav odvojak odvojila od nje i krenula prema Psarjevačkoj gori. Vozim kakvih pet-šest kilometara, stalno se neprimjetno uspinjući. Kuće uz cestu zaredale jedna do druge i spojile oba sela. Uobičajene; novije, poneka starija, no ima i kurija. Starih napuštenih. Vidi se da sam u kraju nekadašnjih plemenitaša. Dolini je došao kraj pa uspon postane strmiji. Po bregima uokolo visoko se popele gorice. Prođem ispod kapelice sv. Juraja na vrhu jednog. Oko njega, slijeva i zdesna prolaze ceste što se pred njim razdvojile i krenule uzbrdo. Odvojile ga od ostalih bregov pa ga ostavile da strši osamljen usred sela s kapelicom na vrhu. Ne zna se točno kada je kapelica sagrađena, ali neki elementi gradnje upućuju na prijelazno razdoblje romanike i gotike. Bogata unutrašnjost je barokna kao i u većini prigorsko-zagorskih crkava i kapelica. Već sam duboko zašao u goru i uspon je sve veći. Taman pomislim da sam na kraju sela, a ono slijedi novi i strmiji uspon. Pomalo nestrpljivo čekam da cesta završi. Na kraju sam.

Izađem iz auta. Široki vidik na vinograde Psarjevačke gore, vrh Bunjak i Zelinsku goru koju dolina potoka Psarića odvaja od Psarjevačke gore. Tu negdje među tim bregima stajala je utvrda Psarjevo. „*Od razvalinah Zelina grada do sasvim razrušenog Psarjeva imade po sata puta: nu izgled je od vinom bogate kuće Haladinove do i preko Save do Velebića veličanstven. Amo putnici švajcarski! Toliko ta pobudit pozornost na ove historičke i prekrasne krajeve naše domovine*“¹²

Natrag istim putem. Prije nego stignem do državne ceste, skrenem desno i preko Psarjevačke Selnice evo me na početku Biškupca.

Dugačko naselje smjestilo se na početku još duže gorske udoline, stisnute s jedne strane *bregom* što nosi centar Zeline, a s druge Zelinskom

12 Glavina, Valencije (1737.-1789.) *Leksikon hrvatske povijesti*

Biškupec Zelinski, zapušteno bogatstvo prošlosti

gorom. Nekadašnje selo danas je širi centar grada ni pet minuta laganog hoda udaljen od zelinskog Placa. Hodajući zamalo bezličnom glavnom ulicom što se prikladno zove Zelingradska i gotovo vodi s jednog na drugi kraj Biškupca, u kućama i dvorištima na lijevoj strani kao da još živi duh seoskih gospodarstava, a u onima s desne strane duh kakvog gradskog predgrađa. Užurbanom će putniku namjerniku lako promaći gotovo romantična slika njegovog starijeg dijela koji se protegnuo lijevo od glavne ulice, duž obje obale rječice Zeline. Ostavim auto na parkiralištu ispred zgrade nekadašnjeg Komunalnog centra. Danas ću opet landrati pješice pa sam poveo i Nera. Tu gdje se riječna udolina raskošno počinje širiti u prostranu dolinu, prve su kuće u Biškupcu, zapravo Biškupcu Zelinskom kako stoji ispisano na ploči ispred raskršća.

Zbog one romantične slike starog Biškupca, umjesto da odmah krenem desno prema gori, krenuo sam lijevo preko mosta na drugu obalu Zeline pa uzvodno uličicama. Nero klipše za mnom, stalno zastajkuje, njuši i diže nogu. Bit će to dugo hodanje.

Ne znam ni za jedno naselje uz vodu u unutrašnjosti Hrvatske, u kojem je na tako malom prostoru natiskano tako mnogo kuća i okućnica. Na početku, među starim, pomalo oronulim kućama s kraja pretprošlog ili možda s početka prošlog stoljeća, ugurane one novijeg datuma. A onda one starije prevladaju. Zbijene oko rječice što im, podzidana i zarobljena uskim kamenim koritom zalazi u dvorišta, kao da su građene bez nekog reda. Poneka napuštena, zavravljena, zaboravljena. Poneka naherena. Uz njih, gdjegdje kakva urušena suša, pusta štala. No ima i onih obnovljenih, svježih pročelja i novih krovova. Tu su domovi starih biškupečkih familija. Zelina, što žubori negdje među kućama, čija mi ograđena dvorišta ne daju da joj priđem, tu još brza, smirit će se kada zađe u onu svoju prostranu dolinu. Nekada je neumorno okretala kola dvadesetak i više vodenica nanizanih uzvodno i nizvodno. Većina njih spustila je ustave i zaustavila svoja kola početkom 60-ih godina prošlog stoljeća i odonda su ostavljene propadanju. Danas im se tek ostaci naziru.

Miris sela miješa se s mirisom hladne gorske vode i mirisom kasnog ljeta. Jesenje i zimske sorte jabuka i krušaka opteretile grane dobrim urodom. Vezani se seoski psi redom uzbudiše, stvore kakofoniju laveža, što se prenosi iz dvorišta u dvorište kako Nero i ja napredujemo zamršenim spletom uličica i prolaza, što ponegdje završe u nekom dvorištu ili voćnjaku. Uličice nose imena

familija koje u njima žive: Škrljakova, Romanićeva, Mundakova, Lanovićeva, Zajčeva i svaka započinje iz Zelingradske i svaka od njih premošćuje Zelinu. Izađem iz Škrljakove i zavinem lijevo u Zelingradsku pa njome do Lanovićeve. Pred kraj kratke ulice ostaci mosta koji više ništa ne premošćuje. Zelina žubori nekoliko metara dalje. U visokoj daščari uz nju pilana čiji su *gater* još 50-ih godina prošlog stoljeća pogonili njezini brzaci. Do pilane otpaci i daske. Na kraju dvorišta, podalje od ulice, uz vodu, kuća vlasnika pilane. Nakon što je preskočila rječicu, ulica se počinje uspinjati do vinograda na bregu koji je sa zapada stisnuo mjesto.

Lijevo se puteljkom može do stare i ruševne kurije. Dugačka prizemnica s kamenom *pilnicom* potpuno je obrasla šipražjem kroz koje proviruje nakrivljeni dimnjak, krov i drveni lukovi što nose *gajnk*. Zapuštenu prostranu livadu s pogledom na biškupečke krovove i Malu stranu polako osvajaju šumarci otjeravši njive s kukuruzom, *trsje* i *trnace* dalje prema vrhu brega. Skučeni mi obzor zatvara isto takav dugačak breg s druge strane. Uzdigao se iznad starih i novih krovova Biškupca. Nekada davno, do doba kmetstva, kurija je bila vlasništvo zagrebačke nadbiskupije, pa otuda i Biškupcu ime.

Nakon dvadesetak minuta hoda na drugom sam kraju Biškupca. Zadnja kuća na desnoj obali napušteno je i oronulo zdanje nekadašnjeg mlina. Danas se do njega može vozilom samo ako se pregazi Zelina. Malo ranije, nizvodno, zadnji sam se put vratio na lijevu obalu preko jednog od zadnjih mostića u starom selu i sada brojim posljednje metre Zelingradske ulice prije još jednog širokog mosta (nalik onom kakav je i na ulazu u mjesto), što će moju cestu odvesti nalijevo, uzbrdo kroz šumu. U dvije se serpentine uspentrala do malih vinograda, klijeti i vikendica, razasutih po vrhu brijega i njegovom drugom, osunčanom stranom, pa se kao kakva dugačka zmija vijugavo spusti kroz Psarjevo Gornje u ono Donje.

Uz taj široki betonski most jedan je šumski put preskočio Veliku Reku starim kamenim mostićem i krene lijevom obalom Male Reke, potoka što se probio drugom uskom potočnom kotlinom kako bi se ulio u Veliku Reku tik pred mostićem, odakle sada potok teče pod imenom Zelina. Šumski put prođe pored postrojenja zelinskog vodovoda i krene uzvodno kroz sjenoviti klanac koji dijeli Zelinsku od Psarjevačke gore. Nekadašnji ribnjak gotovo isušio.

U ono malo vode koja se zadržala na dnu ogledaju se šumoviti brezi kao u kakvom zrcalu.

Vratim se natrag do ušća i krenem uzvodno uz Veliku Reku širokim šumskim putom ravno u goru. Do ruševina Zelingrada i nekadašnjeg sela poviše njega moguće je doći iz nekoliko pravaca: markiranim planinarskim putima, ili kakvom skrivenom stazom kuda hode domaći berući gljive i kestene, ili pak *šlajsaju* bukovo i grabovo *drevo*. A ono će za hladnih zimskih večeri razigrano plamsati u *šparetima*, kaminima ili u krušnim pećima u kojima se za prigoda još peče *smesni* kruh i loparke. Meni je osobno najdraži ovaj put kroz klanac.

Udolina se već posve suzila i sada s Velikom Rekom vijuga među strminama Zelinske gore. Nestalo je pitomosti i kraj poprima sve više gorski ugođaj. Iako je tek prošla sredina dana, sunce je ostalo nad Biškupcem, a ovdje će njegove zrake tek tu i tamo prodrijeti i obojiti dodatnom nijansom pomalo požutjelo lišće gustiša što s obje strane prate put, gotovo spojivši se nad njim. Hladan zrak navalio iz gore donoseći miris vlage, mokre zemlje, trulog lišća i granja; no ne neugodan, već nekako plemenit, jer miriše na paprat i vrganje.

Nekad divlju gorsku vodu kroti niz brana podignutih za potrebe gradskog vodovoda. Pred branom voda se skupila u jezerce, pa se bućeci, jer vodostaj je visok, prelijeva preko nje. Pohita preko kamenitog dna u nizu slapića i brzaka, a pred sljedećom se branom ponovo smiri. Mirisi gore i žubor potoka, igra vode i sjene što ju bacaju obrasle strmine nad vodom i poneki trag sunca što se probio u klanac, bude sjećanja na jednu drugu gorsku vodu. Sjednem na kamen poviše jednog slapa. Nizvodno naselje živi svojim dnevnim ritmom, a ovdje neka umirujuća, gluha tišina spustila se s okolnih brežova u klanac. Malo prije prošao sam pored sigurno najljepšeg zdanja u Biškupcu. Staru obiteljsku vapnaru na desnoj obali do koje vodi šarmantni drveni mostić, vlasnik Lerš obnovio je i priveo drugoj svrsi. Danas mu je u njoj poslovni i stambeni prostor.

Već spominjani učitelj Debeljak piše: „*I eto te za sat lagana hoda kod „Žlebice“- izvora iz pećine, koji imade ime po dugom žlijebu, kojim voda teče u potok. Tu staneš, da se odmoriš-ohladiš, pa onda napiješ dobre i hladne gorske vode-hladne, da te sve srce zebe.*“

I ja zastanem, ali se više na tom mjestu vode ne mogu napiti! Nema više tog izvora jer se, nema tome davno, srušila bukva što je rasla iznad izvora, očito poremetila osjetljivi vodeni tok i romantičnog izvorčića, na žalost svih, više nema. Napiti se može nekoliko metara uzvodno uz potok gdje voda jakim mlazom izlazi iz široke, nimalo romantične cijevi. Ime Žlebica ostat će trajno nostalgичno sjećanje svih koji su ju pohodili!

Nero se izgubio negdje u paprati što okružuje vodu. Mimoidem se s čovjekom što utovaruje u auto kanistre s vodom. Kao i mnogi drugi, nosi ju doma za piće.

Negdje sam putem do Žlebice prošao markaciju, ako još postoji, za Vilinsku jamu. Plitka okomita spilja, visoko povrh puta, u kojoj su prema predaji živjele vile što su se kupale u Velikoj Reci. Pred puno godina, tek što smo se doselili u Sveti Ivan, moj me je susjed Damir odveo do nje. Pokušavam sada odrediti mjesto gdje bih trebao skrenuti s puta i uspeti se strminom do nje. No, gustiš uz put i šuma što se uspinje od njega, sva mi je ista pa odustajem od traženja. Za utjehu se sjetim kako je sam ulaz u spilju nezamjetljiv, pa ga je i Damir tada dugo tražio.

Do Žlebice sam hodao po ravnom. A onda se put stade uspinjati. Prvo blago, a onda sve strmije i strmije. Začas me evo pod Zelinskom glavom, stijeni ispod koje izvire Velika Reka, a iznad stijene uzdiže se stari terdi Zelingrad. Put ga zaobilazi, dok Velika Reka huči duboko poda mnom izvirući iz spilje. Kraških pojava: špilja i ponora, imade svuda po Medvednici, no najviše ih je na njezinom zapadnom dijelu. Ova naša zadnja je od njih četrdeset i jedne. Zazidana, danas je glavna kaptaža zelinskog vodovoda. Prema predaji Biškupčani su u nju pustili patku, a ona je isplivala na drugu stranu gore, u Mariji Bistrici. Učitelj Debeljak pucao je pak u nju iz puške, ne bi li kako utvrdio koliko je duboka. A susjed Damir, tada još dječak (bio je živ kao da je vragu s torbe *opao*) pokušao je zaroniti u nju, ali mu glava, srećom, nije prošla. Danas se zna da je spilja duboka 50 metara.

Put zaokrene prvo desno, onda lijevo i dovede me do ulaza u Zelingrad. Zelingrad se prvi put spominje 1295. godine kada je bio u vlasništvu Petra Ludbreškog. U XV. stoljeću vlasnik mu je Ladislav Bičkele, a od njega ga 1535.

Pod bedemima Zelingrada

Kladeščica, Ivekov kip u Štefov dvorišču

godine kupuje obitelj Kerečenji. Po svemu sudeći grad je stradao u požaru i od 1642. godine se spominje samo kao ruševina.

Moćni mu zidovi na rubu brega proviruju između drveća. Preko nekadašnjeg obrambenog jarka drveni mostić vodi unutar zidina. Iza zidina na zaravnatom dijelu brega stoje ostaci palasa, stambenog dijela gradine. Do ulaza u njega drvene stepenice. Zabravljena vrata ne daju mi ući u njegovo dvorište. Ovdje, visoko nad sjenovitim klancem, ponovno dočekam sunce. Razlilo je svoje zrake po starim zidinama udahnuvši im drugu mladost.

Marom zelinskih entuzijasta i zaposlenika Muzeja Sveti Ivan Zelina, uz pomoć Grada, Županije i nadležnih državnih institucija, na Zelingradu se od 2001. godine sustavno provode arheološka istraživanja i konzervatorski radovi. Danas su zahvaljujući njima ostaci Zelingrada, može se reći, otrgnuti od zaborava, što je rijedak i hvalevrijedan primjer među starim srednjovjekovnim utvrdama Prigorja, Zagorja pa i Hrvatske.

Nakon manje od sata laganog uspona putem što dijelom vodi nad dubokim i strmim padinama, izbijem iz šume na prostranu osunčanu livadu sa svih strana okruženu šumom. Još jedan kratki uspon i evo me na Kladeščici.

Ime Kladeščica nosi i 460 metara visoko brdo i napušteno selo na njemu. U knjižici Po Zelinskoj gori iz 1997. godine piše: „*Današnji posjetilac u Kladeščici će naići samo na ostatke nekadašnjih siromašnih seoskih kuća i gospodarskih zgrada, polusrušenih i zaboravljenih i tek poneku održavanu u koju navraćaju njeni vlasnici kad obrađuju rijetke oranice.*“

Umro je i Štef Bukvić, posljednji stanovnik nekadašnjeg sela, postepeno napuštanog sredinom prošlog stoljeća. Otišli su Skočaki, Prugovečki, Bigori, Hanžeki, Petrici, Ozimeci, Gregurići, Lenarti. Jedni u Sveti Ivan i Biškupec, drugi u Zagorje, a neki trbuhom za kruhom i dalje. Napustili su mukotrpan gorštački život. No, ostale su livade, prostrane planinske, okružene šumom što se od vrha Kladeščice spušta na prigorsku i zagorsku stranu. I pogled na Zagorje poda mnom, Ivanščicu preko puta i slijeva Zasavske gore i Alpe kada je vrijeme jasno.

Da, tako je bilo prije sedamnaest godina. Danas su kuće u Kladeščici obnovljene i sagrađene nove. Nekadašnje selo postalo je vikend-naselje

Zelinčana, izletišta za vrijeme Kestenijade i odredište planinara. Na Kladeščicu je dovedena i struja, pa Štef Skočak, jedini koji se vratio u rodnu Kladeščicu i živi u svojoj obnovljenoj kući, ima vodu dovedenu hidroforom iz izvora u jarku, odakle su ju nekadašnji stanovnici morali na *plećima* nositi na vrh brega.

Natrag ćemo Nero i ja planinarskom stazom preko Prezida. Prema legendi Prezid je dobio ime po zidu kojim je vrag pregradio put kako bi spriječio ljude da tuda prolaze. Desno od puta, skrivena gustišem i starim bukvama, čudna je kružna rupa. Nedaleko nje kružni humak manjeg polumjera. Vidljivi su tragovi zida od lomljenog kamena. Očito su to djela ljudskih ruku. Pokazao mi ih je Krešo, lovnik lovačkog društva „Sršnjak“ kada sam s lovcima jedne subote obilazio hranilišta divljači u Zelinskoj gori.

Planinarska staza izvest će Nera i mene za sat i pol brzog hoda iz šume pod Pažićeve vinograde smještene na najljepšem položaju iznad Zeline.

K MAJCI BOŽJOJ GORSKOJ

Ponovo sam za potrebe putopisanja potegnuo do Lobora. Ustvari, ovog ću puta u pohode onim dvjema crkvama poviše njega. Kapelici svetog Antuna i njegovom kipu pred ulazom u kapelicu, zaklonjenih stoljetnim jelama i prošćenjarskoj crkvi Majke Božje Gorske visoko na stijeni. Odatle se pogled pruža jednom stranom na Zazidje i Veliki Rieku pod njim, drugom preko bregov i dolov južnog Hrvatskog zagorja na Zagrebačku goru u daljini, a s ostale dvije na Ivanščicu.

Sada ću do Lobora kraćim putem preko oba Orešja, Prepolna, Žitomira, Marije Bistrice, Vinskog vrha, Konjščine i Zlatar Bistrice.

Uskrsno je jutro. Ubrzo će i Sveti Juraj. Mrtve boje zime zarana je smijenila prpošna paleta svježih proljetnih boja. Nježnozeleno obojane šume, trnaci, livade i njive s ozimim usjevom smjenjuje raskošni bijeli i roza cvat trešanja, šljiva, jabuka i krušaka. Po okolnim bregima udižu se stupovi dima i povijaju na laganom vjetru. Prije svitanja posvuda uokolo na istaknutim mjestima paljene su vuzmice – uskršnji krjesovi.

Do Donjega Orešja stigoh od Bocakove prvo gradskim ulicama nizbrdo preko Severovina do Ulice Vladimira Nazora, one što vodi prema Varaždinu. Kod kipa sv. Antuna skrenem lijevo put Vrtača pa kroz Kalinje izađem na cestu što vodi k Donjem Orešju.

Iznad Donjega Orešja dva su susjedna brega: Graci i Pogorišće, odvojeni kamenolomom. U arheološkim istraživanjima tu su pronađeni ostaci pretpovijesnog naselja datiranog u X. i IX. stoljeće prije Krista. Pogorišće je danas gotovo uništeno bezobzirnim širenjem kamenoloma. Šećem pogledom od Graca i Pogorišća do nedalekog Komina, rimskog Pyrria. Odjednom postajem svjestan značenja riječi koje je napisao Vladimir Petar Goss u eseju „Templari i kulturni pejzaž Zelinskog prigorja“. *„Osiguralo se Zelinsko prigorje s tri prirodna bedema i dva opkopa, da bi se kad jednom stignemo do bokova Gore, na njih pod pravim kutom spojio sistem uskih i strmih grebena iznad korita potoka, pritoka Zeline i Lonje, koje su od pamtivijeka slijedili putevi i staze u transmontanu¹³ iza prostranih pleća Medvednice, najisturenijeg bedema tvrđave Srednje Europe.“* Pred tri tisuće godina ovdje su živjeli ljudi. Tko su bili i odakle su došli? Tisuću godina poslije, cestom kojoj se danas naziru tek tragovi, putovale su rimske legije, a kojih tisuću godina kasnije, sad srednjovjekovnom Magna viom hodali su templari, hodočasnici i plemstvo. Gradili su i obnavljali crkve da se ne zatre vjera i da se puk može skloniti od nadiruće opasnosti. Po obroncima Medvednice, Kalnika, Ivanščice nicala su utvrde da čuvaju prvo pristup cismontani¹⁴ i zemljama iza nje od provale Mongola, a onda Panoniji,¹⁵ od provale Osmanlija. Danas tuda putuju suvremeni nomadi i hodočasnici žureći suvremenim četverostaznim putima.

Nakon što prođe Donje Orešje, cesta zađe među brda. Još malo vijuga ulazeći sve dublje u klanac, a onda se stade uspinjati. Savlada prvi uspon s čijeg vrha puca prekrasan pogled prema zagorskoj strani.

Osunčani minijaturni vinogradi i isto takove oranice i sjenokoše rasporedili se s prisojne strane susjednog brega pa se spuštaju niz njegove strme padine prema dugačkoj udolini koja tu, meni pod nogama, završava s Gornjim Orešjem i širi se prema Kominu. Udolinom teče potok Moravčak

13 transmONTANA: s one strane šume

14 cismONTANA: s ove strane šume

15 Panonija: stari naziv za zemlje između Save i Dunava

nad čijim je izvorom možda stajao utvrđeni grad Moravče. U dva se zavoja cesta spusti u Gornje Orešje. Prođe rubom sela i stade se ponovo uspinjati. Desno, u ograđenom prostoru veliko jato purana. Nisu zagorski, jer sam još u Prigorju! Šalu na stranu. Te su prekrasne ptičurine nadasve ukusnog mesa, jer generacijama ne lete, u Europu donesene iz Amerike. Zagorci su ih posvojili već daleke 1523. godine kada su, kaže kroničar, kao dar biskupa Geraldinija stigli u Zagorje iz Italije. Ubrzo će se potom puran udomaćiti u zagorsko-prigorskim dvorištima i postati jedan od njihovih simbola, a *purica z mlincima* nezaobilazno jelo u svečanim zgodama. Kao nespornu deliciju upravo su zagorskog purana često servirali na europskim dvorovima. Danas postoje, nažalost sporadična nastojanja, kao na ovoj farmi, da se zagorskom puranu vrati izgubljena slava.

Lijevo od ceste, na bregu stara kurija. Napuštena. Do nje novovjeka kuća, očito u nekadašnjem perivoju koji ju je okruživao, jer uobičajeno je bilo da se oko kurije prostire perivoj ili barem voćnjak. Mogu razumjeti da je nedostatak novca uzrok propadanju tih vrijednih spomenika naše prošlosti, no nerazumljivo je, da kad ih već prepuštamo propadanju, njihovu ljepotu i sklad dodatno narušavamo.

Još se malo uspinjem bregom što nosi kuriju, a onda stignem na raskrižje. Tu završi i udolina kojom teče Moravčak. Na raskrižju jedna se cesta nastavlja uspinjati strminom ravno, a ona će druga lijevo nešto blažim usponom do crkvice na njegovom vrhu. I ova lijeva i ona ravno odvest će me časkom u južno Hrvatsko zagorje.

Krenem lijevom put Marije Bistrice. Na vrhu kratkog uspona na ulazu u selo Prepolno, kapelica Majke Božje Žalosne, sagrađena 1723. godine. Opremljena je vrijednim baroknim inventarom. Dok nakratko prolazim hrptom brega, Zelinska mi gora slijeva daje na znanje kako sam zašao za goru, obišavši ju kada sam malo prije skrenuo, pa sam tehnički gledano u Zagorju. Administrativno, još sam u Zagrebačkoj županiji. Da bih ju napustio, moram nizbrdo kroz dolinu i Žitomir, posljednje naselje Grada Svetog Ivana Zeline, dakle i zelinskog Prigorja. Prođem kroz razvučeno selo u dugačkoj udolini. Lijevo od ceste ruševna kurija, izdužena zidana katnica stražnjom stranom naslonjena na breg. K njoj vodi puteljak na čijem početku stoji raspelo; stari krajputaš kakvih je prepun prigorsko-zagorski kraj. I krajputaši su dio bogate

spomeničke baštine. Rađeni rukom kakvog neznanog domaćeg majstora kao zavjet ili spomen na kakav događaj. Postavljani su da čovjek, vječiti putnik, na svom putu na trenutak zastane i pomoli se, ali i da budu orijentiri i putokazi na putovanju.

Popnem se na sljedeći breg na kojem počinje selo Globočec. Putem se mimoidem s pločom koja mi kaže da sam napustio svoju županiju, a pred Globočecom me dočeka druga. Provezem se mimo nje i zađem u Krapinsko-zagorsku županiju.

Cesta me iz Globočeca preko bregova dovede ravno u centar Marije Bistrice. Na trgu ispred crkve skrenem desno pa ponovo uzbrdo lagano se penjući prema Vinskom vrhu. Minem pored zadnjih bistričkih kuća i zađem među vinograde. Druga klet zdesna, na početku parka drvenih skulptura je Jurina, mog znanca s početka 90-ih godina prošlog stoljeća. U jesen 2000. godine nenajavljeno sam mu navratio u klet. Prolazio sam istim ovim putem s mojom kćerkom Majom vodeći u razgledavanje Zagorja goste iz Australije, Ivankinu rođakinju i njezinog prijatelja.

Jelena, naših i australskih korijena, druga generacija rođena u dalekoj Milguri, čiji su baka i djed po ocu otišli iz Međimurja trbuhom za kruhom u prvoj polovici prošlog stoljeća i Julian Australac, engleskih korijena, prvi su put bili u Hrvatskoj. Bilo je vrijeme berbe. Banemo Juri na vrata taman kada su berači, redom rodbina i prijatelji, zasjeli ručati. Znadete li kakve se sve jestvine spremaju za berbu? Jura ne želi ni čuti da odemo. Napravi se mjesta za stolom za nas četvero, donesu se tanjuri, *beštek* i *kupice*. Ono dvoje ne može k sebi od čuda. Iako ne znaju beknuti ni riječi hrvatskoga, začas se uklopiše u razgaljeno društvo.

Ispričao sam vam taj događaj kako bih vam na slikovit način otkrio jednu od karakternih osobina čovjeka zagorsko-prigorskog kraja: gostoljubivost i druželjubivost. Još sunce nije zašlo za brege, a moji su Australci zajedno s nama *popevali* „*Tu brat mi je saki*“, Domjanićeve stihove koje je, za svog pastoralnog posjeta 1998. godine Mariji Bistrici, izgovorio i sam papa Ivan Pavao II.

Jure danas nema pri kleti. Razgledam drvene kipove u blizini Jurine kleti, što su ih izradili umjetnici za vrijeme kiparskih kolonija unazad nekoliko godina i krenem dalje uzbrdo među vinograde. Na vrhu brega selo i kapelica

Vinski Vrh, kapela na mjestu kapelice u kojoj je skrivan kip Majke Božje Bistričke

Majke Božje na Vinskom vrhu. Tu je počela priča o crnoj i nasmiješenoj Majki Božjoj Bistričkoj, koju sam vam već ispričao. Tajanstven je to kraj, pomalo divlji, kao da ne pripada Zagorju. S druge strane kapelice vrh brega se spustio na malu zaravan, a onda gotovo okomitom strminom obraslo šikarom, duboko u kotlinu kao u kakav bezdan. Rub strmine je ograđen žicom radi sigurnosti. Otuda se pruža nezaboravan pogled na Ivanščicu, Strahinjčicu i južno Zagorje pod njima.

Cesta će još malo ravnim dijelom brega između kuća, kroz šumarak, pokraj naherenih drvenih kleti, zapuštenih vinograda i napuštenog ruševnog zaseoka, a onda se počne polako spuštati u dolinu. Prođe seoce Šušobreg i u Konjščini izađe na cestu što vodi od istoka na zapad uzduž južnog Hrvatskog zagorja, od Mađareva do Zaboka. Njome ću lijevo prema Zlatar Bistrici.

Prije nego li se cesta spusti i prijeđe potok što lijeno teče prema Krapini kroz ono usko polje nad kojim čuči Zlatar Bistrica, nekoliko je odvojaka zdesna koji od ceste vode uzbrdo u nekad zaseoke Matke, Škece...

Podalje od ceste sakrivena šumom je i kurija obitelji Kallay. Za mojeg življenja u Zlatar Bistrici, odlazio sam u zaseoke i u kuriju na igru. U dvorištu jednog od Matki igrali smo nogomet, a jezercem u perivoju kurije plovili u drvenom koritu. Moji vršnjaci iz zaseoka išli su sa mom u školu u Zlatar Bistrici, a brat i sestra iz kurije školovali su se u Zagrebu, pa su se klasne razlike u društvu koje ih je negiralo i zabranjivalo, suptilno skrivale u našim dječjim životima.

Izlazeći iz Zlatar Bistrice gledam Ivanščicu ne bih li opazio cilj mog današnjeg landranja. Gotovo ravno ispred mene, u podnožju Oštrca, jedva zamjetna bijela mrlja na *zamusanoj* pozadini Ivanščice – crkva Majke Božje Gorske i nekoliko kuća oko nje.

Tko zna čime su sve vodili „prvi graditelji“ odabravši upravo zaravanak na kamenoj stijeni nad Velikom Riekom za svoje bivalište. No, kako bilo, oni i oni poslije njih zaslužni su za sliku koju gledam dok od Zlatara vozim prema Ivanščici. Niski robusni toranj i krov nad jednobrodnom svetištem proviruju nad cintorom što ih okružuje. Pozadina im mrka boja loborske gore. Prošćenjarsko odredište na vrhu brega stoji tu, bar što se pisanih svjedočanstava tiče, već gotovo 7 stoljeća. A starokršćansko groblje iz XI. stoljeća, starokršćanska

Svetište Majke Božje Gorske nad Lobarom, počeci kršćanstva u Zagorju

krstionica, ulomak hrvatskog pletera iz 1076. godine, ostaci franačke crkve i rimske utvrde (na kojima stoji današnje svetište), nalazište iz brončanog doba; materijalni su dokazi višemilenijskog kontinuiteta života u ovom čudesnom zagorskom kraju.

Kroz Lobor, s kojim sam vas već upoznao, samo prođem. Prođem i kroz onaj prolaz među stijenama što odvaja samo mjesto od Zazidja. Ostavim auto pored Vražje stijene i krenem pješice uzbrdo, prostranom livadom do crnogoričnog šumarka na njezinom kraju. Na malom šumskom proplanku kapelica okružena stoljetnim jelama i pred njom na visokom postolju kip sveca kojem je posvećena. Svetog Antuna Padovanskog prikazuju s Isusom u naručju i ljiljanom u ruci.

Od kapelice kratka me i strma šumska staza vodi k svetištu. Zvukovi sela, što se s južne strane penje od loborskog trga do pod sam vrh brega, kao da su utihnuli kada sam izašao na čistinu nasuprot ulaza u cintor. Svetište je skoro obnovljeno i dobro održavano, a krov nad cintorom i crkvom posve je nov. Odaje to jasno crvena boja industrijski proizvedenog crijepa bibera i svježe bijeli zidovi. Sve tu ipak odiše duhom nekog davno minulog vremena. Nesavršene i jednostavne linije zidova, čudni kutovi, nepravilni otvori, volte, lukovi i kamen upotrijebljen u gradnji, daju svetištu rustičnost i sklad srednjovjekovnih zdanja. Ništa u tom nevelikom prostoru, nježnozelenoj livadi na vrhu kamene stijene okruženoj šumom, nije ni preveliko ni premalo. Sve se na njoj savršeno uklapa u krajobraz. Skromnost i jednostavnu ljepotu cintora, same crkve i njezinog tornja ne zasjenjuje ni barokna raskoš u unutrašnjosti svetišta prepunog vjernika. U svečanoj tišini tek glas župnika. Prvo misno slavlje u godini u tom najstarijem proštenjarskom svetištu u Zagorju je na Uskrs. Nakon Uskrsa u svetištu počinju proštenja. Misa je završila. Svjetina se razila. Nigdje više ni žive duše, ostale su tek one mrtve na davno napuštenom groblju na kraju livade.

Ni ovog se puta nisam popeo na vrh Ivanščice iako mi je pod nosom. Zadnji sam puta na njemu bio još u dječackoj dobi, koju godinu poslije mog prvog pohoda na pastrve i rakove u Rieki i Rackom potoku. Vodio me sa sobom Jura Pavlinić kada je išao u goru po drva. Pokazao mi je u daljini preko Drave Schlossberg iznad Graza i jezero Balaton u dalekoj i za nas tih godina nedostižnoj Austriji i Mađarskoj. A u njih se još do pred pola stoljeća odlazilo u

*frent*¹⁶ slobodno i uglavnom pješice, a onda, tri desetljeća poslije, automobilom u šoping.

OD SVETE HELENE DO SVETA TRI KRALJA I DALJE U ZAGORJE

Spustim se od Placa na onu stranu prema Varaždinu i kod kamenog kipa svetog Antuna skrenem desno. Kip je dala podići stara zelinska obitelj Trgovac, vlasnici prvog zelinskog bazena, gdje je zelinski brijeg zašao u udolinu kojom teče potok Topličica. Vijugava cesta što prolazi naseljima Šulinec i Marinovec, nespretna je i nesretan izlaz iz Zeline na autocestu. Još malo prati Topličicu, a onda zađe u prostranu dolinu kojom teče Lonja i prolazi autocesta. Prije samog izlaza na nju, na šumovitom bregu selo Sveta Helena. Moja cesta lupi ravno u breg na kojem čuči selo i pod kojim se niz padinu spustilo groblje. Desno od sela na rubu prostrane livade okrenuta dolini i Lonji, kapela posvećena sv. Heleni. Neobično je visoka u odnosu na tlocrtnu površinu i toranj. Visoki otvori gotovo pod strehom i ostaci opkopa upućuju da je osim za euharistiju služila i za obranu. Na strateškom je položaju kao i mnogi drugi sakralni objekti uokolo, a koji se ubrajaju u najstarije utvrde ovog dijela Prigorja. I oni u gorskom predjelu: Sveti Ivan Krstitelj, Sv. Trojstvo u Bedenici, Sv. Juraj u Psarjevu, i oni u nizinskom: Sv. Nikola u Donjoj Zelini i Sv. Petar u Novom Mestu. U polju pod kapelicom vodila se krvava bitka. Turci su sredinom XV. stoljeća provalili u Slavoniju i krenuli uzvodno dolinom Lonje. U lipnju 1557. godine dočekaše ih pod Svetom Helenom hrvatske čete, hametice poraze daleko nadmoćnijeg neprijatelja, odbacivši ga sve do Save.

Poviše kapelice ruševine dvorca. Sagrađila ga je u prvoj polovici XIX. stoljeća obitelj Mikšić na mjestu stare kurije. Nakon potresa je izgorio pa su ga posljednji vlasnici, obitelj Hellenbach napustili odselivši u Mariju Bistricu.

S druge strane brega, one koja gleda na dolinu rječice Zeline i cestu za Zagreb, selo je Paukovec u kojem još živi legenda. A legenda voli ponekad pretjerivati. Ova kaže da je u dvorcu grofova Erdödy, što je stajao iznad sela, uživao u pijuckanju kraljevine i spokoju prigorskog ladanja i naravno,

16 *frent, fremt: putovanje mladog kalfe u druge zemlje radi stjecanja prakse*

muzicirao na klaviru sam maestro Beethoven u velikom salonu okružen probranim gostima. No, istina je kako je veliki kompozitor tek imao namjeru doći u Paukovec, što crno na bijelo proizlazi iz sačuvane prepiske s groficom Anom Marijom. Bilo je to davne 1817. godine kada je Beethoven već bio shrvan bolešću i siromaštvom. Bilo kako bilo, priča o Beethovenu bio bi lijep marketinški trik kojim bi se mamili turisti. Iz pisanih izvora zna se da je dvorac nastao pregradnjom i nadogradnjom isusovačke kurije u skladno jednokatno klasicističko zdanje s prelijepim perivojem. Kako su se smjenjivali vlasnici, tako su i dvorac i perivoj propadali. Posljednji vlasnik je 1922. godine imanje rasparcelirao i prodao, a dvorac porušio. Ostao je samo vinski podrum koji je danas dio obiteljske kuće.

Novo Mesto je na drugoj strani doline, na dugačkom bregu što se od Save razvukao sve do obronaka Kalnika. Od Novog Mesta uska cesta vodi južno do obližnje Krečavesi. Da nije samoukog umjetnika Ivana Antolkovića i „Jokobanje“, selo bi bilo samo zadnje mjesto na rubu Grada i na cesti koja preko Rakovca i Vrbovca spaja Prigorje i Posavinu. Ovako ju je neiskorišteni izvor termalne vode nadaleko proćuo. A slikoviti naziv izvor je dobio po nekad poznatom i imućnom trgovcu zvanom Jokić. Iz bušotine duboke 750 metara na površinu izbija pod visokim tlakom mlaz vode jedinstvenog sastava i kvalitete i temperaturom do 55°. Tvrde kako je i ljekovita. Bušotina je ostala i napuštena nakon bušenja u potrazi za naftom i plinom prije više od 30 godina. Tijekom cijele godine, pa i zimi, mnogi se prepuštaju tuširanju iz cijevi zabodene u zemlju. Zato je gotovo nemoguće proći pored tih improviziranih toplica, a da se pod mlazom vode i oko njega ne zatekne nekoga.

Za Novo Mesto i kapelicu sv. Petra trebam s glavne ceste skrenuti desno na kraju Sajmišne ulice i početku Šulinca te produžiti ravno dolinom preko Lonje i autoceste.

Kapelica stoji na samom rubu sela, na bregeku. Spominje se već u XIII. stoljeću kao župna crkva, a vjerojatno je bila i dvorska, jer istraživanja otkrivaju kako je imala emporu - galeriju s koje je vlastelin pratio misu, da se ne bi miješao s običnim pukom. S malog parkirališta prvo joj gledam u sjeverni zid i drveni tornjić nad sljemenom jarkocrvenog, tek obnovljenog krova. Bezličan zid bez ijednog prozora, otvora ili kakve istake, siv zbog cementne žbuke, u suprotnosti je s onim što se vidi kada se prijeđe preko malog, neprimjereno

željeznog mostića što premošćuje nekadašnji obrambeni jarak. Iako je okružena skelama, jer se u njoj izvode restauratorski radovi, pročelje otkriva svu ljepotu što izvire iz skromnosti. Prekrasan romanički prozor i portal pod njime isklesani u kamenu već su zablistali starim sjajem. U unutrašnjosti još je u toku restauriranje zidnih slikarija iz XIV. stoljeća. Monotoniju visokog južnog pročelja razbijaju posve uski romanički prozori, koji zbog svoje visine djeluju još užima.

S male livade ispred kapele pruža se isti onakav pogled na Zelinu i dolinu Lonje u kakvom sam uživao kada sam se pred nekoliko mjeseci uspeo na breg na kojem je Berislavec. Tek ih kut gledanja i godišnje doba čini ponešto drugačijim. U porječju Lonje i Zeline zemlja je sv. Martina, nekadašnji posjed templara. Sa sigurnošću se može reći kako su kapelicu na granici templarskih posjeda sagradili templari. Do kapelice groblje u čijem je središnjem dijelu još sačuvano nekoliko željeznih križeva, jedinstvenih nadgrobničkih spomenika postavljenih tokom XIX. stoljeća. Imena pokojnika odavno je vrijeme izbrisalo, baš kao i filigranske detalje izrađene rukom majstora umjetnika, no ostao je oblik križa, kao sjećanje na one koji pod njim nadoše vječni spokoj, ali i kao spomen na jedno nestalo obrtničko umijeće.

Na suprotnom kraju sela, u savršeno lijepoj kotlini okruženoj šumovitim bregima, leži ribnjak. I dok su suprotno prirodi stvari, kapelica i groblje okruženi ovozemaljskom stvarnošću, jurećim automobilima na nedalekoj autocesti, brundanju traktora po njivama i žagoru sela, oko ribnjaka vlada nepomućena idila ranog ljetnog dana. Od sela do ribnjaka preko hrpta brega vodi kolski put okružen poljima kukuruza. Preko njih meni slijeva Lonja i u daljini divan panoramski pogled na Sveti Ivan Zelinu i Zelinsku goru, a zdesna na vrhovima šumoviti bregi kojima završava Prigorje. A onda put skrene desno i strmoglavi se kroz šumu u podnožje tih bregova.

Od Novog Mesta cestica prolazi tipično prigorsko-zagorskim krajolikom. Malo se penje među njivama kukuruza i livadama, pa se spusti niz kakav dol, zavine lijevo, pa desno, prođe kroz selo, pa ponovno kroz polja. Slijeva mi dolinom ususret teče Lonja što ovdje pod Zelinom u velikom luku skreće na jug, uz nju žuri autocesta i za njom ona županijska cesta za Varaždin. Sela: Donje i Gornje Polonje, Keleminovec, Tomaševac, odavno su izgubili

Novo Mjesto, ostavština templara

tradicionalni izgled sela, no još se po dvorištima vide *štaglji*, štale, svinjci, kokošinjci, *suše*, *kuružnjaci*.

Na rubnom sam dijelu Prigorja. Dalje na istoku, po vrhovima brega posljednja su sela što čine područje Grada Svetog Ivana Zeline: Radoišće Zrinščina, Gornji Vinkovec i Salnik. Udaljeni od Placa kakvih petnaestak kilometra, okruženi bukovom i akacijinom šumom.

Još sam jednom u ovom danu prešao s jedne na drugu stranu doline kojom teče Lonja. Prije skretanja s cestice koja me dovela do one što se ravno pružila preko doline Lonje, a koja će me odvesti do Komina, zastanem na izlazu iz Tomaševca, posljednjem od četiri sela s te strane doline. Želim na trenutak uživati u pogledu na crkvu Sveta tri kralja. Pogledavao sam povremeno tu ljepoticu meni slijeva naprijed dok sam vozio duž doline, no zavojita cestica ne dozvoljava pogledu da se usredotoči. Mada sam nebrojeno puta putovao onom cestom u podnožju brda na kojem stoji, svaki me susret s crkvom nad Kominom iznova oduševi. Iako nije ništa neuobičajeno da je crkva sagrađena na istaknutom položaju, prvo što upada u oči je upravo njen položaj u odnosu na okolinu. U dolinu zadire isturen i izdužen breg. Crkva nije sagrađena na njegovom vrhu pa ni na rubu na strani doline, već na početku sjeverne padine s njezine druge strane, pa djeluje kao da je utonula u breg koji ju nosi. Skladnog tornja kojega krasi raskošni krov. Okružena cintorom. Tako crkva predstavlja lijep primjer *prošćenjarske* sakralne arhitekture prigorsko-zagorskog kraja. Crkva je podignuta u drugoj polovici XVII. stoljeća, no svoj današnji oblik dobila je 1726. godine nakon pregradnji i dogradnji i opremanja predivnim baroknim inventarom.

Prije četiri godine obilježena je tristogodišnjica postojanja kapele Sveta tri kralja. Kapela je sredinom druge polovice XVIII. stoljeća dograđena crkvi kao zavjetni dar o čemu svjedoči reljef na njezinom oltaru koji prikazuje seljaka kako kleči, ruku sklopljenih na molitvu, posudu s novcem i upisanom 1710. godinom te inicijalima B:P:F:F:. U narodu pak postoji legenda koja kazuje kako je seljak Bolto Prevarek orao njivu volovima. Odjednom mu plug zastruže po nečem tvrdom i zapne. Prestrašeni se volovi otrgnu od pluga i pobjegnu. Nesretan i prestravljen Bolto klekne i zavjetuje se Bogu da će sagrađiti kapelicu ako se volovima ništa ne dogodi. Volovima se doista ništa

Komin, cintor

ne dogodi, a na mjestu gdje je plug zapeo iskopa Bolto posudu punu rimskih zlatnika. Presretan ispuni zavjet.

Proslava godišnjice održana je u božićno vrijeme 2010. godine pjevanom misom na kajkavskom jeziku. Scena za pamćenje. Zimska večer, snijeg tiho pada, a iz starog zdanja odzvanjaju euharistijske i božićne popevke što ih izvodi pjevački zbor „Lada“ - kulturno umjetničkog društva iz Zagreba i okupljeni puk. Napadali snijeg škripi pod nogama dok žurno prolazim unutrašnjim dvorištem kojem lukovi cintora zavijeni tminom samo povećavaju intrigantnost i trenutka i mjesta. Pomislim, ako ikad itko poželi snimiti spot za božićnu pjesmu „Tiha noć, sveta noć“, onda je kominska crkva pravo mjesto. Unutra, usprkos hladnoći, neka toplina grije mi dušu i tijelo. Raskošni barokni inventar: glavni oltar u duborezu, kićena *propovedalnica* s oslikanim baldahinom, raskošne zidne slike. Ispred crkve zasjedao je 8. listopada 1682. godine Hrvatski sabor. Nedaleko prastari dokazi života na ovim prostorima u rimsko doba: tragovi ceste (koja je povezivala Sisciju, preko Audautonije s Petovijom) i nekropole.

U daljini s jedne strane Ivanščica, s druge Kalnik, a nadohvat ruke bregi. Spustili se sa svojih gora što ovom pitomom krajobrazu svojim tamnim obrisima daju pomalo mističnu sliku. Između njih dolina kojom lijeno teče Lonja, a slijede ju cesta i autocesta. Preko onih lijevih, meni bližih bregov, vijugaju ceste za Zagorje.

Druga, kojom ću ja danas, počinje na raskršću pod crkvom i krene put Zagorja među brege potočnom dolinom. Treća, nekoliko kilometara dalje, udarila tamo kod Brezničkog Huma onako poprijeko preko bregov. Sve tri s druge će strane zaći u novu riječnu dolinu, onu kojom teče Krapina.

OD BEDENICE DO KONJŠČINSKOG WASSERBURGA

Cesta sa zapada obiđe breg s kominskom crkvom i zađe u dolinu držeći se njezinog istočnog ruba. Slijeva mi ususret teče potok Bedenica, a nešto dalje od njega i potok Moravčak. Zavine jednom, a onda još nekoliko puta. Uskoro se u daljini slijeva okruženi selom ukažu zdepast toranj navrh brega i četvrtasto zdanje lijevo od njega te malo niže i jedno dugačko zdanje.

I uz cestu zaredaše kuće. Zavukle se zajedno s njome među brege što sve više stišću onu, u početku još široku dolinu. Ostavljam za trenutak svoju cestu da obiđe breg i krenem uzbrdo do crkve i onog zdanja nalik kakvom skromnijem dvorcu ili raskošnoj kuriji. Crkva zdepastog ratobornog gotičkog tornja je crkva Svih Svetih u Bedenici. Ono prvo zdanje je župni dvor, a ono ispod stara bedenička škola. Sagrađena 1889. godine, popucala u potresu početkom 1977. pa je ostavljena na milost i nemilost propadanju, a bedenički su đaci dobili novu školu.

Beloslavec je zadnje prigorsko selo. Poslije njega nakon izlaska iz klanca, prijeći ću nevidljivu granicu između Prigorja i Zagorja. U nekad plemićkom Beloslavcu podban Gusić potvrđuje 1547. godine pravo na gradnju drvene utvrde, refugiuma¹⁷ s kulama, kako bi se puk imao kamo skloniti od čestih provala Turaka.

U Beloslavcu proizvode prvoklasan dimljeni sir prema recepturi naših baka. Volim njegov pomalo opor okus baš kao što volim *sir z vrhnjem*, još jednu tradicionalnu deliciju prigorsko-zagorskog kraja. Nažalost, postali su rijetkost svjež i kiselo vrhnje koji se izvanredno slažu uz šnit u domaćeg *kuružnjaka* ili *smesnog* kruha ispečenih u krušnoj peći. Ne da su nestali s jelovnika, dapače - broj onih koji uživaju u profinjenom okusu svježeg kravljeg sira sve je brojniji zahvaljujući njegovoj industrijskoj proizvodnji. No, sve je manje onog proizvedenog po seoskim domaćinstvima od mlijeka kojeg daju krave što do prvih mrazova pasu po pašnjaku, a zimi se hrane miomirisnom *krmom*, jer tradicija držanja Lise i Šare po štalama seoskih domaćinstava odavno zamire.

A kada smo već kod svježeg sira, valja se prisjetiti još pokoje delicije prigorsko-zagorskog kraja u kojoj je on glavni sastojak. U Zelini su to čuvene loparke. Tradicionalno jelo našeg kraja koje se jede i kao predjelo i kao *melšpajz*, a izvorno se peče u krušnoj peći. Stavljaju se i vade iz peći ravnom drvenom lopatom dugačke drške. Otuda im i ime. U Zagorju su pak to planetarno poznati i priznati *štrukli*, što ih spravljaju kao pečene ili kuhane, ali i *tenka gibanica* kojoj su *loparki* svojevrsna inačica, a koja se peče u *protvajnu*. Prigorju i Zagorju zajednička je bučnica, kolač u kojem je sa sirom pomiješana

¹⁷ refugium: *sklonište*; u *prenesenom značenju* izlaz iz teške situacije

naribana nedozrela *buča*; ona velika, okrugla, zelena, domaća, koja se, kada dozrije, oboji zlatnožutom bojom i onda njome hrane *pajceke*.

Cesta izađe iz klanca, obiđe još pokoji breg pa prođe kroz Jertovec i već sam u ravnici što se protegnula pod Konjščinom na omanjem bregu. Ivanščica je opet ispred mene, a za leđima mi ostali zadnji obronci Zagrebačke gore i Kalnik u daljini. U Jertovcu je termoelektrana, ogledni primjer tehnološkog razvitka u XX. stoljeću. U početku pogonjena ugljenom kojim je ovaj kraj obilovao, da bi nakon zatvaranja ugljenokopa prešla na loživo ulje, a zatim na plin. Prije nego cesta prijeđe prugu kako bi me provela do drugog kraja Konjščine, skrenem nakratko desno. Cesta prolazi između gotovo napuštenih tvorničkih hala pomalo apokaliptičnog izgleda. Iznad njih na bregu, prostrana zidana kurija okružena zapuštenim raslinjem, već dugo zabravljenih vrata, prozorskih kapaka i ograde. Tipična zagorska slika propadanja: pusta gospoštija i privatizirana industrijska postrojenja čiji strojevi odavno ne proizvode. Dok ih tako gledam tužne i jadne, pade mi na pamet ona Matoševa o našim „*pobarunjenim novčarima kao Rothschild*“. Ista je sudbina zadesila i pogon poznate mesne industrije obrastao u šikaru i drač, skriven iza nasipa kojim od kolodvora u Konjščini ide odvojak pruge za elektranu.

Uz cestu s desne strane od prijelaza preko željezničke pruge do raskršća na kraju mjesta, naselje kuća za kolektivno stanovanje pa mi se čini kao da se vozim kakvim novovjekim gradićem. Sagrađene u doba sveopće industrijalizacije u drugoj polovici prošlog stoljeća, zaklanjaju pogled na staru Konjščinu. A da je mjesto postojalo i daleko prije industrijskog razvoja Zagorja, dade se naslutiti po izlasku iz njega. Cesta kojom sam stigao iz Prigorja ujedno i ulica što obilazi mjesto s njegove zapadne strane, gotovo me dovede pod zidine utvrđenog srednjovjekovnog grada. Za razliku od većine drugih, građenih na istaknutim uzvisinama, ovaj stoji na ravnici usred polja. Stoga su mu za zaštitu služili opkopi s vodom, po kojima su takvi burgovi dobili ime Wasserburg (u Prigorju je to Bisag, a uz sam rub Prigorja Rakovec i Božjakovina). Četverokutnog je tlocrta s tri polukružne kule na svakom uglu, dok je na četvrtom pravokutna. Kroz nju se ulazilo u utvrdu preko prvog kata drvenim mostom. Posljednjih je godina obnovljen, pa sada plijeni poglede svojim skladnim izgledom. Utvrdu je na tom strateškom položaju dala sagrađiti obitelj Konjski na prijelazu XIV. u XV. stoljeće, na mjestu drvene kurije. U polju

Konjščina, Wasserburg

pred njom sukobile su se 1545. godine turske i hrvatske čete, koje je predvodio Zrinski. Pred nadmoćnijim neprijateljem Zrinski se sa svojom četom morao skloniti u utvrdu. U polju pred utvrdom moja se cesta spoji s onom koja putuje Zagorjem od istoka prema zapadu. Tako te dvije ceste opasuju Konjščinu, pa je ona jedno od rijetkih mjesta zagorsko-prigorskog kraja kroz čije središte ne prolazi kakva glavna prometnica. Ubrzo ostavim Konjščinu i onu cestu na koju sam malo prije skrenuo pa krenem desno. Zagrebačka gora, koja mi je bila slijeva, ponovo mi je za leđima, a Ivanščica dosad desno, ispred mene je u daljini. K njezinim ću obroncima iz tužne sadašnjosti u carstvo romanike i baroka.

MILENGRAD I MAJKA BOŽJA SNJEŽNA

Ako se zaustavim, malo napregnem vid i u mislima povučem liniju niz Oštrc, razaznat ću, u danas zamusanoj boji Ivanščice, toranj crkve Majke Božje Gorske. Desno od njega su ruševine Milengrada, a pod njima biser hrvatskog baroka, crkvice Majke Božje Snježne. K njoj i Milengradu uputio sam se u pohode.

Majka Božja Snježna, sigurno je najljepša barokna crkva u Hrvatskoj. Smještena na livadi podalje od središta Belca, pitomog zagorskog sela. Zaštićena cintorom u prvi mah ničim ne otkriva kako se iza njezinih teških vrata skriva pravo umjetničko blago. Tek cintor s ugaonim baroknim tornjićima upućuje da stojim ispred važnog i glasovitog prošteništa. Tlocrt samog svetišta i bočnih kapela je nepravilan, jer je crkva građena na temeljima starogotičke kapelice koju je kao svoju zadužbinu dala sagraditi udovica Jurja Erdödyja u XVII. stoljeću. Umjesto stare ruševne kapelice, hrvatsko je plemstvo gotovo sto godina poslije dalo kao zavjetnu, podignuti „*divot crkvu našeg Zagorja*“, kako ju je nazvao Szabo. Teško je među veličanstvenim detaljima raskošnog i razigranog baroka odabrati nešto i reći kako je to najljepše u njoj. Do glavnog raskošnog oltara, četiri pobočna, sve ljepši jedan od drugoga. Grbovi plemića i biskupa, ukomponirani u njima, upućuju na darovatelje: Bedeković, Somogy, Čikulin, Vojković, Pucek.

Ivanščica, ostaci moćnog Milengrada

Belec, ljepota baroka

Stručnjaci se slažu kako je propovjedaonica njezin najvrjedniji dio, a i meni je to najljepši i najdraži detalj u crkvi. Naš poznati povjesničar umjetnosti Artur Schneider kaže da može stati „*uz bok najljepšoj njemačkoj propovjedaonici u Wilheringu (izvedena gotovo u isto vrijeme), a možda ju i nadmašuje*“. Već za prvog posjeta krasotici, očarale su me rezbarije starozavjetnih motiva na njezinoj ogradi. I ove je crkvene zidove oslikao znameniti Ivan Ranger, čijem ću grobu uskoro u pohode s druge strane Ivanščice.

Nakon izlaska iz crkve ponovo se zađe iz duhovnog u stvaran svijet, ovdje ništa manje raskošan i očaravajući od onog iza cintora. Čovjek se mora složiti kako je pomalo neuobičajeno da se razigranost i bujnost baroka nađe u takvom priprostem kraju, zabiti kakvo je Zagorje bilo u XVIII. stoljeću. A, zapravo i nije nešto neobično. Brege i nedaleka Ivanščica, krajobraz za kojeg je Dragutin Hirc¹⁸ pišući znanstveni rad upotrebljavao epitete „*milovidno, vilinsko, čarno*“, naprosto su pravi okvir za sliku barokne ljepotice. Nije bez razloga Hirc uzviknuo gledajući taj krajobraz: „*Lijepa si mi premila moja domovino Hrvatska!*“

Na Ivanščici, što je kao brižna mati natkrilila krajobraz na sjeveru, još stariji Belec grad. Još jedna karika u onom čudesnom lancu obrane. Prvi se put spominje 1334. godine. Kao i ostali burgovi po Ivanščici, često je mijenjao vlasnike. Čunjasti breg i šuma čuvaju nekadašnje ostatke gradine čiji je tlocrt bio povinutog oblika, jer je graditelj zidine i kule prilagođavao obliku terena.

Zanesen ljepotom i prožet duhovnošću nerado krećem dalje. Možda je to zbog podsvjesnog sjećanja na korijene, i osjećaja pripadnosti toj gori i tim bregima.

DO MARTINŠĆINE I SVETOG MARTINA

Znadete li za onu uzrečicu koja kaže kako se svaki *Zagorec* rodi s malom maturom. Njome se aludira na urođenu promućurnost zagorskog muža. U Martinšćinu, u koju sam se uputio nakon Belca, udala se davnih dana didina sestra Jana. Ne sjećam se više je li *teca* bila pismena, a ako i je, završila

18 Hirc, Dragutin (1853. - 1921.): *prirodoslovac, istraživač hrvatske flore i faune*

Martinščina, jednostavnost gotike

je vjerojatno tek koji razred pučke škole. U ono vrijeme na samom kraju XIX. stoljeća kada je rođena, teško da je siromašna zagorska obitelj mogla školovati više od jednog djeteta. No, kako bilo da bilo, ispričat ću vam priču koja meni više od svega govori o Zagorcima, njihovom zdravom razumu te njihovoj vječnoj i dubokoj privrženosti svom *gruntu*; goricama, *senokoši*, njivi.

Sredinom 70-ih godina prošlog stoljeća, nakon što su se moji roditelji preselili u Pulu, poveo sam maminu *tecu* Janu sa sobom u Pulu. Vozimo se nas dvoje tek kupljenim fićom¹⁹ kroz Gorski kotar. Negdje nakon Vukove Gorice, mjesta desetak kilometara poslije Karlovca, starica počne uzdisati. Zabrinut da joj nije pozlilo, pitam ju je li dobro. A ona svejednako šuti i dalje potihom uzdiše pa pusti i suzu. Nakon nekog vremena uzdahne, puhne u rupčić koji je čitavo vrijeme gužvala u ruci i veli više za sebe: „*Božek moj Božek, kam si to prešla Ljerkica moja?! Pak tu nije ni trsja, ni kuruzel!*“ Smirila se kada sam joj objasnio da još nismo u Istri u kojoj ima i njiva i vinograda. U Rijeci parkiram na rivi kako bih joj pokazao more. Gleda ona more, gleda, pa me pita: „*A kam to more teče?*“ Objasnim joj da more nije kao njezina Velika Rieka i da nikuda ne teče, a ona meni nakon kratke stanke: „*Je, sinek to ti ni tak. Če nikam ne teče, bu se zosmrdelo.*“ Tek kada poslije Barbana nadomak Pule cesta zađe među polja s vinogradima i žitom, starica je odahnula.

Evo me dakle u Martinšćini. Odavno me nije bilo u njoj. *Teca* je davno umrla, ubrzo za njom otišao je i njezin Jura. Ostali su mladi, druga i treća generacija, danas i oni stari. Kako to danas u ovim užurbanim vremenima uglavnom biva s tim gradsko-seoskim rodbinskim vezama, kada oni najstariji poumiru, veze se još kratko drže i njeguju, a onda popucaju. Pokušam po sjećanju pronaći *tecinu* staru *hižu*. Nije stajala odmah uz cestu što prolazi selom s jednog kraja na drugi, već zaklonjena novijima negdje na bregu poviše njih. Nisam ju pronašao, jer su ju, kasnije sam to saznao, kupci srušili.

„*Vre slaba je stara prek stotinu let*“, pjeva se u možda najljepšoj kajkavskoj *popevki* „*Vu plavem trnaci*“. Takva je bila *tecina hiža*, kao iz popevke. Niska zidanica s malim *oblokima*, u koju se ulazilo iz dvorišta ravno u kuhinju. Zidani *šporet*, zemljani pod, četvrtasti stol i klupica na kojoj se moglo *prespati, vu vuglu*. Mali *kredenc* i *štokrl* s lavorom. Iz kuhinje vrata u isto tako mali

19 fićo: automobil širokih narodnih masa, proizveden u suradnji sa FIAT-om 60-ih godina prošlog stoljeća.

sobičak. Ormar i visoki kreveti tako da ti noge ne dospiju do poda kad na njega sjedneš. I to bi bilo sve.

Crkva svetog Martina iz XIII. stoljeća još je okružena pokojim kućerkom. Skromnog izgleda, nesavršenih linija, prava je gotska ljepotica i možda najstarija crkva u Zagorju. Nekad je bila župna crkva obližnjeg Zlatara. Ne mogu ući jer je zaključana. Želio sam ponovo vidjeti njezin tabulat²⁰ nad crkvenim brodom i na oltaru sv. Martina, izrađenog rukom pučkog majstora.

K Zlataru cesta vodi potočnom dolinom. S jedne i druge strane pitomi zagorski bregi ispočetka zarobljeni goricama, *trnacima*, *kuruzom* i pašnjacima, a onda im vrhove okrunje šume. Minem uz napola srušenu kuriju, prijedem potok i evo me kako časkom iz idilične pastorale, mimo impozantne zgrade nekadašnje djevojačke škole dospijem u urbanu užurbanost.

K SVETOM LOVRI

Iz Zlatara u Lovrečan mogu preko Zlatar Bistrice cestom kojom sam prošao kada sam ono zimus bio u Loboru, ili onom paralelnom s njom. Kako sam prvom već jednom prošao, danas ću onom drugom koja se drži bregov što se kao valovi spuštaju od Ivanščice na jug, duž zapadne strane doline i kojom od Lobora teče Velika Rieka. Kao po nekom ustaljenom redoslijedu, koji počinje s istočnim krajem Ivanščice i Kalnikom, preko bregov nad dolinom Velike Rieke sljedeća dolina, ona rječice Krapinice. Iznad nje opet *bregi*, pa nova dolina, ovaj puta rječica Kosteljine i Horvacke s pritocima. Iza njih još bregovitog mora do sljedeće doline, one rijeke Sutle. A tamo je kraj i Zagorja i Hrvatske, jer desnom obalom Sutle ide granica sa susjednom Slovenijom.

Na kraju tog prvog bregovitog mora, povrh ceste je crkva svetog Lovre u Lovrečanu. I ona kao i sve koje sam danas obišao u Prigorju, na strateškom je položaju, s kojeg se može nadzirati dolina, pa je i ona imala i obrambenu zadaću. Podignuta je u XIII., a obnovljena u XVII. stoljeću. Iz tog doba ima vrijedne zidne slike na stropnom tabulatu u 88 dijelova, koje su nedavno restaurirane zajedno s oltarima. Pod njom u polju velika i prostrana kurija

20 tabulat: drvom obložen i najčešće oslikan svod

obitelji Labaš, gotovo dvorac, sačuvana donekle u izvornom obliku, jer je u njoj smještena uprava tvornice za prerađu drveta. Odmah iza crkve zađem ponovo na onu cestu s koje sam na početku današnjeg landranja u Konjščini skrenuo prema Ivanščici. Lijevo je Zlatar Bistrica i najkraći put za Zelinu, a ja ću desno kroz Poznanovec, Donju i Gornju Bedekovčinu i Bračak. Slijedim rijeku Krapinu i zagorsku prugu rubom onih bregova što se kao valovito more penju k Ivanščici i Strahinjčici. Iz Huma Zabočkog ću preko doline kojom teče rijeka Krapinica. Bregi su ovdje manje pitomi i manje gostoljubivi, a dolina uža. Naročito u sjevernom, gorskom dijelu, gdje Krapinica izvire. Podvučem se ispod podvožnjaka što nosi autocestu. Neću ući u Zabok, drugi gradić po veličini u južnom Zagorju s druge strane doline, već odmah iza podvožnjaka skrenem lijevo na Zagorsku magistralu u pravcu Zagrebu. Provezem se njome do posljednjih zabočkih kuća i na raskrižju skrenem desno i ostavim magistralu da dalje putuje prema Zagrebu. Kada je sagrađena 60-ih godina prošlog stoljeća, bila je žila kucavica koja je siromašnom Zagorju donijela industrijalizaciju, ali i odvodila njegove *muže* u bijeli svijet.

ČAROBNI KRAJEM IZMEĐU KRAPINICE I SUTLE

Nedaleko raskrižja, na bregu Gredice. „Iza visokih jablana, što pod vjetrom sagibaju tanke svoje vrhove, iza ogromnih krošnjatih kestena i gorostasnih starih omorika i jela pokazuje mi se crven krov starog doma“²¹

Kurija je to obitelji Babić. Zapravo, tu je nekad bila kurija sagrađena krajem XVIII. stoljeća. U njoj je rođen i živio književnik Ljubo Babić, alias Ksaver Šandor Gjalski. Za vrijeme Drugog svjetskog rata kuriji je izgorio krov. Nakon rata kurija je srušena i na njezinim temeljima sagrađen sličan jednokatni objekt u kojem je otvoren restoran.

Tu, na raskršću pod Gredicama mogu lijevo prema stubičkom kraju ili se uspeti na A2 koja će me odvesti ili prema Zagrebu ili prema Krapini. A do njih bi mogao i Zagorskom magistralom, produžim li ravno ili krenem u suprotnom smjeru. No, ja ću desno k onim bregima što mi odavde izgledaju manje pitomi i manje gostoljubiviji od ovih od kojih se upravo rastajem. To se

21 Gjalski, Šandor Ksaver. *Diljem doma*.

„strašni“ i mrki Macelj (*macel* je domaća riječ za bat) spustio preko Kuna gore i Cesargradske gore u pitomiji dio Zagorja. Maceljska gora, kako ju ovdje zovu, nije najviša zagorska gora, ali je od svih najviše obrasla šumama i bjelogorice i crnogorice koja joj daje onaj mrki, zastrašujući izgled. A zbog guste, ponegdje gotovo neprohodne šume, na Macelju nema vidikovaca ni slikovitih šumskih proplanaka, toliko karakterističnih za zagorsko-prigorski kraj.

Obišao sam zadnji breg drugog *bregovitog* mora i zađem u početku još prostranu riječnu dolinu, kojom teče nekoliko potočića i rječica, tvoreći dalje uzvodno svaka svoju dolinu. Tu gdje su se doline sastale, sastadoše se i njihovi potočići i rječice i ulijevajući se jedni u druge nastave teći kao Horvacka, najduža među njima koja će im vode odvesti u Krapinicu. Onom sasvim desno teče rječica Kosteljina čiji je izvor pod Kostelskom gorom. Dolinom prolazi i cesta za Krapinske toplice i dalje za Pregradu. A ja ću onom ravno, odvojkom Zagorske magistrale uz Horvacku što vodi pored Tuheljskih toplica prema Kumrovcu i Tuhlju.

Zagorje, obzirom na svoju veličinu, obiluje toplicama. Burna tektonika u dalekoj prošlosti u ovom je kraju stvorila niz rasjednih linija uz koje su vezana termalna i mineralna vrela. U zamišljenom krugu polumjera kakvih dvadeset kilometara čije je središte Zabok, nanizano je šest toplica. Istina, Sutinske i Šemničke su zatvorene, ali su ostale četiri: Jezerčica, Stubičke, Tuheljske i Krapinske, više-manje uspješno obnovljene i namijenjene zdravstvenom i izletničkom turizmu.

Prije odvojka za Tuhelj, cesta skrene na zapad ususret Sutli i njezinoj dolini. Gorski vrhovi oko mene kao da su sve viši i sve strmiji. Dugački uspon rubom Cesargradske gore, pa spuštanje prema Klanjcu. Rodno mjesto svjetski poznatog i priznatog kipara Antuna Augustinčića na prijevoju je gorskog hrpta koji dijeli slijev Krapine od slijeva Sutle. Skrenem s ceste u Klanjec, mjesto po mjeri čovjeka, gotovo gradić. Leži na Sutli. Na trgu u središtu spomenik vojniku, političaru i pjesniku Antunu Mihanoviću, a na groblju njegov kip, rad kipara Frangeša. Mihanović, rođen u Zagrebu, a od umirovljenja 1858. godine živio je pored Klanjca u Novim Dvorima Klanječkim, gdje je i umro 1861. U Klanjcu je i lijepi franjevački samostan s crkvom, zadužbinom bana Sigismunda Erdödyja u kojoj je ban i sahranjen. Veliki Augustinčić, akademik i jedan od osnivača grupe „Zemlja“, poklonio je rodnom Klanjcu sva svoja djela

koja su od 1976. godine izložena u, za tu potrebu sagrađenu Galeriju Antuna Agustinčića. Za ovog landranja Galerija je zbog preuređenja bila zatvorena.

Kakvih 7 kilometara nizvodno od Klanjca, u plodnoj ravnici ostaci su Novih Dvora Klanječkih. Sagrađili su ih Erdödy, nakon što su početkom XVII. stoljeća napustili obližnji srednjovjekovni Cesargrad. Obilazim ono što je ostalo od nekad velebnog ladanja. Osim visoke arhitektonske vrijednosti i zanimljivog podatka koji zapravo krije činjenicu da su Novi Dvori prednjačili pred Bečom, jer su sagrađeni 1603. godine, oni imaju i veliki povijesni značaj. *„Oblikovanje objekta nosi obilježje ranog baroka koji u bečkom kulturnom krugu počinje tek 1610.“*, ističe Anđelka Horvat.

U Novim Dvorima živio je i ban Toma Erdödy, koji je 1593. godine kod Siska potukao Turke i tom pobjedom zaustavio njihov prodor prema Zagrebu, ali i dalje prema srednjoj Europi. Dio dvorca i vlastelinstva prešao je kupnjom u prvoj polovici XIX. stoljeća u ruke vlastelina Jakova Bruknera. Brukneri su bili mecene. Jedan od njihovih štićenika bio je i Slavko Zrnc iz obližnjih Ledina, muž moje tete Danice. Slavko se školovao zahvaljujući *Bruknerici*, kako je govorio. Diplomirao je na filozofskom fakultetu i bio je novinar Radio Zagreba, „Telegrama“, urednik „Željezničarskog lista“, prevoditelj francuskih književnika i izvanredni interpret balada Petrice Kerempuha. Novi Dvori stradali su za vrijeme Drugog svjetskog rata, a nakon toga gotovo su potpuno devastirani odnošenjem građevinskog materijala. Iz dječjih dana, kada smo odlazili na izlete u Ledine k Zrnčevima, u sjećanju mi je ostao još koliko-toliko očuvan, a danas ga je stvarno žalosno pogledati.

Uzvodno, s druge strane Klanjca, još sam na nizbrdici što se spušta u Zelenjak. Slijeva mi je Sutla, a zdesna niska i šumovita Cesargradska gora, prepuna šumskih proplanaka i prekrasnih vidikovaca. Na kraju nizbrdice u pitomi zagorski krajolik uvukla se sutina. Tri strme šumovite gore, Cesargradska, Kunšperška i Risvička, okružile su malu udolinu rijeke Sutle. U sredini Zelenjaka, Mihanovićevog dola, desetak metara visok kameni obelisk, spomenik Antunu Mihanoviću i njegovoj pjesmi. Predaja kaže da je pjesnik, šećući Zelenjakom dobio inspiraciju za slavne stihove Lijepe Naše. Prilaz sutini čuvali su burgovi; s jedne strane Cesargrad, a s druge slovenske, Kunšperk. Cesargrad je bio velik i snažan burg, koji se prvi put spominje 1339. godine. Ne zna se tko ga je sagrađio, a prema nekim izvorima bili su to ivanovci. Nakon

što su ga za Seljačke bune *puntari* spalili, grad je obnovljen. Nakon odlaska Erdödyjevih u Nove Dvore, postao je ruševina od koje su danas vidljivi tek tragovi.

U Kumrovcu još živi duh Josipa Broza. Pred rodnom kućom u kojoj je muzej, stoji zamišljeni maršal u nadnaravnoj veličini, rad Antuna Augustinčića. Nešto niže niz ulicu „Staro selo“, etnografski muzej. Tematski raspoređen u nekoliko starih zagorskih *hiž*, slikovito dočarava život zagorskog sela.

Od Kumrovca put me dalje vodi do Desinića i Pregrade. Na tom ću putu mimo jednog renesansnog, jednog ranobaroknog dvorca i dva srednjovjekovna burga.

U Valentinovu je jedan od najljepših i naj slikovitijih zagorskih dvoraca: Miljana obitelji Ratkaj. Građen gotovo tristo godina od 1579. do sredine XVIII. stoljeća u maniri renesanse. Danas je u privatnom vlasništvu pa je zahvaljujući tome i izvrsno sačuvan. A u nedalekoj Velikoj Horvackoj podignuli Erdödy ranobarokni dvorac. Ispod brega na kojem stoji zapušteni dvorac teče rječica Horvacka.

Veliki Tabor spomenik je nulte kategorije, jedna od najsačuvanijih srednjovjekovnih utvrda u nas, vidljiv izdaleka. Najzapadniji burg u čudesnom nizu utvrđenih gradova koji se provlači kroz Zagorje i Prigorje. Prema izgledu i tehnici gradnje sagrađen je u XV. stoljeću i tada je pripadao grofovima Celjskim, a kasnije grofovima Ratkaj. U doba renesanse ta je impresivna utvrda sa četiri polukružne kule povezane snažnim bedemima, pregrađena u dvorac. Uz dvorac, u kojem je danas muzej čija postava priča o njegovom burnom životu, ide i legenda o nesretnoj Veroniki Desiničkoj, prekrasnoj pučanki koja je ljubovala s grofovim sinom i zbog te zabranjene ljubavi biva ugušena i zazidana u kuli dvorca. Posljednji vlasnik dvorca bio je poznati slikar Oton Iveković.

Nedaleki Mali Tabor pravi je primjer pregrađivanja utvrđenog burga u dvorac. Prema Gjuri Szabi, Mali Tabor koji se u povijesti spominje prije Velikog Tabora, zapravo i nije građen kao burg već kao refugium. I on je jedno vrijeme bio u vlasništvu obitelji Ratkaj, znamenite velikaške obitelji kojoj je zadnji potomak umro krajem XVIII. stoljeća.

Veliki Tabor

Vozim duž Kostelske gore (što se pruža od Strahinjčice, od koje je odvojena sutinom rijeke Krapinčice) do Sutle nad kojom završava s Cesargradskom gorom.

Prođem kroz Desinić, rodno mjesto svestranog umjetnika Đure Prejca, većini znanog po autorstvu prekrasne popevke „Vu plavem trnaci“ i krenem za Pregradu gledajući oko sebe krasotu zagorskog krajobraza. *„Za svaki zagorski kraj nađe se ljudi koji kažu da je taj i taj najljepši, no ovaj pregradski, gdje se zapadno od Pregrade uvrh brijega smjestila Vinagora, moguće je najljepši“*, zapisala je Anđela Horvat.

Lijevo od ceste na skučenom prostoru vrha brega crkva, okružena cintorom čija dva ugla rese kule. Iz daljine nalikuje kakvoj utvrdi. Arkade cintora oslikane su prizorima čudesnih događaja uslišanih nakon zavjetovanja i molitava upućenih Blaženoj Djevici Mariji. Oslikao ih je slikar naturščik.

Pregradom dominira velebna župna crkva čija je gradnja dovršena 1818. godine, a posvećena uznesenju Blažene Djevice Marije. Zbog njezine veličine i dva zvonika što se dižu sa svake strane pročelja, nazivaju ju zagorskom katedralom. S onom zagrebačkom povezuju ju dijelovi crkvenog inventara: katedralne orgulje i oltarna pala Uznesenja Blažene Djevice Marije, preneseni iz Zagreba. Pregrada je u to vrijeme bila na važnom prometnom pravcu Zagreb-Beč. Između dva svjetska rata bila je u odnosu na broj stanovnika najjače obrtničko središte u Hrvatskoj. Tada je u njoj poslovala i svjetski poznata tvornica lijekova Thierry. U Pregradi je nekada bio i ugljenokop. Ugljen se iz njega žičarom prevozio do željezničke postaje Lupinjak na pruzi Zabok-Krapina. I danas se još u centru Pregrade mogu vidjeti tragovi blagostanja nekadašnjeg općinskog sjedišta, a danas grada.

Iz Pregrade ću desno kroz romantični klanac rječice Kosteljine do Krapinskih Toplica, cestom uz koju su još četiri dvorca: Dubrava, Gorica, Bežanec i Klovovac.

Nakon što su Keglevići u XVI. stoljeću napustili svoju srednjovjekovnu utvrdnu Kostel-grad, sagradili su dvorac Dubravu. Današnji vlasnici dvorca su potomci obitelji koja je krajem XIX. stoljeća kupila dvorac od grofova Keglević. Dvorac ima cilindričnu kulu, dva krila i unutrašnje dvorište. Nalik mu je susjedni dvorac Gorica koji je također pripadao obitelji Keglević, ali je sagrađen

Pregrada, zagorska katedrala

dva stoljeća ranije. I on ima cilindričnu kulu, dva sačuvana krila i unutrašnje dvorište, ali je prizeman, za razliku od jednokatnog dvorca Dubrava.

Nešto dalje usred lijepog perivoja je dvorac Bežanec iz XVIII. stoljeća, obnovljen u XIX. stoljeću čime je postao jedan od reprezentativnijih dvoraca u nas. 90-ih godina prošlog stoljeća potpuno je uređen i prenamijenjen u hotel-restoran. Postoji priča prema kojoj je vlasnica dvorca, barunica Josipa stalno nešto pregrađivala i dograđivala, jer prema legendi vlasnik dvorca umire nakon što dvorac bude potpuno dovršen.

U Svetom Križu Začretju je dvokrilni barokni dvorac smješten na rubu mjesta s pogledom što niz dolinu Krapinčice doseže sve do rijeke Krapine. U dvorcu su smješteni razni kulturni sadržaji, zahvaljujući kojima je dvorac nastavio živjeti i nakon što su iz njega iseljeni zadnji vlasnici, obitelj Vranyczany Dobrinić.

Sa suprotne strane doline preko Krapinčice, željezničke pruge i autoceste, na bregu je dvorac Mirkovec. Taj je ranobarokni dvorac sagrađen u drugoj polovini XVII. stoljeća kao lovački dvorac grofova Celjskih. Još su vidljive puškarnice iz doba romanike.

Prijeđem preko željezničke pruge, Krapinice i autoceste, uspnem se strminom pored dvorca do vrha brijega. Spustim se na drugu stranu u kotlinu i izađem iz nje potočnom dolinom u Bedekovčinu. Iz nje ću starim putima doma.

Prošao sam čudesnim krajem između rijeka Sutle, Krapinice i Krapine, kojem pripada i Veliko Trgovišće, rodno mjesto prvog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana, što mi je ostalo slijeva. Ne mogu, a da se ne zapitam što li je to tajnovito u tom kraju da se u njemu rađaju tako veliki muževi, a ljepota mu nadahnjuje pjesnike, kipare i slikare?

SAMOBORSKO I PLEŠIVIČKO PRIGORJE

Kraj kapele Sv. Ane, Samobor

Samoborska gora, na čijim je obroncima grad Samobor i po kojem je gora dobila ime, proteže se duž desne obale rijeke Save tvoreći sa zapadnim obroncima Zagrebačke gore prolaz rijeci u široku posavsku ravnicu. Prije nego su u doba otapanja velikih ledenjaka bujice probile tu prolaz, Zagrebačka i Samoborska gora činile su zajednički masiv. Inače Samoborsku goru je teško odvojiti od Žumberačke gore s kojom čini gorsku cjelinu omeđenu Savom i njezinim pritocima Kupom i Krkom. Unutar tog gorskog masiva nad Kupom i Krkom je Plešivica, s ove strane zaklonjena Samoborskom gorom, a otvorena pogledu s juga i jugozapada.

FAŠNIČKA REPUBLIKA SAMOBOR

„Za mnom gore i šume, dolje u kotlini potoka Gradne Samobor sa dvie crkve u šumu mlinova i zelenilu drveća, a preda mnom, na iztoku, puklo savsko polje sa cestama kao pobacanim žutim pojasima, sa selima i sjenastim zaseocima, sa posrebrenim zelenilom savskih vrbika i bielom zamagljenom crtom na pragu gore – sa Zagrebom, a na lievo u modrini čežnje Zagorje, Ivančica i Kostelska Gora, pa Donatovo brdo i vedri azur kranjskih i štajerskih planina.“ Tako je zapisao Matoš u svom kratkom putopisu „Iz Samobora.“

Sa siječnjem u Zagorje i Prigorje stiže vrijeme maski, norenja i krafni koje traje sve do utorka koji prethodi Čistoj srijedi ili Pepelnici, a kojega puk naziva pokladni utorak ili fašnik. Njega, naravno, nema u katoličkom kalendaru, a datum mu je određen datumom Pepelnice koja je 40 dana prije Uskrsa i kojom počinje korizma. A *Vuzem* je blagdan koji ne pada svake godine na isti datum, već prve nedjelje nakon 14. dana od mladog mjeseca počevši s 21. ožujkom.

Samoborskom i plešivičkom prigorju uputio sam se u pohode u fašničko vrijeme, jednog prohladnog dana neposredno prije fašnika.

Ne sjećam se više fašničkih *spelancija* iz doba djetinjstva u Zagrebu, pa ni onih u Zlatar Bistrici. Jesu li uopće postojale? Jesu li se u tim poratnim godinama fašnički običaji izgubili u ideološkom labirintu ili sam ih ja naprosto zaboravio? Teško da je bilo ono prvo. Ma koliko je ondašnji sistem bio rigidan u odnosu na tradiciju iz buržoaskog društva i vjerske običaje, toliko je bio i popustljiv ili bolje rečeno maštovit u popuštanju na maglovit način. Tako je održavanje dječjeg korza, povorke djece središtem Zagreba s tek prolistalim granama i procvalim cvijećem, na tada svojstveni način zapravo zamijenilo običaj Cvjetne nedjelje kada se u crkvu nose maslinove grančice ili cvjetne *puškice*. Pa i stari običaj blagovanja šunke za Uskrs, na neki je način supstituiran njezinim blagovanjem za bliske mu prvomajske praznike, iako se u najvećem broju obitelji, u skroviti doma šunka jela i za Uskrs. Da, sjećam se, da su jedne godine, vjerojatno prije preseljenja u Zlatar Bistricu, dida i susjeda koju su svi zvali teta Tomašić, napravili krafne za sve stanare naše peterokatnice koja je imala na svakom katu po tri stana. Dakle, vjerujem da su fašnički običaji u vrijeme moga djetinjstva samo zamrli. No, kada sam se 1966. godine vratio u Zagreb, za fašnik sam redovito s klapom odlazio *noriti* u Samobor. Nastavio sam to činiti povremeno i niz godina kasnije. A kada je moja kći dovoljno odrasla za mirne i sigurne seoske prilike u Zelini, za fašnik je obilazila susjedstvo maskirana kao i druga zelinska djeca. U Zelini fašnički običaji imaju dugu i ukorijenjenu tradiciju, istina ni približno takvu kao Samobor.

Jako me dugo nije bilo u Samoboru, tom tradicionalnom izletištu Zagrepčana. Volim vjerovati da je to zato jer su preseljenjem u Sveti Ivan Zelinu moji izleti u Samobor izgubili prvotni smisao. To naravno nije točno, jer Sveti Ivan, nažalost nikada neće zamijeniti ni karizmu ni šarm Samobora, tog čarobnog gradića u kojeg se već dosta dugo vremena ne putuje uskotračnom željeznicom - Samoborčekom. A ona je sa Samoborskog kolodvora na zagrebačkoj Trešnjevki subotom, nedjeljom i blagdanom odvozila izletnike, a svakodnevno u Zagreb dovozila *kumice*, radnike, đake i studente. Taj vlak kao iz bajke, još je u mojoj mladosti vukla minijatura parna lokomotiva, a onda su ona i vagoni nalik onima s Divljeg zapada, kasnih 60-ih godina prošlog stoljeća zamijenjeni modernim motornim vlakom Srebrna strijela. I Samobor je baš

kao i Sveti Ivan Zelina, zbog nerazumnih i ishitrenih odluka ostao bez dijela svog identiteta, ili kako to danas volimo reći - imagea. Pa je između ostalog, zbog nerentabilnosti ukinut Samoborček, koji je na svoje prvo putovanje krenuo još daleke 1901. godine.

Usprkos svemu Samobor je uspio sačuvati svoj fašnik, svoju Slobodnu fašničku republiku u kojoj za vrijeme poklada vladaju Princ i njegovi pomagači Sraka i Sudec organizirajući razne *fašničke spelancije*. Prigodno se tiskaju fašničke novine „Sraka“. Samoborski fašnik ima dugu tradiciju i održava se od 1827. godine. No, kako to često biva u nas kada je u pitanju tradicija, u jednom je periodu samoborski fašnik izgubio kontinuitet održavanja. Zbog rata nije održavan od 1941. godine, a onda se ta apstinencija od satiričnog fašničkog osvrtnja na aktualnu društveno-političku situaciju u gradu i državi otegnula sve do 1966. godine.

Samobor je za Zagrepčane oduvijek bio izletišta u koje se odlazi na čuvene samoborske kremšnite, češnjofke s muštardom, kupicu plešivičkog vina ili bermeta. Recepture za muštardu, posebnu vrstu senfa i bermet, aperitivno crveno vino i digestiv, ostavili su Samoborcima u nasljeđe Francuzi iz vremena kada je Samobor za cara Napoleona bio u sastavu Ilirskih pokrajina (1809.-1813.) s glavnim gradom Ljubljanom i guvernerom na čelu.

Osim zbog fašnika i naravno, uvijek svježih, toplih krafni što se tope u ustima i onih finih, maločas spomenutih delicija, u Samobor se nekada dolazilo i radi kupanja, šetnji čarobnom okolicom i planinarenja.

Za odlazak u Samobor nisam išao brzom vožnjom autocestom Zagreb-Goričan do Sesveta, zatim obilaznicom oko Zagreba s jednog na drugi kraj metropole i na kraju dijelom autoceste Zagreb-Bregana do silaska za Samobor. Taj put bi me iz Svetog Ivana doveo u Samobor za manje od sata, ali ja sam odabrao nešto dulje putovanje kroz središte Zagreba, zato jer taj put budi sjećanja.

Prvo ću Ilicom, najduljom zagrebačkom ulicom što počinje na Jelačić placu, a završava u Vrapču, nekad predgrađu Zagreba. Zašao sam u nju iz Gundulićeve i krenuo prema njezinom kraju. Tamo ću se podvožnjakom provući ispod željezničke pruge (kojom je u zlatno doba željeznice vozio Orient express na svom putu od Pariza do Istambula) i onog nasipa koji je još ne

Samobor, grad kulture i povijesti

tako davno nosio tračnice Samoborčeka. S druge strane podvožnjaka dočekala me je Samoborska cesta, stari put za Samobor. Željeznička pruga koja mi je čitavom dužinom Ilice bila lijevo, sada mi je zdesna. Kuće na suprotnoj strani ulice, koje su u Ilici naslonjene jedna na drugu i djelovale su posve gradski, tu su u Samoborskoj dobile dvorišta i vrtove. Uglavnom moderne novogradnje zaklanjaju pogled na kućice i labirint uličica, nalik predgrađu kakvo je opjevao Cesarić u onim tako slikovitim stihovima: *„I lije na uglu petrolejska lampa svijetlost crvenkasto žutu;/na debelo blato kraj staroga plota i dvije tri cigle na putu“*, usprkos posvuda prisutnog asfalta i poneke novogradnje ugrane među stare kuće Stenjevca i Jankomira. Pri kraju Samoborske preko Save danas vodi neki drugi most, širok i moderan, s ostavljenim prolazom kojim će, kažu, jednog dana ponovo Samoborček. Lijevo od mene se sa Samoborskog gorja bregi spuštaju u dolinu Save. Na njihovom rubu grad Sveta Nedjelja. Povijesni dio tog donedavno mjestašca, okupio se oko crkve na bregu. Pod njim je posljednjih godina narastao moderan i gospodarski jaki gradić. Cesta stigne do pod breg, provuče se ispod autoceste i skrene desno prema Samoboru. Na ulazu u njega, jedna cesta ode desno obilazeći mu središte. Nešto dalje uz nju, nekad popularno kupalište Šmidhen utopilo se u vodama pretvorbe. Nemam ga što gledati i zato ću onom cestom ravno u centar Samobora.

Auto ostavim putem, jer se njime na trg ne može ni u dane kada Samoborom ne vladaju maske. Lijevo, visoko na bregu kapela, opjevana u evergrinu „Kod kapele svete Ane.“Prijeđem starim kamenim mostom preko potoka Gradine što teče kroz grad. Upravo je prošao rubom središnjeg trga i sad hita prema Savi. Trg i okolne ulice prepune maskiranih što uživaju u deklariranoj slobodi fašničke republike. Prođem pitoresknim trgom okruženim starim gradskim kućama i potokom što žubori iza onih na južnoj strani trga. Ponovo ću preko Gradine, ovaj put romantičnim natkritim drvenim mostom.

U parku pod bregom stoje legendarni hotel Lavica i dvorac Livadić. U dvorcu pravnika, gradonačelnika i glazbenika Ferde Livadića u kojem su se okupljala njegova ilirska subraća: Gaj, Vraz, Preradović, Drašković, Vukotinović, Rakovac, danas je muzej samoborskog kraja. Vrijeme ilirizma zlatno je doba dvorca sagrađenog 1764. godine. U njemu je prvi put izvedena Gajeva budnica „Još Hrvatska ni propala“ za koju je Livadić komponirao glazbu.

Nešto dalje uspinjem se kroz šumu putem koji me vodi do dobro očuvanih zidina starog utvrđenog samoborskog grada, nekad među najvećima u Hrvatskoj. Podignut na izdanku brega, pristup mu je bio moguć samo s jedne strane. Počeo ga je graditi češki kralj Otokar 1200. godine, a dovršen je 1264. Često je mijenjao vlasnike i bio dograđivan i pregrađivan pa se u ruševinama još raspoznaju elementi i gotike i renesanse i baroka.

Ponovo sam u automobilu. Obiđem centar Samobora i krenem cestom ispod starog grada prema Jaski. Pet kilometara dalje mjesto je Rude.

„Krenite uz potok kroz brda kao kroz ogroman sjenast drvored, kao između ogromna dva zelena plota u starodrevno selo Rude.“, zapisao je Matoš. Prije Ruda prošao sam pored tvornice kristala u kojoj predmeti od kristala dobivaju nevjerojatne ukrase u obliku ornamenata. U Rudama su već 1530. godine kopali bakar, željeznu rudu, kositar i sadru, a postoje naznake da je tu bakar kopan još u antici. Rudari su uglavnom bili njemački doseljenici o čemu svjedoče i mnoga njemačka prezimena u Rudama. Rudnika u Rudama odavno više nema, no ostala je *rudarska greblica*, *tenka gibanica*, tradicionalno jelo rudara koja se jede topla i s kojom se dobro sljubljuje portugizac, lagano crveno vino, čija je domovina na drugoj strani Samoborske gore. Ostala je i ova cesta kao prva prometnica izgrađena na ovom području.

Prolazim gorskim krajem stalno se uspinjući zavojitom cestom na Plešivicu, ogranak Samoborske gore. Zdesna mi stjenovit Oštrc, strmi vrh prepun gorskih livada s kojih se pružaju prekrasni vidici. Slijeva u daljini, gotovo u ravnini s njim - Okić. Gotovo 500 metara visoka hrid pravilnog stožastog oblika nosi na svom vrhu ruševinu burga koji se prvi put spominje već 1251. godine. Zadnji vlasnici su mu bili Erdödy koji ga napuštaju u XVI. stoljeću kada sele u nizinu, u dvorac Kerestinec. Početkom XVII. stoljeća Okić je već ruševina. Pod vrhom sam šumovite Plešivice, koja je kažu, dobila ime po davno zaboravljenom pridjevu plješiv, a koji je još i danas u Hercegovini u upotrebi i znači ćelav, ogoljen. Je li kameni vrh Plešivice nekada bio gol? Na njezinu južnu stranu prelazim prijevojem Poljanice. Još me malo okružuje šuma, a onda cesta zađe među čuvene vinograde podregije Plešivica. Poda mnom prostrana nizina rijeke Kupe na čijem je sjevernom rubu Jastrebarsko, a u daljini nepregledna Draganička šuma.

JASKANSKE GORICE

Kažu, da ono što je daleko, ni srcu nije blizu. Tako je ispalo i s plešivičkim prigorjem i njegovom vinskom cestom. A zapravo i nisu tako daleko od Svetog Ivana Zeline, kakvih sedamdesetak kilometara. Putom kojim sam danas prošao, izgleda i manje, pa ipak mi se čini nekako daleko i izvan ruke. Vjerojatno je to razlog da sam zadnji puta ovim krajem prošao pred više od četrdeset godina, mada najmanje desetak puta godišnje prođem nedalekom autocestom za Rijeku. Nikada ne nađem vremena s nje sići i obići ovaj, po mnogočemu, još djevičanski kraj. Tako će ispasti i danas. Kratki zimski dan natjerao me da požurim, a to znači da ću se samo provozati njime.

Pet je vinogorja na ovim strminama, amfiteatralno položenih na visinama do 400 metara, izloženih cjelodnevnom milovanju sunčevih zraka. Maločas sam prošao samoborsko vinogorje, a sada me evo među goricama plešivičko-okičkog. Ostala su tri vinogorja zapadnije od puta kojim prolazim.

Koji kilometar prije Jastrebarskog, odmah do ceste slijeva, položaji su Mladine. Podrum su tu sagradili Erdödyjevi 1736. godine, poklonivši tom kraju iskustvo, znanje i nove sorte grožđa poput portugisca, hrvatskog beaujolaisa koji se baš kao i beaujolais pije kao mlado vino. S dolaskom Erdödyjevih započeo je razvoj vinarstva u plešivičkom prigorju, pretvorivši ga danas u jedno od najznačajnijih i najvećih vinorodnih područja bregovite Hrvatske.

Već sam posve u dolini. Iza mene bregi, a nad njima gore. Ne mogu im se iz auta posve nagledati ljepote. Trebalo bi ih pješice prohodati, a onda i čitava knjiga samo da se njih opiše. Dalje od puta kojim sam prošao – Japetić, najzapadniji i najviši dio Samoborskog gorja, koji u nastavku Samoborsku goru povezuje sa Žumberkom.

„A oko vrata toga krasnog, šumovitog gorja s konturama počinulog, sretnog i idilskog života-đerdan od bisera prigorskih mjesta, vinorodnih starih sela....Ova magla je tamjan, a ove krasne gore su oltar.“, zapisao je Matoš pohodeći ovaj prigorski kraj.

Jastrebarsko ili od milja Jaska, gradić, upravno i kulturno središte plešivičkog prigorja, na pola je puta između Zagreba i Karlovca, povezana s

njima željezničkom prugom, autocestom i „starom karlovačkom cestom“ kako smo oduvijek zvali državnu cestu Zagreb- Karlovac kojom se iz Zagreba, još ne tako davno, kretalo put Jadrana. I Jaska se baš kao Novi Marof i Sveti Ivan Zelina i Samobor razvila iz slobodnog kraljevskog trgovišta. Nedaleko centra grada u lijepom parku stoji dvorac obitelji Erdödy koja je u prošlosti tog kraja ostavila neizbrisivi trag.

„Financial Times“ svrstao je 2012. godine Jasku na sedmo mjesto najuspješnijih gradova južne Europe poradi uspješnosti u promoviranju strategije za privlačenje stranih investicija.

Ljubo Babić - slikar i književnik, Alojzije Stepinac - kardinal, Vlatko Maček - političar, Franjo Kuharić - kardinal, Nino Škrabe - kazališni pedagog i mnoge druge povijesne osobe iz javnog i kulturnog života Hrvatske potječu iz jaskanskog kraja.

Mrak se već odavno skotrljao niz padine Plešivice kada sam izašao na staru karlovačku cestu i krenuo put kuće.

KROZ PRIGORJE I ZAGORJE CUGOM I AUTOCESTAMA

Sвета Елена, sjećanje na obranu od Turaka

Južnim rubom Prigorja od Sesveta do Zaprešića prolazi željeznička pruga. Na nju se u Zaprešiću nastavlja jedna od pet pruga kojima je ispresijecano Zagorje. Prolazi gotovo sredinom južnog Hrvatskog zagorja do Novog Marofa, a onda nakratko i kalničkim prigorjem.

Da je sagrađen još davno planirani odvojak od Konjščine do Sesveta preko Svetog Ivan Zeline, mogao bih vlakom obići cijelo Prigorje, a Zagorje proći uzduž i poprijeko. Na takvom putovanju vlakom ostalo bi mi tek da cestom prođem od Đurmanca do Ivanca. Bilo bi to landranje nalik onom Franje Horvata Kiša Istrom. Mogao bih silaziti s vlaka, landrati uokolo, pa sljedećim nastaviti dalje. I vjerujte, ne bih ni obišao ni vidio ništa manje mjesta i predjela nego što sam ih vidio i obišao landrajući automobilom. Eee, da je moguće, to bi bilo landranje!

Želim li ipak doživjeti barem malo čari kakvu putopiscu pruža putovanje vlakom, a prostore kojima sam već hodio vidjeti iz jedne druge perspektive, trebam autom do Sesveta, ukrcati se na vlak i voziti do Novog Marofa, a onda se autobusom vratiti u Zelinu.

Kombinirajući putovanje prugom i cestom, mogu napraviti krug kroz Prigorje i južno Hrvatsko zagorje. Krenem li poslije i na putovanje autocestama od Zeline do Đurmanca i od Marofa do Zeline, napraviti ću još jedan veći krug koji bi prolazio i sjevernim Hrvatskim zagorjem.

Zbog toga sam svoje putopisanje odlučio zaokružiti jednim „brzohodnim“ proputovanjem željezničkom prugom i autocestama što vode već prolandranim dijelovima prigorsko-zagorskog kraja. Proći ću uglavnom bez zaustavljanja. Na taj način naći ću u ovom putopisanju prostora za mjesta i predjele koje sam mimoišao, a bez kojih putopis ne bi bio cjelovit.

VI.

CUGOM OD SESVETA DO NOVOG MAROFA

Više od pedeset godina je prošlo otkada sam se zadnji put na V. peronu zagrebačkog Glavnog kolodvora popeo na zagorski cug koji povezuje Zagreb s Varaždinom.

Ali zato često putujem cugom, onim što vozi s jednog kraja Prigorja na drugi, pa bi ga mogli zvati prigorskim. Ostavim auto na kolodvoru u Sesvetama i sjednem na vlak koji će me časkom dovesti gotovo u sam centar Zagreba. Izbjegnem tako uvijek nesnosnu gužvu na ulicama Sesveta, nekada najvećeg prigorskog mjesta, koje je danas jedno od zagrebačkih gradskih kvartova. U centru Sesveta pod velebnom župnom crkvom Svih Svetih s dva tornja, sastaju se tri magistralne ceste stvarajući u njemu, ali i u čitavim Sesvetama vječitu i neopisivu prometnu gužvu. Nastavak gradnje nove Branimirove kao brze prometnice koja počinje od zagrebačkog Glavnog kolodvora i sa četiri kolovoza treba zaobići u velikom luku središte Sesveta, odavno je zastala pred Sesvetama i čeka na neke bolje dane.

Barokna crkva Svih Svetih stoji kao kakav svjetionik na rubu posljednjeg od bregova što su se od Laza preko Kašine spustili u prostranu dolinu Save. Crkva je sagrađena krajem XVIII. stoljeća na mjestu nekadašnje

Zagorska štreka

gotičke s početka XIII. stoljeća. Raskošno pročelje s dva zvonika vidio sam još samo u Pregradi, pa bismo ovu sesvetsku mogli nazvati prigorskom katedralom. Podsjeća me na, istina, daleko raskošniju Mariju Trost u Grazu. Nasuprot crkvi, s druge strane užurbane prometnice, dobro očuvana kurija i lučno nadsvođeni prolaz. Uz župni dvor, kuriju i nekoliko gradskih kuća uokolo ovog vječito prometnog središta, jedini su vidljivi ostaci onih starih Sesveta.

Prigradski vlak iz Vrbovca dokotrlja se na sesvetski kolodvor istovremeno s brzim vlakom iz Zagreba, koji će dalje preko Vrbovca za Koprivnicu. Prijepodne je, pa su radnici, službenici, đaci i studenti odavno otišli ranijim vlakovima do svojih odredišta. Prometnik puhne u zviždaljku i motorni vlak krene put Zagreba. Sjedim do prozora s desne strane. Brzo, kao da se sramimo, minemo mimo napuštenih i zapuštenih pogona „Sljemena“ na suprotnoj strani, a odmah zatim s moje strane i pored isto takvih „Badelovih“. Žalosna slika! Desno promiču kuće - prvo obiteljske s vrtovima i voćnjacima, poredane s onu stranu Branimirove ulice, a zatim i one za kolektivno stanovanje. S lijeve strane pruge male potleušice neurednih dvorišta, a među njima napuštena postrojenja i skladišta. Čulinec, Trnava, Borongaj. To se Zagreb preko nekadašnjih sela u svojoj okolini spojio sa Sesvetama. Vlak se zaustavlja u svakomu od njih.

Od Čulinca kuće s jedne i druge strane sve više poprimaju gradski izgled. U daljini preko krovova u stopu nas prati Zagrebačka gora. Tamo se negdje na zapadu izgubila granica Prigorja među kućama što se u početku sramežljivo penju njezinim obroncima, a onda sve više i više. Na Glavnom kolodvoru izlaze gotovo svi putnici. Na trenutak ostajem sam, a onda nahrupe novi i dugački se vagon začas napuni. Kakofoniju glasova nadjačava karakterističan i uspavljujući zvuk kotača i glas spikera koji začas najavi dolazak u postaju Zapadni kolodvor, prvo stajanje na putu do Zatrešića. Prolazimo kroz Črnomerec, Kustošiju, Vrapče, Stenjevec, Gajnice, Podsused. Nekadašnja periferija Zagreba i sela nadomak mu, danas su gradski kvartovi. Na zapadnom kraju Zagrebačke gore pruga se sasvim približila njezinim obroncima.

Postaja Donji Stenjevec. Slijeva stari centar sela s crkvom okružile zgrade novog stambenog naselja. Zdesna gotovo do pruge spustili se obronci gore. Iznad Gornjeg Stenjeveca pod vrhom Glavnicom, jedan je od najvećih spiljskih kompleksa u Hrvatskoj. U Veternici, koja je dobila ime po stalnom

strujanju hladnog zraka iz njezinog otvora, dosad je istraženo preko 6 kilometara hodnika. Mnoštvo podzemnih dvorana, ponora, voda tekućica i slapova otkrivenih 30-ih godina prošlog stoljeća, bili su tada prvorazredna senzacija. Zagrebačka gora obiluje kraškim pojavama: jamama, spiljama, ponikvama, ponornicama, naročito ovdje na zapadnom dijelu, no one su teško zamjetljive, jer su pokrivene bujnom vegetacijom. Vlak prođe mimo napuštenog kompleksa stare podsusedske cementare, nekadašnjeg simbola obnove i izgradnje zemlje. Danas djeluje nestvarno, apokaliptički, kao iz nekog ekspresionističkog filma. Začas, eto me pred Zaprešićem.

Područje grada Zaprešića uglavnom je u prostranoj nizini i okružuju ga rijeke Sava, Sutla i Krapina. Nešto niskog pobrđa na zapadnoj strani spustilo se za Sutlom od onog čudesnog kraja na sjeveru, između Sutle i Krapinice, stvarajući tipičan zagorsko-prigorski ugođaj. Tim su bregima hodili Kovačićeви junaci Ivica, Laura, Žorž, jer pisac Ante Kovačić rođen je tu, nedaleko Marije Gorice, s onu stranu marijagoričkog pobrđa.

Zaprešić, jedan od devet gradova koji kao prsten okružuju metropolu, odaje sliku snažnog industrijskog mjesta iz doba socijalizma. Pogoni velikih i poznatih tvornica. U nekima se proizvodi, dok je druge progutala pretvorba. Ali neboderi i veliki stambeni blokovi kao izniknuli iz ravnice - stambena naselja primjerena čovjeku, blizina metropole i dobra prometna povezanost s njom, odaju i drugu sliku grada. Grada u kojem stanuju oni kojima je milije živjeti dalje od buke i užurbanosti velikog grada. No, počeci života na njegovom današnjem širem prostoru sežu u daleku prošlost, u neolitik i željezno doba. U antici tim je prostorom prolazila cesta iz Siscie za Emonu preko Neviodunuma (kraj Krškog) do kojeg je Sava tada bila plovna.

U XV. i XVI. stoljeću na taj su se prostor iz Pounja i Like naselile izbjeglice pred Turcima. Potomstvo im u je jednom dijelu do danas sačuvalo ikavicu, pa se tako u okolici Šenkovca, prigradskog naselja, govori posebnom ikavskom varijantom kajkavštine donjosutlanskog dijalekta, koja je zaštićena kao nematerijalna kulturna baština Hrvatske. Na području Grada i oko njega, na obroncima onog pobrežja, šest je bisera, šest baroknih i neoklasicističkih dvoraca izgrađenih u XVIII. i XIX. stoljeću. Svi pripadaju najvišoj spomeničkoj kategoriji i za divno su čudo svi odreda sačuvani. Zajedničko im je da su često mijenjali vlasnike.

Najpoznatiji je svakako neogotički dvorac Novi Dvori, čiji je zadnji vlasnik bila obitelj Jelačić, dakle i ban Josip Jelačić. Dvorac je poznat i po grobnoj kapeli obitelji Jelačić u perivoju dvorca i po jedinoj sačuvanoj vršilnici u Zagorju. U jednoj od njegovih dobro sačuvanih gospodarskih zgrada danas je galerija slikara naive Matije Skurjenog, rođenog Zaprešićanca.

Najljepši među dvorcima je Januševec, kojeg Đuro Szabo u knjizi „Kroz Hrvatsko Zagorje“ naziva „*najljepšim dvorcem u Hrvatskoj*.“ U tom biseru klasicističke arhitekture smješten je dio Državnog arhiva.

Laduć je dvorac pravokutnog tlocrta s altanom na glavnom pročelju. U njemu je danas socijalna ustanova za djecu.

Lužnica je barokni dvorac u obliku slova U sa četiri ugaone kule, o kojem se brine Crkva, a u Jakovlju je jednokrili barokni dvorac koji je nadograđen s dva krila od kojih je jedno kasnije stradalo u požaru. U njemu je danas galerija, a u perivoju izložba skulptura.

Dvorac Gornja Bistra baš kao i Jakovlje na drugoj je obali Krapine, na obroncima Zagrebačke gore. Barokni je to dvorac s dobro očuvanim freskama i štukaturama. U dvorcu je bolnica za djecu i mladež.

Na krajnjem sjeveru gradskog područja u šumama ispod Svetog Vida, pronađeno je stanište rosike, jedine biljke mesožderke u Hrvatskoj.

Iz Zaprešića ću dalje drugom prugom i drugim vlakom; *zagorskim* *cugom*, *ajzlinbanom*, *motornjakom*, *šinobusom*, koji je ušao i u pjesmu i u legendu.

Pruga Zagreb-Varaždin-Čakovec, sagrađena 1886. godine u dužini od 100 kilometara, bila je Zagorju gotovo osamdeset godina žila kucavica, više od onog na što se misli pod uobičajenom frazom. Sa svojim odvojcima za Stubicu, Krapinu, Ivanec i Golubovec, pokrivala je gotovo čitavo Zagorje uzduž i poprijeko. Na nju je preko kolodvora u Zaprešiću vezan i odvojak za Kumrovec koji ide dolinom Sutle. Pola njenog života parnjače su njome kloparale u ritmu pruge, dahćući i pušeći, iako pruga prolazi uglavnom prostranim nizinama Krapine, Krapinčice, Bednje i Drave. Tek tamo oko Kumrovca, Stubice, Krapine, Varaždina i Golubovca, bregi ju stisnu između sebe pa hoće-neće mora uz kakav *bregek* ili niz kakav *dol*.

Generacije Zagoraca tom su prugom putovale iz dana u dan, od ponedjeljka do subote, više prema Zagrebu, manje prema Varaždinu. Za većinu njih bilo je to cjelodnevno izbjivanje od kuće. Odlazilo se rano ujutro prvim vlakom u školu, zanat, na studij, na posao, na plac, doktoru, advokatu. Kasnim popodnevnim ili zadnjim večernjim, istim dosadnim putom natrag. Većinu bi nakon silaska s vlaka čekalo još i pješačenje ili u najboljem slučaju vožnja biciklom do doma u kakvom selu daleko od *štacije*. Vlakom se odlazilo trbukom za kruhom u bijeli svijet u naponu snage, a vraćalo iz njega potrošeno. Rađale su se u njemu simpatije, ljubavi, pali prvi *kušleci*, sklapala prijateljstva. Pisale zadaće, učilo, igrala bela ili šnaps, *popevale* sjetne i vesele *popevke*, *zaigrala* harmonika. Prevozio je u svojim teretnim vagonima *mitgepek*²² i poštu, novac, štampu u poštanskom. Dovožio je novosti i novitete, a baš kao u popevki „Beži Jankec, cug ti bu pobegel“, odvozio *sir*, *puter*, *vrhnje*, *mlieko*, *jajca* i *krumpir v beli Zagreb grad*.

Uvijek isti krajobraz smiješi se kroz zamusane, zamagljene, kišnim kapima prošarane ili ledom okovane prozore. Uvijek ista igra s njihove druge strane. Privid, da s vlakom jure i one žice što ih uz prugu nose drvene *telegrafštange*. „Ne naginji se kroz prozor“, poručivale su putnicima Jugoslavenske državne željeznice natpisima na francuskom i hrvatskom jeziku.

A onda, stare i islužene parnjače i vagoni s drvenim klupama III. razreda odoše u sjećanje. Danas istom prugom, kroz isti onaj, tek gdje gdje ljudskom voljom izmijenjeni krajobraz, putuje moderan motorni vlak, više nalik tramvaju, što se zaustavlja na svakoj bogovetnoj *štaciji* ili žuri brzi, međunarodni, čije vagone s kupeima i udobnim (ponekad još plišanim) sjedištima vuče suvremena lokomotiva. Još putuju njome đaci i studenti, radnici i službenici. Sve je isto kao u vrijeme iz kojega se *cug* odvezao u legendu, a ipak nekako različito. Danas prugom prometuju putnički vlakovi; dnevno 22 lokalna, 4 ubrzana, 2 brza i tek pokoji teretni.

Na zaprešićkom kolodvoru se zagorska pruga odvaja od prve željezničke pruge sagrađene u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji daleke 1862. godine; one za Zidani Most, Ljubljanu i dalje. Pričekam ubrzani iz Zagreba za Varaždin, jer on ne stoji baš na svakom *vuglu*.

22 mitgepek: putnička prtljaga

Pruga je prije Zaprešića obišla Zagrebačku goru i prešla preko Krapine neposredno prije njezinog ušća u Savu, pa sada od Zaprešića za gorom hita prema Zaboku. Iz Zagreba do Zaboka treba kao i nekad, više od sat vremena. Za nama su ostali Novi Dvori i Pojatno do kojeg smo još žurili, a onda vlak stane usporavati kao da će se po sporosti natjecati s Krapinom, kojoj smo čas na desnoj, čas na lijevoj obali. Stara istrošena pruga ne podnosi brzinu. Do Zaboka moramo još proći Kupljenovo, Luku, Veliko Trgovišće. Od njega vlak ponovo ubrzava. U Zaboku odvojci, lijevo za Krapinu i dalje za Sloveniju, desno za Stubicu.

U srcu smo južnog Hrvatskog zagorja. Kako dublje zalazimo u njega, to se više udaljujemo od Zagrebačke gore, iščekujući da se posve približimo Ivanščici. To je zato, jer je smjer Zagrebačke gore od jugozapada prema sjeveroistoku, a Ivanščice od zapada prema istoku. Gledam ju neprekidno preko one doline kojom teče Krapina, dok putujemo sjevernim rubom doline do kojeg su se spustili bregi s još daleke Ivanščice. Na ovoj, sjevernoj strani Zagrebačka je gora strmija i nepristupačnija. Ni mjesta s ove strane nisu se uspela onako visoko gorom kao s njezine južne strane.

U Zaboku je pruga skrenula na istok. Desno od televizijskog tornja na Sljemeni nazirem Crveni spust, zimi - kada je Zagrebačka gora prekrivena snijegom, jasno vidljivu FIS stazu, na kojoj se vozi jedan od slaloma Svjetskog kupa. Inače Zagrebačka gora je više od sto godina omiljeno izletišće Zagrepčana, planinarska oaza u srcu grada, do čijeg je vrha još donedavno iz grada vozila žičara.

Prolazimo kroz Bračak, Bedekovčinu, Poznanovec. Od Poznanovca se prema sjeveru polako otvara pogled na dolinu što se protegnula od Ivanščice na jug i tu između njega i Zlatar Bistrice zašla u ovu kojom putujem. Automobilom sam vas već proveo njome u ovom putopisanju.

Drugi je sat putovanja. Vlak ulazi u željezničku stanicu Zlatar Bisticu. Gotovo još mu toliko treba do Marofa. Još malo gledam na središnji dio Ivanščice od podnožja do vrha, a onda pruga ponovo zamakne za brege ispred nje.

Iza Zlatar Bistrice široka dolina Krapine polako postaje uža. Stisnuli ju sve bliža Ivanščica i zadnji obronci Zagrebačke gore. No bregi uokolo još su

pitomi. Konjščina, Hrašćina, Budinščina. Ususret nam polako pristižu obronci Topličke gore i Kalnika. Dolina i pruga zađu između njih i najistočnijeg dijela Ivanščice. Zagrebačku goru smo ostavili iza sebe. Prođemo Podrute i Mađarevo. Iznad pruge zaredali šumoviti gorski vrhovi. Na kolodvoru u Novom Marofu se iskrcam. Moje putovanje vlakom tu je završilo. Natrag u Zelinu ću autobusom.

A ONDA AUTOCESTAMA KROZ PRIGORJE I ZAGORJE

Ako se na čvoru Sveta Helena popnem na autocestu A 4, koja je od Helene obilaznica Zagreba i krenem na jug u smjeru Zagreba pa u Lučkom skrenem na sjever na A 2 u smjeru Krapine, gotovo ću napraviti krug po obodu Prigorja i proći srcem Zagorja. Da ga posve zatvorim, potrebno je još državnim i županijskim cestama preko Trakošćana, Lepoglave, Ivanca doći u Novi Marof. Tamo se ponovno popeti na autocestu A 4 i krenuti na jug, izaći u Svetoj Heleni i eto me začas doma u Svetom Ivanu Zelini otkud sam i krenuo na svoje putovanje po autocestama Prigorja i Zagorja. Putujući tim dvjema autocestama neću se zaustavljati, kao što nisam silazio ni s *cuga*, već ću u prolazu bilježiti ono što je za putopisanje zanimljivo.

Rana je jesen. Dan sunčan, miholjski topao, kao stvoren za putovanje. Cesta kroz Šulinec i Marinovec gotovo prazna. Do Helene prestignem tek pokoji traktor i osobne automobile što za sobom vuku prikolice i u njima *bednje* s jučer pobranim groždem. Kiše, što ove godine padaju čitavo proljeće i ljeto, natjerale su vinogradare na raniju berbu kako bi spasili ono što se spasiti dade.

I obilaznica prema Zagrebu što se od Svete Helene nastavlja na autocestu, gotovo je prazna. No, iz suprotnog smjera promet je gušći. Vraćaju se s Jadrana posljednji turisti čiji su domovi negdje u Mitteleuropi i dalje od nje na sjeveru. Jesmo li konačno dočekali toliko spominjano i očekivano vrijeme kada će turisti u Hrvatskoj ostajati duže od dugog toplog ljeta?!

I dok su mi putujući cugom, pogled na Zagrebačku goru čas više čas manje zaklanjali krovovi kuća i neskladne višekatnice, oдавde mogu gotovo jednim pogledom osmotriti svu njezinu ljepotu i veličinu. Pritisnula ju

Autocestom kroz Prigorje i Zagorje

izmaglica, pa što zbog nje, a što zbog udaljenosti, obojena je nekom zamusanom, neodređenom, niti sivom niti smeđom bojom. Polagano se po dužini penje, kao da raste, od niskih gotovo pitomih bregova na istoku, do Laza. Tek se vrh Drenova ističe među njima, a zatim se diže brže i strmije do Sljemena. Nakratko je u središnjem dijelu gotovo ravna, a onda se preko Ponikva spušta u dolinu Krapine na zapadnoj strani. S njome u istom ritmu raste i grad u podnožju. U početku, razbacana sela i prigradska naselja po padinama, jedva se naziru u daljini. Što više napredujem autocestom, to ona postaju sve zbijenija, šireći se kao neka ogromna bijela mrlja na sve četiri strane. Kod Ivanje Reke autocesta prijeđe preko Save što je došla iz suprotnog smjera i nastavila svoj put na istok. Dalje ću uz nju uzvodno oko Zagreba. Lijevo od mene prostrana savska dolina. Za koju minutu nasuprot sam Sljemena. Iako iz ove perspektive izgleda kao da uopće ne nadvisuje vrhove oko sebe, prepoznajem ga po televizijskom tornju kojeg nosi i velikoj radarskoj anteni u obliku kugle, desno od tornja. U podnožju pod njime srce grada čiji položaj mogu lako odrediti. Orijentiri su mi tornjevi katedrale i prvi zagrebački neboder lijevo od njih. Obilaznica, baš kao što joj ime veli, u luku obilazi grad. Još su mi u vidokrugu zidine Medvedgrada, nekad najvećeg i najmoćnijeg burga u Prigorju i Zagorju. Tipična srednjovjekovna utvrda sa snažnom branič-kulom, opasana s dva reda obrambenog zida i opkopom. Podignut je sredinom XIII. stoljeća i tada je bio kraljevski grad, a već je krajem XVI. napušten, nakon što je teško stradao u potresu. Dok se krajem 60-ih prošlog stoljeća, branič kula načeta vremenom nije urušila, bio je rado posjećivano zagrebačko izletište. 90-ih, nakon opsežnih restauratorskih radova, zaštićen je od daljnjeg propadanja i pretvoren u spomenik - Oltar domovine, pa je starim zidinama ponovno udahnuta duša.

Već sam na zapadnom kraju Zagrebačke gore. Zdesna susedgradska stijena s ruševinom starog Tahijevog dvorca tvori prolaz sa Samoborskom gorom s druge strane. Njime kao kroz neka virtualna vrata u Zagorje ulazi obilaznica i s njom željeznička pruga. S druge strane ususret im teče Sava. Ispred i iza tog prolaza prostrana savska dolina. Kod skretanja za Zaprešić rastanem se sa Savom. Ostavljam ju tamo gdje je u velikom luku obišla Samoborsko gorje na svom putu od izvora, daleko pod Alpama. I dalje ću uzvodno uz rijeku, samo sada uz rijeku Krapinu.

Tu obilaznica završi svoje putovanje oko Zagreba i nastavi dalje kao autocesta A 2. Prođem kroz naplatne kućice. Lijevo mi promiču marijagorička brda, desno prostrana nizina. Što dublje zalazim u nju to se ona više širi. Bregi preda mnom, što se od Strahinjčice i Ivanščice spuštaju prema rijeci Krapini, sve su mi bliži. Pred Zabokom stignem do njih. Dolina i Krapina odu desno na istok, a ja ću opet među brege sljedećom riječnom dolinom, onom rijeke Krapinice.

Vozim uz Krapinicu i staru Zagorsku magistralu što je dobrim dijelom još od Zaboka pretvorena u jedan kolnik autoceste. Pred Krapinom se magistrala odvoji i ode desno. Poslije Krapine joj se vraća i zajedno krenu tunelima i vijaduktima kroz Strahinjčicu i Macelj pa s druge strane izađu u prostranu dravsku dolinu. Sjećam se vremena kada je magistrala završavala u Đurmancu, nekoliko kilometara iza Krapine. U Europu, tada daleku, putovalo se preko Rogaške Slatine ili Celja. A onda je početkom 70-ih godina prošlog stoljeća probijen Macelj i put za Maribor i dalje za Austriju i Njemačku biva skraćen. Njime su godinama poslije putovali *gastarbajteri*, što su se za blagdane i *urlaub* iz tuđine vraćali domu te turisti iz daleke Europe na Jadran, a onda u šoping oni željni svega s one strane granice.

Grad Krapina, zagorska metropola, leži između dvaju magistralnih pravaca, zarobljena u onoj svojoj kotlini. Srce Zagorja, postojbina krapinskog pračovjeka, domovina Čeha, Leha i Meha, rodno mjesto Ljudevita Gaja, domaćin Festivala kajkavskih popevki. Na Hušnjakovom bregu iznad gradskog centra Dragutin Gorjanović Kamberger otkrio je 1889. godine spilju u kojoj su prije 3000 godina živjeli neandertalci. Krapinskog pračovjeka, kako ga službeno zovemo, Vladimir Nazor je nazvao Dedek Kajbumščak. Danas je na mjestu Krambergerovog otkrića suvremeno uređen muzej.

Legenda o Čehu, Lehu i Mehu, praočevima svih Slavena, kaže kako su tri brata i sestra Vilina naslijedili na prijestolju oca, kneza po imenu Hrvat. Braća, ojađena okrutnim postupanjem rimskih vojnika, u tajnosti su spremala ustanak. Njihov naum je rimskom vojskovođi izdala Vilina koja je s njim potajno ljubovala. Braća ubiju Rimljanina, a Vilina pobjegne u spilju iznad Žutnice koju narod i danas naziva Ljubine ili Viline jame. U spilji su živjele vile koje joj pomogoše poroditi sina rimskog vojskovođe. Loveći jednog dana oko spilje, braća otkriju Vilinu, uhvate ju i dadu ju živu zazidati u kulu. Njezino

Krapina, panorama

dijete, koje se igralo pred spiljom, razjareni divlji bivol digne rogovima i kroz podzemni hodnik ispod Velikog žlijeba i Hajdinskog zrna izbaci na drugu stranu. Neki putnik naiđe na mrtvo dijete i sahrani ga. Otada se to mjesto zove Lepoglava. Braća se nisu uspjela othrvati rimskim četama koje su željele osvetiti smrt svog vojskovođe i napuste svoj kraj. Putujući na sjever Čeh osnuje Češku, Leh Poljsku, a Meh Rusiju. U spomen na legendu o njima u Zagorju postoji trodijelni vinski vrč, trilikum *Čeh, Leh i Meh*. A toponimi koji se spominju u legendi, koriste se i danas.

U Krapini je 1809. godine rođen Ljudevit Gaj, vođa hrvatskog narodnog preporoda i književnik. Napisao je „Kratku osnovu horvatsko-slavenskog pravopisaña“, što je začetak modernog hrvatskog književnog jezika. Gaj je imao podršku u piscima i pjesnicima Mažuraniću, Demetru, Nemčiću, Kukuljeviću, Šuleku, koji su se od 1836. godine služili štokavskim narječjem. U političkom smislu ilirski pokret imao je kao krajnji cilj ujedinjenje svih južnih Slavena u jednu državu. Ideja preporoda imala je podršku progresivnih ljudi u svim južnoslavenskim zemljama. Nosilac pokreta bila je građanska inteligencija, a podržavao ju je i dio hrvatskog plemstva: Draškovići, Oršići.

Od 1966. godine u Krapini se neprekidno do danas održava Festival kajkavske popevke. Svrha je Festivala nastavljanje bogate tradicije kajkavske popevke, njegujući živu riječ i melos krajeva u kojima se govori kajkavski. Mnoge su popevke s tog festivala postale evergrini. Sam je pak festival pomogao da se upotrebi kajkavskog narječja u svakodnevnom govoru vrate mnogi koji su s njime odrasli, a prestali ga govoriti.

Prođem pored Đurmanca i prije nego će autocesta kroz utrobu Macelja, siđem na odvojk za Trakošćan. U sjevernom sam Hrvatskom zagorju. U dolini rijeke Bednje koja izvire pod Maceljskom gorom i razdvaja Ivanšćicu od Maceljske gore i pomalo tajanstvene Ravne gore. Na bregu iznad jezera, okružen perivojem i park-šumom, stoji dvorac jedinstvenog izgleda, kao iz kakve bajke. Sagrađila ga je obitelj Drašković, čiji su članovi stoljećima imali vodeće uloge u političkom životu Hrvatske. Spominje se u XIV. stoljeću kao srednjovjekovni burg, koji je zbog opasnosti od Turaka sredinom XVI. stoljeća ojačan bočnim kulama. Kada su opasnosti minule, prigrađeni su mu gospodarski i stambeni dijelovi. Gotovo ruševni grad, građen u duhu romanike s „normanskim štihom“, otuda mu valjda i onaj meni pomalo jedinstveni izgled,

Draškovići su restaurirali krajem XIX. stoljeća u neogotički. Danas dvorac pripada nultoj, najvišoj spomeničkoj kategoriji i u njemu se nalazi muzej.

Ostavim dvorac i krenem na istok za Bednjom prema Lepoglavi mimo Ravne gore. I dok su ostale planine Zagorja više ili manje izdužene, Ravna gora ima gotovo oblik kruga, otvorenog prema jugu. Kotlina u njezinom središtu promjera je 2-3 kilometra, a šumoviti vijenac nad njom oko 4 kilometra. Kako joj je vrh vijenca zaravnat i podjednake visine, a padine strme, kažu da nalikuje piramidi kojoj nedostaje vrh. Meni je više nalik kakvom davno ugaslom vulkanu. Pomisao na vulkan u ovim krajevima i nije tako nevjerojatna, kada se zna da nedaleko od nje iznad Lepoglave na Ivanščici doista postoji davno ugasli vulkan. Taj je fosilni vulkan, nastao prije 22 milijuna godina i kao jedini u Hrvatskoj, zaštićeni je spomenik prirode.

Prođem gradić Lepoglavu, zagorski ili bolje rečeno hrvatski Cluny²³, jer je zahvaljujući redovnicima (ovdje pavlinima), Lepoglava nekada bila duhovna, ali i svjetovna metropola.

Gotovo porušeni burg Lepoglava darovan je 1399. godine grofovima Celjskim, a već sljedeće godine njihovom zaslugom utemeljen je tu pavlinski samostan. Tri godine poslije Turci su ga opustošili, a onda je obnovljen 1489. i od tada se gotovo 300 godina nadograđuje, preuređuje, oslikava i oprema bogatim sakralnim inventarom; kako samostanski prostor, tako i njegova crkva. Oslikao ih je najugledniji pavlinski slikar Ivan Ranger, koji je oslikavao i mnoge druge crkve i kapelice u Zagorju. Rođen u Tirolu, umro je i pokopan u samostanu 1753. godine. Zahvaljujući pavlinima samostan se po ljepoti mogao uspoređivati s najljepšim bečkim građevinama. Osim na duhovnom polju lepoglavski pavlini su dali doprinos razvoju znanosti, kulture, umjetnosti, a posebno školstva. 1503. godine osnovali su prvu javnu gimnaziju na području današnje kontinentalne Hrvatske, što se smatra početkom školstva, a 1656. godine i akademiju koja je začetak visokoškolskog obrazovanja na području današnje Hrvatske. Uobičajeno se u pavlinskim učilištima uz latinski učio i govorio domicilni jezik. U učilištima na području današnje Hrvatske bio je to jedan od dijalekata hrvatskog jezika. Tako se u Lepoglavi uz latinski govorilo i učilo kajkavski. Mnogo je intelektualaca: povjesničara, političara, savjetnika

23 Cluny: *francuska benediktanska opatija iz 10. st.*

kraljeva, biskupa, generala poteklo iz redova lepoglavskih pavlina. Tituš Brezovački i Ivan Belostenec najpoznatiji su lepoglavski pavlini XVII. stoljeća.

Kada je car Josip II. 1786. godine ukinuo redove, pavlini napuštaju samostan nakon čega je 1854. pretvoren u *rešt*. Služio je toj svrsi za četiri države, koje su postojale na ovim našim prostorima u sedamdeset i tri godine, a služi i danas. Gorke li sudbine za nekadašnji rasadnik kulture, znanosti i prosvjete! Među njegove debele zidine umjesto filozofa i bogoslova nastaniše režimi zlikovce svih *fela*: okorjele ubojice i *tate*, državne neprijatelje - crvene, crne pa čak i svete. Odležali su, koje li ironije u najzloglasnijoj kaznionici u svakom režimu, i Tito - budući predsjednik države i blaženi Alojzije Stepinac - budući svetac.

Osim po pavlinima, i nažalost po zatvoru, Lepoglava je poznata i po svojoj čipki koju izrađuju marljive lepoglavske žene, a koja je uvrštena u UNESCO-ovu listu nematerijalne kulturne baštine. Do Lepoglave se preko Ivanšćice probila cesta, a od Golubovca i željeznička pruga. Jednim se krakom te ceste može preko Starog Golubovca u Lobor k Majci Božjoj Gorskoj. Sjećate se arheoloških nalaza ranokršćanskog svetišta? Po svemu sudeći, nad Loborom je kolijevka kršćanstva, bar što se tiče sjeverozapadnog dijela Hrvatske. A od te se kolijevke poprijeko kroz Strahinjčicu časkom može do kolijevke pračovjeka, Slavena i iliraca.

Nije li zato kraj s jedne i druge strane Ivanšćice i Strahinjčice doista čaroban po svojoj ljepoti, već i čudesan po svoj prošlosti? Involviran ne samo u povijest nastanka naše državnosti od dolaska Hrvata (ma otkuda da smo došli), preko onog nesretnog predziđa kršćanstva, puntarije, ilirizma, NOB-e i križnog puta, već i u našu najdalju prošlost. U prapočetak ljudskog života u ovim krajevima.

Bela I. i II. zavučene pod Ivanšćicu, ostaju desno od ceste kojom žurim prema Ivancu, još jednom gradiću pod Ivanšćicom. Prođem i mimo Ivanca i mimo odvojka slijeva što vodi prema nedalekom Klenovniku, Dravi i kraju Zagorja.

Klenovnik! Na *bregeku* iznad plodne doline s pogledom na Ivanšćicu, to je jedan od najvećih i najreprezentativnijih, a možda najljepši ranobarokni zagorski dvorac. Imao je 90 soba i 365 prozora. Sagrađili su ga Draškovići u

drugo polovici XVII. stoljeća, nakon što su napustili istoimenu utvrdu, ali je nekoliko puta pregrađivan i dograđivan. Za banovanja Ivana III. Draškovića od 1640. do 1646. godine u njemu su održavane i sjednice Hrvatskog sabora. Preživio je i sačuvan zahvaljujući činjenici da je 1925. godine pretvoren u bolnicu.

Nešto dalje prema Varaždinu, moja se cesta razdvaja. Lijevim će krakom prema bregima nad dravskom dolinom kako bi se iza njih spojila s onom cestom što od Varaždina putujući uz Dravu vodi u susjednu Sloveniju. I uz tu je cestu nanizano nekoliko baroknih dvoraca, pregrađivanih i dograđivanih, više ili manje devastiranih. Tu je dobro očuvan Maruševac, pa nedaleki Banjski dvori sačuvani dijelom u kojem je bolnica. Bili su, kažu kroničari, za vlasništva Erdödievskih ukrašeni slikama Murilla, Rubensa, Dürera, Rembrandta, van Dyckena, Kaullbacha i dr., te perzijskim sagovima i namješteni namještajem od mahagonija. Dvorac je stradao u velikom požaru 1918. godine. Opeka, koja je bila vlasništvo stare francuske obitelji Bombelles (čiji je jedan član bio oženjen Mariom Luizom, bivšom Napoleonovom ženom), danas je ruševna. Gornja i Donja Vinica, Galinec, Radovečki Križovljan i Zelendvor još se drže.

Drugi će krak ravno u Varaždin. I ja ću njime komad puta, a onda u Vidovcu odoh desno. Nakana mi je zaobići Varaždin i u podnožju Varaždinbrega izbiti na državnu cestu za Zagreb i tako si skratiti put, ali i proći pored posve sačuvanog dvorca Šaulovec.

U Vidovcu je dvorac iz XIX. stoljeća u kojem se stanuje. Nedaleko njega je i Krkanec, dvorac obitelji Patačić. Sjećate li se priče o goricama i vinu s početka landranja? Dvorac Krkanec pravo je mjesto da mu se još jednom vratim. U njemu je grof Baltazar Patačić osnovao Društvo vinskih doktora „Pintu“ koje je okupljalo uglednu i utjecajnu gospodu ondašnjeg kulturnog i političkog života. Svaki je doktor morao moći na eks ispiti pintu koja drži 2,75 litre vina. Najpoznatiji vinski doktor bio je podban Adam Najšić koji je nosio titulu „primus poator regni“, prvi pijanac kraljevine. Jedina gospođa među muškim članovima bila je Barbara Ana Pethö, koja je stekla titulu vinskog doktora 1719. godine iskapivši pintu nadušak. Impresivno, zar ne? Te je godine umro grof Baltazar a družba se ubrzo raspala. Tako je doktorica Pethö, osim što je bila prva žena član „Pinte“, bila i posljednji član upisan u „Popis doktora promaknutim na vrlo glasovitom novomedicinskom fakultetu“.

„Da je Bog namjeravao zabraniti piti vino, ne bi ga tako dobro napravio“.
Otprilike, tako nekako glasi jedna od misli kardinala Richelieua.

A onda sam se predomislio. Dojadila mi vožnja jednoličnom nizinom. Odustanem od skretanja za Šaulovec. Dvorac je sagrađen potkraj XVIII. stoljeća kao jednokatna građevina pravokutnog tlocrta, pa preinačen i dograđen u maniri historicizma početkom XX. stoljeća. Zatim je potkraj stoljeća potpuno obnovljen i uređen kao reprezentativni ugostiteljski objekt koji sada sja starim sjajem. Zato krenem još jednom desno preko zadnjih obronaka Varaždin-brega.

Ponovo sam među bregima. Od Svetog Ilije cesta se oštro uspinje strminom. Pod njom, s druge strane selo i mala dolina okružena bregima. Desno nad njima strmo, stjenovito Čevo dalo je selu ime Podevčevo. Stoji nad ulazom u tu dolinu otvorenu prema prostranoj dravskoj nizini iz koje sam upravo stigao pomalo obilaznim putem. Zbog onih njegovih stijena Čevo zovu zagorskim Klekom. Kao kroz neka vrata između Čeva i obronaka Varaždin-brega, u dolinu je ušla Bednja i za njom željeznička pruga za Novi Marof. Produžim li kroz dolinu ravno do Beletinca, začas ću doći u Remetinec. No, odlučim krenuti lijevo među brege, za Bednjom i prugom. Putem sam negdje prešao nevidljivu granicu i ponovo se našao u Prigorju. Bednja, mirna i bešumna teče dolinom ovjenčana ivicama. Nad desnom joj obalom poredani usamljeni, kupasti i šumom prekriveni bregi, koji kao da su nasadeni na livade. A onda Bednja u luku ode desno u novu dolinu, a moj put još malo ravno. Kakvih dvjesto metara dalje i sam zađem u tu dolinu. Na državnoj sam cesti za Zagreb.

Lijevo se kratkim ali strmim usponom, okružena šumom, penje na Varaždin-breg. Na drugu se stranu dugačkom nizbrdicom spušta u dravsku dolinu. Po bregu s jedne i druge strane čuveni varaždinski vinogradi, kleti, vikendice, ladanja. Desno se ide za Novi Marof, na drugom kraju doline. Tamo ću i ja.

Prođem ispod brega na kojem čuči pitoreskno Presečno i prijeđem mostom preko Bednje. Ostavim auto s druge strane pa se pješice vratim do mosta. Uzvodno od mosta Bednja teče mirna i plaha, a nizvodno požurila glasno žuboreći plitkim koritom u dolinu koja razdvaja Topličku goru i Kalnik.

Rijeka Bednja

Prisjetim se stihova iz „Presečkih pralja“ s ovogodišnjeg Recitala kajkavske poezije u Zelini, pisane na kajkavštini ovog kraja: *„Jaj si ga meneke/Meneka si jaj si ga/Jafkale su stare dekle/Dok su prale obujke/I dok canjke prale su/ Na obali reke Beje“*. Rastanem se od najdulje zagorske rijeke s kojom sam zajedno landrao, meni jednim od najromantičnijih i najčudesnijih dijelova zagorsko-prigorskog kraja i čas kasnije već se penjem u centar Marofa.

Ostavim za sobom u tišini perivoja Erdödyjev dvorac i spustim se u sljedeću dolinu. Prije nego se cesta iz nje stade uspinjati na Cifrekov breg, skrenem na autocestu koja će me odvesti u Zelinu.

U Paki ispod prvog nadvožnjaka koji nosi autocestu, šumskim se putom može za utvrdu Paka, k ostacima prvog od četiri srednjovjekovna burga na Kalniku koji su štitili od provale Tatara i Turaka.

Odmah nakon izlaza iz Pake silazak je s autoceste u Brezničkom Humu, sela u kojemu cvjeta poduzetništvo sudeći po nizu radioničkih hala.

Malo dalje iznad autoceste prijeđe cesta za Križevce. Odvojila se od one Zagreb-Varaždin, obide Kalnik s njegove jugozapadne strane i nastavi južnom stranom prema Križevcima. Još kakvih petnaestak kilometara prolazi kalničkim prigorjem, a onda zađe u Podravinu. Njome sam se nekoliko dana ranije uputio u Gornju Reku, kako bih obišao i taj dio kalničkog prigorja.

I toga je dana bilo sunčano i lijepo. Zlate se polja kukuruza i obrani vinogradi, kako se samo znadu zlatiti u doba rane jeseni. Minem kroz Komin i Breznicu. Na prvom odvojkuposlije skretanja za Bisag trebao bih skrenuti desno. U zadnji sam čas promijenio plan. Prvo ću još jednom do Pake pa proći onim klancem kojim se Lonja iz Zagorja probila u Prigorje, a potom ću pod Kalnik. Šteta što šumoviti i uski klanac ne da suncu da prospe svoje zlatne zrake po srebrnoj Lonji, što veselo skakuće kamenitim dnom. Zaustavim se na proširenju pod desnim bregom i pretrčim preko ceste k Lonji. Svježina vode što žubori i ugodan miris vlažne šume ispunili su klanac. Stojim na drvenom mostiću zanesen čarolijom. Cestom projuri automobil. Buka motora i smrad ispuha razbiju idilu. Prošećem malo nizvodno. Na desnoj obali, tik uz rječicu, ostaci velikog kamenog zdanja, očito neke davno zaboravljene vodenice. Još se vide željezni okovi drvenog vodeničkog kola. Iza ostataka vodenice nekoliko zajedno zbitih kamenih kuća. U ovom se kraju, bogatom kamenom, kamen

često koristio za gradnju kuća. Pored mene projuri još jedan automobil i podsjeti me da moram dalje.

Posve iznenada Lonja i cesta izađu iz klanca. U Zagorju sam! Još sam među bregima, sada raširenim i pitomim. Šumu su zamijenile livade, njive i poneke gorice, sve minijaturno i skromno. Ubrzo stignem do one ceste što prolazi Zagorjem s istoka na zapad. Njome ću kroz Podrute do Hrašćine-Trgovišća, kako bih se preko bregov ponovo vratio na cestu koju sam ostavio s druge strane.

Najistočniji obronci Zagrebačke gore završili su još tamo nad dolinom potoka Mareščaka, a zapadni, kalnički nad rijekom Lonjom. Ovaj prolaz iz Zagorja u Prigorje kroz pobrežje između tih dviju gora trebao bi prolaziti pitomim krajobrazom među bregima u goricama, trnacima i mekotama. Tako je i izgledalo kad sam skrenuo lijevo za Hrašćinu i još jednom toga dana prešao preko željezničke pruge i rijeke Krapine. Naoko pitomo pobrežje ubrzo poprimi pomalo gorski izgled. Cesta napusti valovitu dolinu, zađe među stisnute šumovite brege u Jarek Habekov i stade se uspinjati strminom.

Uski put vodi ravno na breg do kurije Belušić uz koju je vezano nekoliko zanimljivosti. To je bila posljednja *hiža* „na tlaku“ prije Jelačićevog proglašenja o ukidanju kmetstva 25. travnja 1848. godine. Izraz „na tlaku“ podsjeća kako su kmetovi pored tlake morali i dobrovoljno pomagati kod gradnje vlastelinskih kurija, kao i dvoraca ranije. Kurija i vinograd pripadali su biskupu Strossmayeru, a o njima se uobičajeno brinuo vincilir ili pudar, čuvar gorica. On nadgleda i obavlja stručne poslove u vinogradu i podrumu, a uoči berbe čuva grožđe od kradljivaca. Biskup je svoju kuriju nazvao „Njogoš“, a jednu od svojih posjeta kuriji opisao je u noveli „Zagorje u snijegu.“ U kuriji je do 1957. godine živjela učiteljica i spisateljica Štefaniya Bernas Belušić. U kuriju je često navraćao književnik Gustav Krklec. Od 1995. godine u njoj se održavaju književne večeri „Susreti meteorita.“

Mala Hrašćina stisnuta na vrhu brega okružena vinogradima postala je planetarno poznata kada je 26. svibnja 1751. godine u blizini pao meteorit, „*prvi pad kamena s neba*“ kojem je svjedočio veći broj ljudi i prvi koji je uopće dokumentiran. I u Hrašćini nailazim na ostavštinu pavlina. Župnu crkvu sv. Nikole, građenu kao gotičku, oslikao je Ivan Ranger. A poput mnogih crkava

u prigorsko-zagorskom kraju, kasnijim pregradnjama dobiva obilježje baroka. Ispred robusne župne crkve stajao nekad kip sv. Ane podignut na rimskom nadgrobnom kamenu. Bigamni spomenik s likom muškarca i žene svjedočio je o bitavalištu Rimljana u ovom zadnjem u nizu prolaza iz nepregledne nizine rijeke Save u bregovito Zagorje, na putu koje je vodio iz Ilirika u Panoniju.

Na drugu stranu brega cesta se kratko žustro spusti i krene mirnije prema Lonji među osunčanim bregima i njihovim goricama.

U Brezničkom Humu skrenem desno prema Zelini i eto me nakon nekoliko kilometara ponovo kod skretanja za Križevce.

Dugačkim i vitkim nadvožnjakom cesta preskoči Lonju i autocestu i stade se penjati na brege sve do Visokog. U Visokom se otvara pogled na čitav Kalnik i valovitu nizinu pod njim. Kao kakav ne odveć visok zid, protegnuo se u smjeru sjeveroistok-jugozapad u dužini od 16 kilometara vjekovima štiteći kršćanstvo. Otuda i one četiri utvrde poredane na njemu. Danas Kalnik štiti poznate potkalničke vinograde od hladnih sjevernih vjetrova. Osim gore, ime Kalnik imaju i dva vrha i selo pod jednim od njih. Mali i Veliki Kalnik, vidim ih u daljini, slijeva nose stare gradine. Prolazim gotovo nepreglednim poljima kukuruza, mimo vinograda čas se uspinjući, čas se spuštajući niz pitomi krajolik.

U Čanjevu sam visoko na bregu. Nakon Čanjeva, nad kojim stoji drugi od ona četiri burga što su štitili pravac koji je spajao Podravinu sa Zagorjem, ponovo sam u dolini. Nedaleko Sudovca još i danas su vidljivi ostaci stare rimske ceste koja je vodila u Aquae Iassae, Varaždinske toplice s druge strane Kalnika. Namjeravao sam na povratku iz Gornje Rijeke tim putem, ali je cesta zatvorena zbog radova.

U Gornjoj Rijeci je dobro očuvan dvorac Erdödy-Rubido, sagrađen nakon što je 1699. godine napušten Mali Kalnik ili Pusta Barbara. Bio je to omanji burg na kamenoj litici iznad Gornje Rijeke, polukružnog oblika i čvrstom četverokutnom kulom, danas jedinim ostacima grada. U Gornjoj Rijeci je živjela i umrla 1884. godine grofica Sidonija Erdödy Rubido, prva hrvatska koncertna pjevačica i operna primadona. U Zagrebu je pjevala okupljenim ilircima Gajevu budnicu „Još Hrvatska ni propala“ te naslovnu ulogu Ljubice u prvoj hrvatskoj operi „Ljubav i zloba“ Vatroslava Lisinskog.

Put za Čanjevo

Zastanem na bregu iznad Gornje Rijeke da bolje osmotrim Veliki Kalnik. Inače ga za lijepog vremena mogu vidjeti dalekozorom s mojih Severovina. Grad Veliki Kalnik ima burnu i slavnu prošlost. Bio je to snažan burg sagrađen vjerojatno početkom XIII. stoljeća na nepristupačnoj kamenoj litici podno najvišeg vrha Kalnika, a onda dvaput kaskadno dograđivan u različitim povijesnim razdobljima. U njega se sklonio kralj Bela IV. pred navalom Tatara bježeći sve do Dalmacije. U grad je navraćao kralj Sigismund, jer je vlasnica dvorca bila Sigismundova žena Barbara Celjska koju je narod zvao Crna kraljica. Tada su grad nazivali kraljevskom palačom.

Još sam jednom danas prošao kroz Sudovec. Na državnu cestu za Varaždin vratio sam se nešto zapadnije od mjesta s kojeg sam pred koji sat skrenuo na putu za Gornju Rijeku. Iza Sudovca dolina polja kukuruza i šuma. Prošao sam selo Pofuke i začas me evo u Bisagu.

Iz prisjećanja na landranje pod Kalnikom trgne me pogled na ruševine grada Bisaga. Skriven među drvećem, tek mi se nakratko otkrije. On je prva utvrda u drugom lancu utvrda, fascinantnom fortifikacijskom sustavu prigorsko-zagorskog kraja. Malo dalje bisaška crkva. Iako je u nizini, izdaleka sam joj uočio zvonik. Nadvisio drveće koje okružuje i crkvu i selo. Začas ugledam i kominsku crkvu. S ove strane nije zaklonjena vrhom brijega pa djeluje gorostasno. Minem Komin i već se ispred mene zdesna na tamnoj pozadini gore bijeli Sveti Ivan Zelina. Župna crkva dominira panoramom. Dosad gotovo ravna, autocesta stade se u luku udaljavati od zelinskih bregov. Prođe mimo onog šiljastog brega (kojem sa svog prozora svakog dana nazovem dobro jutro) i krene na jug.

Da ne jurim toliko ili da smijem na autocesti zastati na trenutak, bez muke bih među bregima nakićenim goricama, kletima i vikendicama što se uzdižu oko Zeline, pronašao crkvicu Sv. Duha u Vrtačama i s druge strane doline kapelicu sv. Petra u Novom Mestu.

U Svetoj Heleni siđem s autoceste. Doma sam!

Iz Zeline sam jutros krenuo na zapad, a sada sam joj se vratio s istočne strane. Opisao sam krug putujući rubnim područjem Prigorja i srcem Zagorja upotpunjujući vam, nadam se, sliku ovog predivnog, gotovo rajskog kutka Lijepe Naše, što ga zovemo Prigorje i Zagorje.

Svoje sam landranje Prigorjem i Hrvatskim zagorjem započeo na Vincekovo, a završio oko Martinja. Prigodno, zar ne? Martinje ili *kršćenje mošta u vino* je i slavlje dobrog vinskog uroda, a slavi se 11. studenog. Njime se na

neki način obilježava kraj vinogradarske godine. Nakon što je obavljena berba i nakon nje krštenje mošta, vinogradaru ostaje još samo posao oko pretakanja i njegovanja mladog vina.

Sveti Martin rođen je u rimskoj Panoniji, današnjoj Mađarskoj 315. godine. Otac mu je bio rimski vojnički tribun pa je prema očevoj želji i sam postao vojnikom. Službovao je u Francuskoj. Jednom je zgodom pred vratima grada Amiensa ugledao promrzlog siromaha. Mačem je odsjekao komad svog plašta i darovao mu ga. Te je noći usnuo Isusa ogrnutog tim komadom plašta koji mu je rekao: „*Što si učinio onom siromahu, meni si učinio.*“ Primivši san kao poziv, napustio je vojsku i posvetio se vjeri. Vratio se u Panoniju širiti kršćanstvo. Jedno je vrijeme živio u samoći, a onda se vratio u Francusku, gdje je imenovan biskupom grada Toursa. Željan nastaviti redovnički život u samoći, pokušao se sakriti pred poslanicima koji su ga došli zarediti za biskupa, no jedna im je guska gakanjem otkrila skrovište. Iako imenovan biskupom, i dalje je živio kao asket. Na biskupskom tronu proveo je trideset godina. Umro je 8. studenog 397. godine. Ubrzo poslije smrti proglašen je svecem, a 11. studeni, dan njegova ukopa, spomen-danom sv. Martina. Štovanje sv. Martina u srednjem je vijeku iz Francuske prošireno cijelom Europom. Na slikama ga prikazuju kao biskupa koji u ruci ili pokraj sebe ima gusku, ili kao vojnika na konju koji siječe svoj plašt da njime ogrne siromaha.

Čitajući i dorađujući napisano uočavam kako sam zapravo putovao uglavnom putima koji vode med bregima, potočnim i riječnim dolinama ili preko kakvog prijevoja, a malo ili gotovo nikako onim koji vode kroz brege. Kako se posao oko prijeloma teksta i njegovog opremanja pomalo otegnuo pružila mi se prilika da nadoknadim propušteno.

Već smo duboko zagazili u 2015. kada sam jedne više oblačne no sunčane subote s prijateljem Vladom Leršom krenuo u potragu za motivima za naslovnicu putopisa. Iz Gorjneg smo Orešja produžili ravno, cestom koja preko brega vodi u Konjščinu. Prije nego se cesta na vrhu brega gotovo doslovno strmoglavi na drugu stranu u Zagorje, skrenuli smo desno i uskom cesticom krenuli po njegovom bilu. Od cesticke lijevo i desno po padinama; tu njiva, tamo sjenokoša, do nje gorice i klet, vikendica, trnac pa šumarak. One što su zdesna gledaju na jug i pripadaju Prigorju, a one slijeva, okrenute sjeveru na zagorskoj su strani. Još se malo uspinjemo, a onda cestica krene lagano nizbrdo.

Domovec, pil

Na najvišoj točki pogled je veličanstven. Gotovo na sve četiri strane svijeta. Za vedra i jasna dana vide se i Strahinjščica i Ivanščica i Kalnik i Moslavačka gora i Zagrebačka gora. No, danas su izmaglica i visoka naoblaka zakrile gore u daljini sivilom i naum o snimanju panoramske fotografije Prigorja i Zagorja koja bi krasila naslovnici otpada. Nakon kakvih pet kilometara prođemo pored crkve u Bedenici i spustimo se u dolinu potoka Bedenice. Zelinska gora ostala je iza nas. Opet smo na glavnom putu, onom kojim se iz Komina stiže u Konjščinu. Koji kilometar dalje u smjeru Konjščine - Turkovčina. Ime su joj, baš kao i nedalekom selu Bosna nadjenuli Turci za svojih prodora u XVI. i XVII. stoljeću. I danas tu žive potomci njihovih potomaka. Mahm(n)eti, Vulame, Čički, Viziri prezimena su koja su donijele čete Sulejmana Veličanstvenog. Navodno je tu na rubnim područjima Prigorja i Zagorja boravilo preko 100 tisuća Turaka. U Turkovčini ostavljamo cestu da nastavi prema Zagorju, a mi skrenemo desno i ponovno krenemo uzbrdo sporednim putem prema Hrašćini. Prvo lagano, a onda sve brže uspinje se uski put bregima što kao valovi stižu od Pake. Ne vozimo se bilom pa nam pogled zaklanjaju viši brezi što nas okružuju, a i nismo više tako visoko kao malo prije. Slijeva preko njih Konjščina u dolini Krapine i do nje Pešćeno. Tamo su Turci sagradili čuveni zemljani most kako bi njihove čete mogle prijeći preko močvarnog tla. Čudesan krajobraz prepun šume, masne ilovače pomiješane s pijeskom kojom su premazivane hiže i lignita koji se tu kopao još do sredine prošlog stoljeća. Zdesna preko bregov, dolina Lonje i cesta Zagreb-Varaždin. Prođemo kroz Vrbovo i evo nas u Domovcu. Desno od sela puteljak se strmo spušta prema mjestu gdje je pao Hrašćinski meteorit. Sve djeluje pomalo tajanstveno. Na mjestu gdje skrećemo - pil, kažu najstariji u Zagorju. Taj zavjetni stup podignut je u znak zahvale nakon što su Turci zauvijek napustili ovaj kraj. Vitki kameni stup posivio od starosti nalik kakvom minijaturnom minaretu završava s isto tako klesanim kamenim krovicom što neodoljivo podsjeća na kapu kakvu su nosili turski velmože. Na vrhu mu željezni križ. Od pila puteljak odluta kroz sivi zimski krajobraz do spomenika podignutog na mjestu pada meteorita. Na malom platou s pogledom na Prigorje, na nevelikom kamenom postolju crni grumen što nam je došao iz svemira. Iza njega kao otvorena knjiga, ploča sa opisom događaja. Tišina koja nas okružuje i koju gotovo da čujemo samo naglašava svu tajnovitost i dramatičnost mjesta. Istim ćemo putem natrag do pila pa desno i eto nas začas u Hrašćini-Trgovišću. Iz nje ćemo desno u Hrašćinu na drugom bregu pa do Brezničkog Huma, a u njemu smo već doma u Prigorju i mojem landranju je kraj.

Na kraju puta

ZA KRAJ PUTA

Čitatelju zacijelo nije promaklo kako sam opisima nekih mjesta i predjela posvetio više prostora i pažnje od drugih. Zasluge za to ne pripisujte nekim posebnim ljepotama onih prvih, niti su tome kriva ona potonja, već se radi o slučajnom odabiru. Jednakomjerno opisivanje svakog mjesta ili predjela kojim sam prošao, iziskivalo bi previše prostora, a i putopis bi učinilo monotonim. Osim toga, mislim da sam vam pričajući o krajobrazu, spomenicima, ljudima i događajima samo nekih mjesta, svejedno ispričao priču o gotovo cijelom prigorsko-zagorskom ili zagorsko-prigorskom kraju. Istina, ponekad sam s predumišljajem odabrao mjesto ili predio kojemu sam posvetio *zericu* više prostora i pažnje, no na to me je natjerala nostalgija.

Znam da sam još podnaslovom najavio kako ću samo falačecom Zagorja, onim koji *dotikavlje* Prigorje. No, landranje Zagorjem kao da je zarazno. Kreneš li jednom njime, ne možeš stati. Pa i kada ga čitavog obideš, ponovo te namami među svoje brege i dole, a onda se ponašaš kao Odisejeva družba nakon što se najela ploda lotosa (za kojeg u Istri drže da je to plod njihove ladonje) ili kao sam Odisej, putnik svih putnika. Začaran od čarobnice Kirke zamalo je zaboravio na Itaku i Penelopu i zaželio zauvijek ostati na Kirkinom otoku. Zato se landranje falačecom Zagorja pretvorilo u putovanje, ne mogu baš reći cijelim Zagorjem, jer ostalo je puno toga neprelandranog, neprohodanog, neviđenog, što je trebalo vidjeti. Uostalom, ostalo je toga i u Prigorju. Zato mi ne preostaje ništa drugo nego zapjevušiti stih iz već spominjane popevke „*Samo sam bregima dragim obećal da vrnul se bum nazaj.*“

Vratit ću im se svakako. Ne radi novog putopisanja, jer mi se nekako čini kako si, putujući Zagorjem i Prigorjem (malo sim-malo tamo, tek se površno zabadajući u njihove kutke), nisam ostavio prostor za još jedno putopisanje u kojem se ne bih u velikoj mjeri ponavljao.

Zato ću nastaviti i dalje njima landrati. Sebe radi i uspomena radi!

Zahvale

Prije svega hvala Ivici Kukovačecu - grafičkom uredniku i ravnatelju zelinskog Učilišta - nakladnika knjige, dr. Ivi Kalinskom - uredniku i Stjepanu Dragiji lektoru/korektoru putopisa, na strpljenju, savjetima i nesebičnoj pomoći. A onda hvala i svestranom Vladi Leršu koji je za ovaj putopis narisao ove zanimljive grafike, Tomislavu Šarecu koji je ustupio nekoliko izvanrednih fotografija Zagorja i Višnji Ivić koja je jedne kišne subote umjesto mene fotkala Samobor. Hvala i svim onima koji su novčano pomogli da naš zajednički trud doprije do čitatelja, a posebno Gradu Svetom Ivanu Zelini i Zagrebačkoj županiji.

Tumač manje znanih riječi i izraza

- B* *beden: velika posuda za grožđe ili zelje, kaca*
 beštek: pribor za jelo
 bregi: brda
 buča: tikva, bundeva
- C* *cifrasta: nakićena*
 cug: vlak
- Č* *čkomina: tišina*
 črez: poprijeko, kroz
 čuča: deminutiv od kokoš
 čuček: pile
- D* *demižon: veća šibljem opletena staklenka za vino, rakiju ili ocat*
 dobiti duhu: dobiti miris, usmrđite se
 drevo: drvo
- F* *fehtati: moljakati, žicati*
 falačec: komadić
 farof: župni dvor
 fela: vrsta
- G* *gater: velika tračna pila*
 grunt: posjed
 gorice: vinograd, trsje
 gvierc: medovina, prevreli med rastopljen u vodi, gvir
- H* *hiža: kuća*
 hiža mazanica: drvena kuća premazana ilovačom

- I* imbrina: *kraljevina, autohtona sorta grožđa i vina sjeverozapadne Hrvatske*
- J* jalni: *zavidni*
Janino: *blagdan svete Ane*
- K* koci: *svinjci*
kravski cecek: *sorta grožđa*
kredenc: *kuhinjski ormar*
krma: *stočna hrana (sijeno, otava)*
kumek: *deminutiv od kum; ovdje izraz za seljaka, pomalo pogrdan*
kupica: *čaša*
kušlec: *poljubac*
- L* lagvi: *drvene vinske bačve*
landrati: *skitati se*
- M* med: *među*
melšpajz: *kolač*
mjesečni fasung: *kupovanje namirnica jednom mjesečno u količini potrebnoj za taj mjesec*
- N* noja: *necijepljena loza i vino od nje, direktor*
norenje: *ludovanje*
- O* oblok: *prozor*
orehi: *orasi*
- P* pajceki: *svinje*
pilnica: *podrum*
plajnka: *debela daska*
poklonec: *raspelo, ozidani natkriveni oltarčić*
potepanje: *lunjanje, skitanje*
prošcejne: *hodočašće, proštenje*
prošcejnari: *hodočasnici*
protvajn: *posuda za pečenje u pećnici*
puntar: *buntovnik, sudionik Seljačke bune*

- R rešt: *zatvor, tamnica*
 ral: *jedinica mjere za površinu zemlje, jutro*
 roženica: *krovna greda*
- S spelancija: *veselo druženje po određenom protokolu, obično vezano uz vinske običaje*
 sraka: *svraka*
 strožak: *blazina napunjena slamom ili komušinom*
 stajne: *zajednički naziv za gospodarske zgrade na seoskom imanju*
 sudec: *sudac*
- Š škop: *ražena slama za pokrivanje kuća*
 šopati: *silom hraniti, toviti*
 štacija: *stajalište, željeznički ili autobusni kolodvor*
 šlajsati: *konjima ili traktorom izvlačiti drva*
 špeceraj: *dućan s prehrambenim proizvodima (ili sami proizvodi) i sitnim kućnim potrepštinama*
 štanga: *poluga, najčešće metalna; ovdje cijela salama*
 štibra: *porez, daća*
 štokrl: *stolac bez naslona*
 štruca: *dugoljast, trbušasto oblikovan kruh*
 štreka: *željeznička pruga*
- T teca: *teta*
 trnac: *voćnjak*
- V vugel: *kut, ugao*
 Vuzem: *Uskrs*
- Z zahuškati: *veselo podvrisnuti*
 zनावieke: *zauvijek*
 zdošel: *potrošen u smislu trajanja*
 zERICA: *malo, sitnica*
 zmešancija: *mješavina*
- Ž živlejne: *život*

Putovanje, landranje i potepanje kao vid životne filozofije

Eh, kad bi sve bilo onako kako čovjek zamisli! Ono što na oči svoje vidi bez ikoje (tehničke) ispomoći sa strane, naprimjer bez ispomoći fotoaparata, i to viđeno (naknadno) oblikuje mislima u (s)likovni podatak - kako daleko je od onog kojim viđeno u stvarnosti preoblikuje: u likovno, u tekst ili kako drukčije!

U putopisanju, tom specifičnom žanru, putopisac se može poradi dokumentacijske dopune poslužiti ne samo dotad poznatim tiskanim materijalima, čak i manuskriptima, nego *in situ* i raznim sadašnjim pomagalima, što nerijetko i čini, ali je istina da ono osobno kreativno u oblikovanju i preoblikovanju uočenih zapažanja u realizaciji teksta ima i mnoge druge poticajne razloge. Jer putovanje, hodnja, koloplet je različitosti koje se nude, kad se želi, i ako se želi, da se naknadno mogu ili ne mogu ili ne moraju opisati na primjeren način.

Ima među putopiscima onih sklonih reportažnom, onih naglašeno emocionalnom, povijesno-sociološkom, onih sklonih akribijskom, reklo

bi se: „znanstvenom“, onih koji obrću tekst prema romanesknom, onih koji manevriraju unutar drugih žanrova, a kad je tako, a počesto je tako, onda izrečeno ili napisano u svijesti čitatelja ne nalazi odgovarajuću prihvatnu mjeru, naprosto zato što odgovarajuće mjere nema ili zato jer je recipijent u skladu sa svojim iskustvom ne može pronaći. Mnogi će tako, poznato je, u paleti od onih samorazglašenih i bogtepitaj zašto „visokorangiranih“ imena do najobičnijeg autodidakta svoju pisaniju, ma kojeg žanra ona bila, nastojati armirati sebeljubivošću i japajakanjem, uzdižući vlastiti tekst u nadnaravne književnoestetske visine kad već nema onih koji tu i takvu njihovu „kreativnost razumiju“. Srećom, stara je i poznata stvar da „čitanje“ teksta i „razumijevanje“ teksta počesto su dijametralne stvari.

Nakon oveće knjige putopisa *Istarski puti opet i iznova*, objavljene 2013. godine, knjige koja je u stanovitu smislu suvremena replika Kiševa putopisa *Istarski puti* od prije stotinjak godina, Radovan Brlečić u relativno kratkom vremenu, ni godinu nakon prve, podario nam je također poveću, svoju drugu knjigu putopisnih zapažanja *Sim pa tam*.

Iščitavajući prvu knjigu, iznimno dobro prihvaćenu od čitatelja, pa i kritike, štivo bogato raznovrsnim podacima o kopnenom dijelu istočne Istre, uz djelomično obasezanje njezina primorskog dijela – moglo bi se reći: ako je obuzetost Istrom njegova „velika ljubav“, onda je ova druga autorova knjiga putopisa *Sim pa tam* neočekivanom neobičnošću verbalne, tematske, čak i psihotematske strukture onaj „dodatni as iz rukava“ kojim autorovo tzv. landranje zapravo naknadno ne samo da se „još jednom ljubavi“ dijelom suplementira nego se i supstituira novim podacima iz sasma drugog geoprostora: s jedne je strane prvom knjigom putešestvija Istrom – s druge strane drugom knjigom (proširenim) svetoivanskim zelinskim prigorjem, u smislu domicilnog inicijalnog poticaja: *Svoja ću putopisanja započeti Svetim Ivanom. A onda ću landrajući malo sim malo tam, iz njega sve dalje i dalje kroz javu i uspomene. Zbog takvog plana, ali i zemljopisnog položaja Zeline, često ću pri odlascima i povratcima morati dijelom po istim putima. Da bih u opisima izbjegao ponavljanje, ali i stvorio što intrigantniju priču, zapisi gdjekad ne slijede kronološki red putovanja.*

Punim naslovom putopisanija Brlečićeva glasi: *Sim pa tam po Prigorju i falačecu k njemu pridržecę Hrvatskog zagorja ili Zapis o potepanju Prigorjem*

i Zagorjem. Iz Kazala pak na kraju knjige vidljiv je daleko širi tematsko-sadržajni okvir jer sadrži šest (većih ili manjih) poglavlja i dvadeset i pet (većih ili manjih) potpoglavlja koja putopisnu naslovljenu građu znatno proširuju. Tu prije svega mislim na V. poglavlje Samoborsko i plešivičko prigorje s potpoglavljima Fašnička republika Samobor i Jaskanske gorice.

Možebitno da će korisnicima nekajkavcima neke upotrijebljene kajkavske riječi u tekstu (germanizmi, hungarizmi itd.), za koje s obzirom na temu i podneblje mislim da su funkcionalizirane, već u samom naslovu i u slijednom tekstu pri razumijevanju sintagme ili rečenične cjeline zadavati problem, no autor se pobrinuo da u rječniku pri kraju knjige taj problem značenja nepoznatih riječi izbjegne tumačenjem na jezičnom standardu.

Dakako, putovanje, hodnja određenim krajem ili krajevima za ono što se putovanjem u svijesti onoga koji putuje čini – traži zabilježbu, slovo na papiru, većeg ili manjeg opsega, ovisno o onom koji putuje i njegovim namjerama zašto čini to što čini. Jednostavno, reklo bi se: putovanje onog koji putuje - traži priču. Ali i priča ima, ili traži da ima, svoju strukturu, u ovom slučaju svoju narativnu „fiziologiju“. Ovisno o autoru, ta priča bude više ili manje uspješna, manje ili više koherentna. Očito je, Brlečić, kako sam kaže, *inzistira na priči*.

U putopisu *Sim pa tam*, garniranom mnogim popratnim fotomaterijalom i skicoznim crtežima – promatranjem, isticanjem određenih detalja, a izostavljanjem onih za koje misli da nisu nužni za isticanje onoga za što misli da ne treba isticati, Brlečić spretno izbjegava trivijalizaciju i teme i žanra. To je, mislim, važno ne samo zato što njegovo iskazivanje tekstom time dobiva na funkcionalizaciji nego i zato što i autora prezentira u kojem smjeru njegova motiviranost ide. Otkrivanjem i razotkrivanjem motivacije putovanja, landranja, jasno je da autor, htio ili ne htio, otkriva i razotkriva osim fizičke i onu duhovnu svoju stranu, i to je naprosto i inače teško zatajiti.

Putopisac, ovdje autor, osobnu sklonost prema ovom ili onom podatku, čak i detalju, čak i prema minucioznoj razradi detaljiziranja ili pak prešućivanju onog što se ne uklapa u osobnu procjenu – potencijalnim korisnicima podastire, moglo bi se ugrubo reći, na dva načina: diskretno i izravno, pa bi se iz tog moglo zaključiti da se čitatelju na raspolaganje ostavlja

klasični putopis, njegova struktura; pojednostavljeno rečeno sretan i spretan balans, uspostava ravnoteže između onoga što bi se kolokvijalno moglo nazvati komunikacijskim „mostom“ između subjektiviteta i objektiviteta, što će reći između fikcionalnoga i činjeničnoga. Taj i takav izbalansirani „most“ između subjektiviteta i objektiviteta nije nimalo lako postići. Mislim da je Radovan Brlečić znatnim dijelom u tome uspio.

S obzirom na obuhvat geoprostora i građe koja se nameće Brlečić, vidljivo je, na mnogim mjestima namjerno ili nenamjerno opisom zatumljuje istinsku privrženost prema podacima predmeta putovanja, suzdržavajući svoj emocionalni zanos, a potencirajući opis, objektivitet. Premda ponegdje, što je i razumljivo, subjektivni odnos spram teme ne taji niti želi izbjeći: putovanje je ljubav samo po sebi i tom se putovanju i toj ljubavi, premda kontroliranoj, nema što dodati ni oduzeti. Tu prije svega mislim na autorovu zabrinutost koja se odnosi na obuhvat spomenika kulture, spomeničku baštinu: na dvorce, dvorove, kurije, crkve, crkvice i pilone, obuhvat u kojem se predmetni svijet s kojim se susreće opire jednom drugom, samosvojnom mentalnom slikom, onom koja u svijesti onoga koji je opisuje može izazvati ili izaziva vrlo široke reperkusije. Velika je šteta, prati se autorova misao, zašto općedruštvenom nebrigom velik dio naše nematerijalne kulture, naše spomeničke baštine iz dana udan sve više postaje ruina? Zato duboko vjerujem da putopisac često svoj intimni emocionalni zanos čuva za sebe i ne namjerava ga, ma bilo i u tekstu, dijeliti s drugima, ni s velikim ni sa sićušnim tuđim životima.

Brlečićeva knjiga *Sim pa tam* jednostavnim jezikom iznesenih društveno-povijesnih, uopće obazrivih kulturoloških opisa i razmišljanja puna je vrijednih i raznovrsnih podataka, zapravo naslaga podataka - ne samo onih s povijesnom okomicom nego i onih iz sadašnjosti, onih o kojima čak i neposredni dionici sadašnjosti pojma nemaju.

Bez obzira na upotrijebljenu pomoćnu (stručnu i znanstvenu) literaturu, bez obzira na nužan fusnotarij koji tome ide u prilog, bez obzira na apostrofiranje znatnih imena naše prošlosti od onih književnih do stručno-znanstvenih, neovisno o kompoziciji i stilizaciji skupljene građe Brlečićevo putopisno štivo komprimirano u ovoj knjizi ima i obilježje pionirskog rada, jer se u biti – neovisno o strasti i pasiji putovanja - zapravo radi ne samo o isticanju neprijepornih i lako utvrdivih prirodnih zanimljivosti, ljudi i događanja,

bogatstva i ljepota naših krajeva nego i o upornom krčenju mentalnog provincijskog blata naše stvarnosti (da parafraziramo Krležu!) i mnogih upita koji pritom vrebaju sa strane.

Tomu bi se možda mogla prisposodobiti autorova misao navedena pri kraju knjige: *...mislim da sam vam pričajući o krajobrazu, spomenicima, ljudima i događajima samo nekih mjesta, svejedno ispričao priču o gotovo cijelom prigorsko-zagorskom ili zagorsko-prigorskom kraju. (...) Vratit ću im se svakako. Ne radi novog putovanja, jer mi se nekako čini kako si, putujući Zagorjem i Prigorjem (malo sim- malo tam, tek se površno zabadajući u njihove kutke) nisam ostavio prostor za još jedno putopisanje u kojem se ne bih u velikoj mjeri ponavljao.*

Zato ću nastaviti i dalje njima landrati. Sebe radi i uspomena radi!

To govori, nadati se je, da će se autorovo putopisanje – putovanje, landranje i potepanje po poznatim i nepoznatim krajevima domaje kao osobit vid životne filozofije nastaviti i dalje.

Kazalo

ČITATELJU	5
<i>GDJE JE TO?</i>	6
<i>ZAŠTO?</i>	7
<i>JOŠ MALO O KAJKAVŠTINI</i>	9
 I. ZELENi BREGi ZELINE	
<i>PUT VRTAČA</i>	15
<i>PO ZELINSKOM PLACU I OKO NJEGA</i>	25
<i>NIZ BREG PREMA VARAŽDINU</i>	34
<i>PA NA DRUGU STRANU PREMA ZAGREBU</i>	39
<i>DO OMILJA I KRČA</i>	42
 II. KROZ PRIGORJE DO SJEVERNOG HRVATSKOG ZAGORJA	
<i>KALNIČKIM PRIGORJEM</i>	49
<i>PREKO IVANŠČICE I NATRAG ISTIM PUTOM</i>	59
 III. U JUŽNO HRVATSKO ZAGORJE PREKO ZAGREBA	
<i>KROZ PRIGORJE...</i>	67
<i>NA SJEVERNU STRANU ZAGREBAČKE GORE</i>	70
<i>„OKO LOBORA“</i>	79
<i>KROZ ZLATAR BISTRICU</i>	86
<i>U MARIJI BISTRICI</i>	92

IV. JOŠ K DVORCIMA I CRKVAMA

<i>NA TERDOM ZELINGRADU</i>	<i>107</i>
<i>K MAJCI BOŽJOJ GORSKOJ.....</i>	<i>118</i>
<i>OD SVETE HELENE DO SVETA TRI KRALJA I DALJE U ZAGORJE.....</i>	<i>126</i>
<i>OD BEDENICE DO KONJŠČINSKOG WASSERBURGA.....</i>	<i>133</i>
<i>MILENGRAD I MAJKA BOŽJA SNJEŽNA.....</i>	<i>136</i>
<i>DO MARTINŠČINE I SVETOG MARTINA.....</i>	<i>141</i>
<i>K SVETOM LOVRI</i>	<i>142</i>
<i>ČAROBNIM KRAJEM IZMEĐU KRAPINICE I SUTLE.....</i>	<i>143</i>

V. SAMOBORSKO I PLEŠIVIČKO PRIGORJE

<i>FAŠNIČKA REPUBLIKA SAMOBOR.....</i>	<i>153</i>
<i>JASKANSKE GORICE.....</i>	<i>159</i>

VI. KROZ PRIGORJE I ZAGORJE CUGOM I AUTOCESTAMA

<i>CUGOM OD SESVETA DO NOVOG MAROFA.....</i>	<i>163</i>
<i>A ONDA AUTOCESTAMA KROZ PRIGORJE I ZAGORJE.....</i>	<i>170</i>

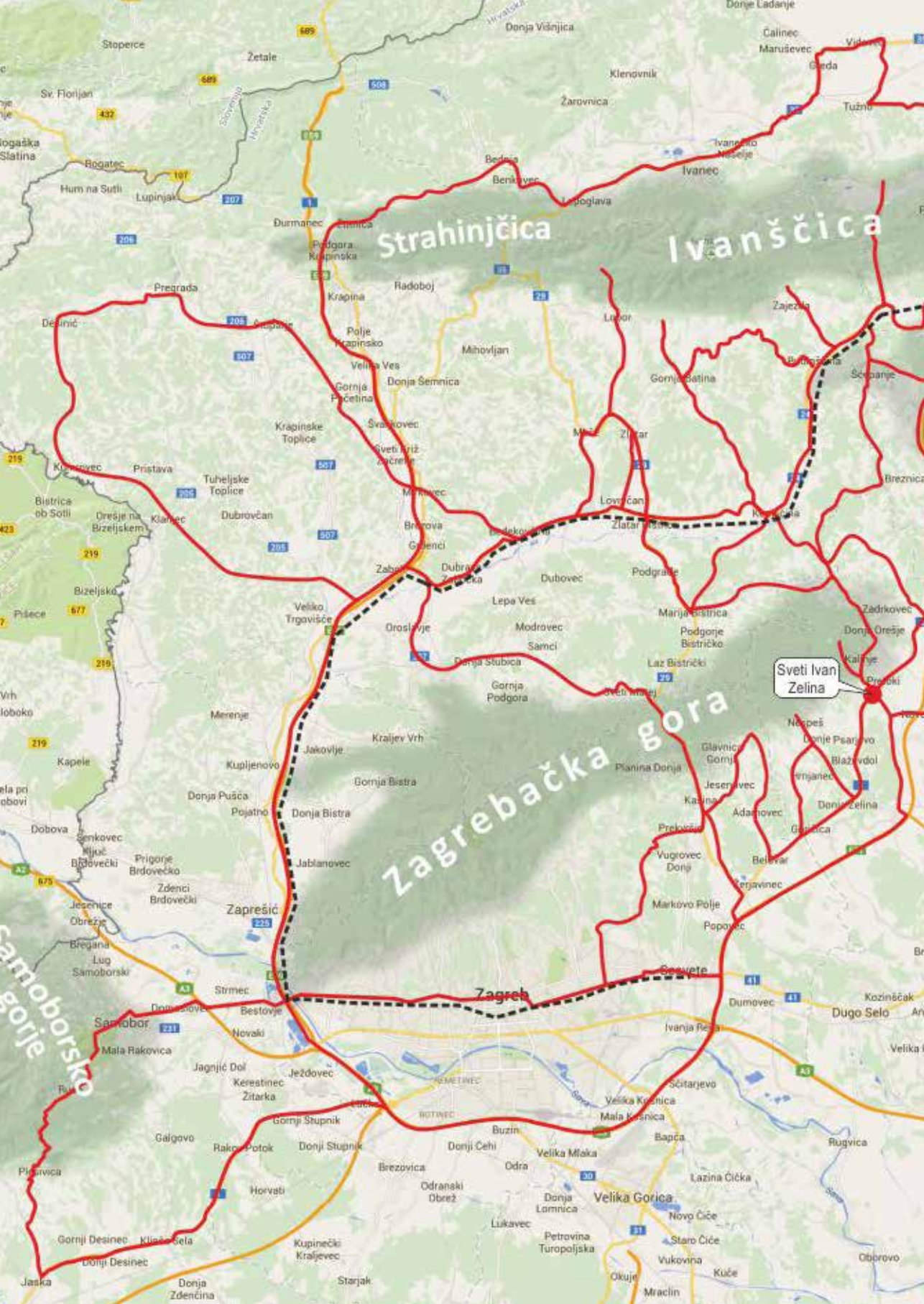
ZA KRAJ	191
----------------------	------------

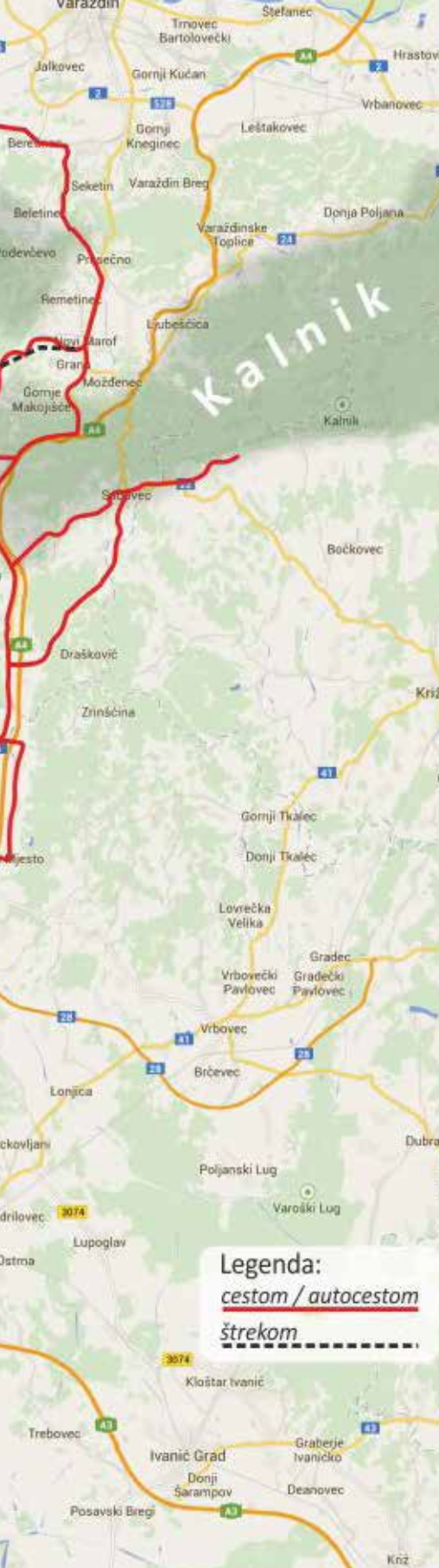
Zahvale.....	192
---------------------	------------

Tumač manje znanih riječi i izraza	193
---	------------

Ivo Kalinski

Putovanje, landranje i potepanje kao vid životne filozofije.....	196
---	------------

O autoru

Radovan Brlečić rođen je 1945. u Zagrebu. Novinarstvom kao usputnim zanimanjem i hobbijem bavi se još od mornaričke srednje škole koju je završio u Puli. Nakon nekoliko godina plovidbe na brodovima ratne mornarice i

traženja drugačijeg životnog puta diplomirao je na Fakultetu organizacije i informatike u Varaždinu, pa do umirovljenja radi kao gospodarstvenik i plovi poduzetničkim vodama. Dječjački snovi o kruhu sa sedam kora, česta poslovna putovanja i putovanja sebe radi: Lijepom Našom, Europom, SAD-om, Kanadom i azijskim dijelom nekadašnjeg SSSR-a, neutaživa želja za upoznavanjem drugih krajeva, običaja i ljudi, a pomalo i geni, stvorili su od njega „rođenog“ putopisca i modernog homo viatora kako je napisao urednik Ivo Kalinski. Publicistikom ili pobliže putopisanjem kao nekim „očekivanim“ slijedom u svojoj biografiji počeo se baviti nakon odlaska u mirovinu. "Sim pa tam" treći mu je književni uradak nakon "Hokejaške kronike", kratke povijesti Zelinskog hokeja i "Istarskih puti opet i iznova", putopisa o putopisu - uz stogodišnjicu putovanja Franje Horvata Kiša. Radek kako ga zovu prijatelji živi i radi na relaciji Sveti Ivan Zelina – Pula. Uz landranje kopnom, zaljubljenik je i u plovidbu. Na sinje se more otiskuje *Jutarnjom zvijezdom* - sedammetarskim motoseilerom, ponekad s članovima obitelji, a gotovo uvijek s prijateljima okupljenim u družbu pomalo arhaičnog imena *Majnegrupe* čiji je zajednički moto ona latinska: *Navigare necesse est...*

Najvjerniji Radekov suputnik – trinaestogodišnji crni labrador Nero nestrpljivo iščekuje početak pisanja dva nova putopisa: "Drugi istarski puti", nastavak putopisanja o Istri, za koju Radek kaže da mu je drugi zavičaj, te "U brazdi krmenog vala", o plovidbi od Pule do Visa i natrag. Nerovo nestrpljenje dijeli i nakladnik...

